

K

215 401

3

გივი გამრეკელი

მოგზაურობა
ქვედ წიგნთსაცავებში

საქმ-2000
ფართობი

31

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1991

1) ბიბლიოთეკა

2) წიგნის ისტორია

წიგნი ეძღვნება ძველ ბიბლიოთეკებს, მათ შემქმნელებს, მეცნიერებსა და ბიბლიოფილებს. წინეცა და ალექსანდრია, ათენი და რომი, კონსტანტინოპოლი და ბაღდადი — აი, ის კულტურული ცენტრები, რომელთა წიგნთსაცავებსაც გაეცნობა მკითხველი.

წიგნი განუთვნილია სტუდენტებისათვის, აგრეთვე მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი ლ. ს ა ნ ი კ ი ძ ე

რეცენზენტები: რ. გოგოლაშვილი
გ. ქავთარია

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1991

4405000000
Г —————
608(06)-91

საბავშვო
მეცნიერული
ბიბლიოთეკა

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

წიგნი, რომელიც ეს-ეს არის აიღეთ ხელთ, ძველ წიგნთსაცავებს ეძღვნება. ზოგი მათგანის შესახებ დეტალური ცნობები შემოგვრჩა, ზოგის შესახებ კი ცოტა რამ ვიცით. ასე მაგალითად, მწირი ცნობები გვაქვს შუმერულ ბიბლიოთეკებზე, მაგრამ ისიც ცხადია, ისინი რომ არ ყოფილიყვნენ, არც ასურბანიფალის უმდიდრესი წიგნთსაცავი იქნებოდა.

„ბიბლიოთეკა კაცობრიობის მეხსიერებაა“ — ამბობს გამოჩენილი არგენტინელი მწერალი ხორხე ლუის ბორხესი. ჩვენც ამ წიგნთსაცავების შემწეობით გავიხსენოთ ზოგი რამ კაცობრიობის უძველესი ცივილიზაციების შესახებ, ძველი სახელმწიფოების წარმოშობა და მოსბობა, უდიდესი საგანძურების შექმნა და მათი ხვედრი.

ძველმა ხალხებმა იცოდნენ, რომ წიგნი „სულიერი წამალია“. ასე ეწერა ფარაონ რამზეს II-ის ბიბლიოთეკის შესავალთან. როგორც ძველი ეგვიპტელები, ისე შუამდინარეთის მცხოვრებლები სასოებით ევლებოდნენ თავს წიგნებს, უვლიდნენ, აღწერდნენ და მომავალ თაობებს გადასცემდნენ. თუმცა შუმერები გადაშენდნენ, მაგრამ აქადელებმა კარგად მოუარეს მათ მემკვიდრეობას. ხომ საშინელი მტარვალეები იყვნენ ძველი ასურელები, მაგრამ მათაც იცოდნენ წიგნის ყადრი. ასურბანიფალი ეტლში ცხენების მაგივრად დამარცხებულ მეფეებს აბამდა და თავის სატახტო ქალაქ ნინევიასა ასეთნაირად სეირნობდა, მაგრამ ვისიმე წიგნის მითვისება ძალიან ეთაკილებოდა. იგი წიგნის მფლობელებს ძალზე ფრთხილად ექცეოდა, თუ ნებით დედნებს არ უთმობდნენ, ასლს სჯერდებოდა და სათანადო საფასურს იხდიდა.

ძველი აღმოსავლეთის ხალხების უდიდესი კულტურული მიღწევები მოგვიანებით ევროპელებმა აითვისეს. იყო დრო, როცა ბერძნები მკვეთრად ჩამოუვარდებოდნენ ეგვიპტელებსა და ბაბილონელებს, შემდეგ ერთნიც და მეორენიც შორს ჩამოიტოვეს. ამი-

ტომ ასურბანიფალის ბიბლიოთეკასთან ერთად ჩვენ ალექსანდრის არაჩვეულებრივ წიგნთსაცავსაც გავეცნობით, ათენისა და რომის კერძო თუ საზოგადო ბიბლიოთეკებს, დიდი ბიბლიოფილების კოლექციებს და მათ, ხშირ შემთხვევაში, სამწუხარო ხვედრზეც ვილაპარაკებთ.

დადგა დრო, როცა ჟამთა სიხვემ ყველა ანტიკური ბიბლიოთეკა შემუსრა. ზოგი ბარბაროსებმა გაანადგურეს, ზოგი ხანძარმა შეიწირა, ზოგიც სხვადასხვა რელიგიურ დავას ემსხვერპლა. ამიტომაც არის, რომ ძველი სამყაროს არაერთი უძვირფასესი ძეგლი დაიკარგა, ბევრზე საერთოდ აღარა გვაქვს წარმოდგენა, ზოგ მათგანს კი ბუნდოვნად აღვიქვამთ. შუა საუკუნეებში ბევრი რამ გააკეთეს დაკარგულის აღსადგენად, არაერთი ცდა წარმატებით დაგვირგვინდა, ერთი ხალხის მონაპოვარი მეორემ შემოგვინახა. ბიბლიოთეკები, შესაძლოა, აღარ იყო ისე მდიდარი, როგორც ძველ ასურეთსა და ელინ-სტურ ეგვიპტეში, მაგრამ ისინი მაინც ასრულებდნენ „კაცობრიობის მეხსიერების“ ფუნქციებს. აი, სწორედ მათ შესახებ ამბობდა როჯერ ბეკონი: „ბიბლიოთეკები მდინარეებია, სადაც უდიდეს წმინდანთა ნეშტი ინახება“.

ბიბლიოთეკა არ არსებობს ცხოვრების გარეშე, სკოლებისა და უმაღლესი სასწავლებლების, სწავლულებისა და პოლიტიკოსების, მწერლებისა და მკითხველების გარეშე. ჩვენც არაერთ სახელმწიფო მოღვაწესთან, მეცნიერსა და პოეტთან გვექნება საქმე, ხშირ შემთხვევაში კი იმ პირებთან, რომლებმაც ყველაფერი მოიკლეს, რათა წიგნები შეეგროვებინათ, მათთვის საგანგებოდ მოეარათ და შემდეგ მომავალი თაობებისათვის გადაეცათ. წიგნსაც ჰყავს თავისი ფანატიკოსები, ოღონდ, მრავალი სხვა ფანატიკოსისაგან განსხვავებით, ისინი დიდ პატივისცემას და სიყვარულს იმსახურებენ.

„წიგნებს თავიანთი ბედი აქვთ“. ასეთივე ბედი აქვთ ბიბლიოთეკებსაც, რომელთაც ეძღვნება წინამდებარე წიგნი. იგი ძირითადად განკუთვნილია ახალგაზრდობისათვის, მაგრამ ავტორი იმედოვნებს, რომ მას ყველა თაობის ბიბლიოფილებიც წაიკითხავენ და თუ თავიანთ აზრსა და შენიშვნებსაც გაგვიზიარებენ, დიდად კმაყოფილი ვიქნებით.

მამ ასე, მკითხველო, ვიწყებთ მოგზაურობას ძველ წიგნთსაცავებში, რომელიც, ვფიქრობთ, საინტერესო უნდა გამოდგეს.

კაცობრიობის ერთ-ერთი უპირველესი მიღწევა დამწერლობის გამოგონება იყო. მისი თავდაპირველი ნიმუში — ლურსმული დამწერლობა ძველმა შუმერებმა შექმნეს ძვ. წ. IV ათასწლეულის ბოლოს. დამწერლობის გამოგონებასთან კი დაკავშირებულია სკოლების შექმნაც: ცხადია, ამ სკოლების შესახებ, რომლებიც სასახლეებსა და ტაძრებთან არსებობდა, ჩვენ ბევრი არაფერი ვიცით. მრავალი ათასი თიხის „წიგნისა“ და „რვეულის“ წაკითხვის შემდეგ მეცნიერებს მაინც შეუმუშავდათ გარკვეული აზრი ამ პირველი სასწავლო დაწესებულებების შესახებ, ხოლო ზოგიერთ ასეთ ძეგლს პირდაპირი კავშირიც კი აქვს შუმერულ სკოლებთან.

1909 წელს ასიროლოგმა ჰუგო რადაუმ ყურადღება მიაქცია ერთ-ერთ შუმერულ დოკუმენტს, რომელიც მეტად დაზიანებული იყო. ეს გახლდათ რაღაც ნაწყვეტი შუა ტექსტიდან და ძნელი ხდებოდა ნათლად დადგენა, რაზე იყო ლაპარაკი. შემდეგ აღმოჩნდა ამავე ტექსტის სხვა ნაწყვეტები, რომლებიც გამოაქვეყნეს სტეფან ლენგდონმა, ედვარდ კიერამ და ანრი დე ჟუნუიაკმა. 1938 წელს გამოჩენილმა ამერიკელმა მეცნიერმა სემუელ კრამერმა მიაგნო კიდევ 5 ფრაგმენტს. ზოგი რამ რამდენადმე მოგვიანებით აღმოჩნდა და ტექსტი მთლიანად იქნა აღდგენილი.

რაზეა ლაპარაკი ამ ტექსტში? ძალიან საინტერესო ამბებზე — მასწავლებელი ლაპარაკობს ძველ შუმერულ სკოლაზე. ეტყობა, ეს ტექსტი შუმერულ ქალაქებში მეტად პოპულარული იყო, თუნდაც იმიტომ, რომ დღეისათვის მისი 21 ასლი არსებობს. მათგან 13 ქალაქ ფილადელფიაში (აშშ) ინახება, პენსილვანიის უნივერსიტეტის მუზეუმში, დანარჩენი ევროპაშია: 7 სტამბოლის ძველი აღმოსავლეთის მუზეუმში, ერთი კი — ლუვრში (პარიზი).

ამ და სხვა ძველ დოკუმენტებზე დაყრდნობით შეიძლება მიახლოებით მსჯელობა შუმერული სკოლის შესახებ II ათასწლეულის დასაწყისიდან.

სახელმწიფოს მწერლები, მოხელები და ქურუმები ესაჭიროებოდა. განსაკუთრებით დიდი იყო მოთხოვნილება მწერლებზე.

ერთი დოკუმენტის მოწმობით, შუმერში რამდენიმე ათასი სიონალი მწერალი იყო, რომლებიც სკოლებში აღიზარდნენ. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ სკოლები, რომლებსაც თავდაპირველად სასულიერო ხასიათი ჰქონდათ, თანდათან გამოეყვნენ ტაძრებს და დამოუკიდებელი გახდნენ. სკოლები საკმაოდ ბევრი იყო. მას სათავეში ედგა მასწავლებელი, რომელსაც „სკოლის მამა“ ეწოდებოდა. ეს დაახლოებით შემდგომი ხანის დირექტორის პოსტს უდრიდა. მასწავლებელს თანამეწეები ჰყავდა, რომელთაც „უფროსი ძმები“ ერქვათ. იყო სპეციალური თანამდებობაც „მათრახის პატრონისა“, რომელიც მკაცრ ზედამხედველობას უწევდა მოსწავლეებს. სკოლაში სწავლისათვის სათანადო ქირა არსებობდა. „სკოლის მამა“, უნდა ვიფიქროთ, აქედან უხდიდა ჯამაგირს „უფროს ძმებსა“ და „მათრახის პატრონს“. ცხადია, ასეთ სკოლაში მხოლოდ მდიდარ ადამიანთა შვილებს შეეძლოთ სწავლა. ამ უაღრესად პირქუმ სასწავლებელში ისინი იმდენ ხანს უნდა ყოფილიყვნენ, სანამ „უმია“ (მასწავლებელი) მათ მწერლობისათვის საბოლოოდ მომზადებულად არ მიიჩნევდა.

პატარა ბიჭს (გოგონები შუმერში არ სწავლობდნენ) მშობლები სკოლაში აბარებდნენ, სადაც მას 10 წელზე მეტი უნდა გაეტარებინა. ამიერიდან მას „სკოლის შვილი“ ეწოდებოდა.

ახლა კი ისევ იმ დოკუმენტს უნდა დავუბრუნდეთ, სადაც მასწავლებელი შუმერულ სკოლაზე ლაპარაკობს.

პატარა ბიჭი დილიდანვე სკოლისაკენ მიიჩქარის. იგი დედას საუზმის დამზადებას სთხოვს, იცის, რომ საკმარისია ოდნავ დაგვიანებაც კი და მასწავლებლის ჯოხს ვერ გადაურჩება. სკოლაში ხომ მოსწავლეს ყველა სცემს — „სკოლის მამა“, „მათრახის პატრონი“ და „უფროსი ძმებიც“. სცემენ იმისათვის, რომ გაკვეთილზე დაიგვიანა, იმისათვის, რომ გაკვეთილის დროს ადგილიდან ადგა, გადაილაპარაკა, იმისათვის, რომ სკოლის ეზოს გარეთ გავიდა. მოსწავლე სკოლაში დილიდან საღამომდე უნდა ყოფილიყო. გამონაკლისს შეადგენდნენ უფროსი კლასის მოსწავლეები, რომლებიც სადილის შემდეგ სხვადასხვა დაწესებულებებში იგზავნებოდნენ, ასე ვთქვათ, პრაქტიკის გასავლელად.

შემდეგ ტექსტში ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ მასწავლებელმა მოწაფეს დაუწუნა ხელწერა. ეს დიდი ნაკლი იყო. მასწავლებლის თანაშემწეები, „უფროსი ძმები“ ხომ სანიმუშო ფირფიტებს ამზადებდნენ სეარჯიშო ტექსტებით. ეს თიხის ფირფიტები მოსწავლეს სახლში უნდა წაეღო, რათა სანიმუშო ხელწერა გამოემუშავებინა და ტექსტიც ზეპირად ესწავლა. დიახ, ძალიან ძნელი იყო შუმერული სკოლის დამთავრება, თუ მოწაფეს ჩინებული მეხსიერება და კარგი ხელწერა არა ჰქონდა.

მას შემდეგ, რაც მოწაფეს ხელწერაც დაუწუნეს და გულისყურის უქონლობაც, იგი, ცხადია, გაჯოხეს. დანალღლიანებული ბიჭი სალამოზე სახლში დაბრუნდა და მამას სთხოვა, როგორმე „მოეგვარებინა საქმე“ მასწავლებელთან. მამაც იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ საჭირო იყო მასწავლებლისათვის ქრთამის მიცემა.

დიახ, „ქრთამი ჯოჯოხეთს ანათებდა“, იმდროინდელი მოსწავლეების მშობლებს კი მისი მიცემა არ უჭირდათ. შემონახულია მწერლების სიები, სადაც მითითებულია მათი მშობლების სახელები და თანამდებობებიც. ეს სიები 1946 წელს შეისწავლა გერმანელმა ასიროლოგმა შნაიდერმა. ყველა მშობელი მაღალი ფენების წარმომადგენელი იყო: ქალაქის „მამები“, ელჩები, ტაძრის მეურნეობის მმართველები, გემების კაპიტნები, ქურუმები, გადასახადების ამკრეფნი და ა. შ.

გათხრების შემდეგ მრავალრიცხოვანი თიხის „რვეულები“ აღმოჩნდა, რომლებიც მოსწავლეების მიერ დაწერილი ტექსტებით იყო სავსე. ეს „რვეულები“ უამრავი რაოდენობითაა და ნათელ წარმოდგენას იძლევა სასწავლო პროცესზე.

თქმა არ უნდა, სწავლების მეთოდთა მეტისმეტად პრიმიტიული იყო. მასწავლებელი მოსწავლეებს ტექსტებს უკარნახებდა, რომლებიც მათ სასწრაფოდ უნდა ჩაეწერათ. კარნახის დროს მასწავლებლის თანაშემწეები „უფროსი ძმები“, ეტყობა, ოთახში დადიოდნენ და ამოწმებდნენ, როგორ იწერდნენ ტექსტს ყმაწვილები. იყო სიტყვა-პასუხის გაკვეთილებიც და ვაი იმას, ვინც მასწავლებელს უხეიროდ უპასუხებდა. გარკვეული დრო ეთმობოდა არითმეტიკას, გეომეტრიას და ასტრონომიას, ერთი ენიდან მეორეზე თარგმნას. შუმერულ სკოლებში უდავოდ იყო ერთგვარი სპეციალიზაციაც. ასე

მაგალითად, მომავალ ქურუმებს ვარსკვლავებზე მკითხაობას ასწავლიდნენ, რაც მომავალი მწერლებისათვის სავალდებულო არ იყო. იყო მუსიკის, მედიცინის, ღვთისმეტყველების გაკვეთილებიც. ამაზე მოგვითხრობს თიხის ბევრი სახელმძღვანელო, რომლებიც გათხრების დროს აღმოჩნდა. დიდი ყურადღება ექცეოდა მოსწავლეთა საშინაო მეცადინეობებსაც. საღამოს, როცა იგი შინ ბრუნდებოდა, „უფროსი ძმები“ თავიანთ მიერ დამზადებულ ფირფიტებს ატანდნენ, რომლებიც კარგად უნდა დაესწავლა.

როგორც ვხედავთ, შუმერულ სკოლაში სწავლა ძნელი იყო, მაგრამ მრავალწლიანი მეცადინეობის შედეგად პედაგოგები აღწევდნენ თავიანთ მიზანს. ისინი შუმერულ ქალაქ-სახელმწიფოებს მწერლებს, მოხელებსა და ქურუმებს — არსებული სისტემის ბურჯებს — უზრდიდნენ. გუშინდელი მოსწავლე კი, გაბატონებული ფენების წარმომადგენელთა შვილი, ამიერიდან უზრუნველყოფილი იყო. იგი ყოველთვის ნახავდა სარფიან თანამდებობას და თანდათანობით ავიწყდებოდა პირქუშ სკოლაში გატარებული წლები.

შუმერების უდავო დამსახურება ისიც გახლავთ, რომ მათ შექმნეს პირველი ბიბლიოთეკები. ისინი, შეიძლება ითქვას, თავს ევლებოდნენ „წიგნებს“, თიხის ფირფიტებს, აღრიცხავდნენ თითოეულ მათგანს, აღადგენდნენ დაზიანებულთ და ა. შ.

პენსილვანიის უნივერსიტეტის მუზეუმში რამდენიმე საყურადღებო ფირფიტა ინახება. ეს არის კაცობრიობის ისტორიაში უძველესი ბიბლიოთეკის კატალოგი. კატალოგი მეტად თავისებურად არის შედგენილი. წიგნებს რაიმე გამოკვეთილი სათაური არა აქვთ. სათაურებად მიჩნეულია დასაწყისი სტრიქონის პირველი ნახევარი. კატალოგში 62 ლიტერატურული ნაწარმოების დასახელებაა. რა შემოგვრჩა ჩვენ მათგან? სულ მცირე, 24 ნაწარმოები მაინც.

როგორც ცნობილი შუმეროლოგი სემუელ კრამერი წერს, დასაწყისში მან ალლო ვერ აუღო ამ ფირფიტებს, საბიბლიოთეკო კატალოგის ნაცვლად იგი რომელიღაც უცნობი პოემა ეგონა. „უნდა ვალიარო, არასოდეს მომივიდოდა თავში, საქმე საბიბლიოთეკო კატალოგთან თუ მქონდა, რომ კარგად არ მხსომებოდა მრავალი შუმერული ნაწარმოების დასაწყისი სტრიქონები“.

როდესაც კრამერმა ეს კატალოგი კარგად შეისწავლა, იგი ნტერესდა, ხომ არ ჰქონდა რომელიმე სხვა მუზეუმს ამგვარი რამ. ეძება და მიაგნო კიდეც. ლუვრის მუზეუმმა გამოსცა კრებული „შუმერული რელიგიური ტექსტები“. მათგან ასლს რომ იღებდა, ფრანგ მეცნიერ ანრი დე ენუიასს ზუსტად ისეთივე შეცდომა მოუვიდა, როგორც კრამერს. ის, რაც მას რელიგიური ჰიმნი ეგონა, წიგნების კატალოგი აღმოჩნდა! ეს კატალოგი ძალზე ჩამოგავდა: პენსილვანიის უნივერსიტეტის მუზეუმში ნაპოვნს. გადამწერთა ხელწერა ერთმანეთს ისე ემსგავსებოდა, რომ შეიძლებოდა ერთი კაცის ნამუშევარიც კი გგონებოდათ. თუ პენსილვანიის უნივერსიტეტის მუზეუმის კატალოგში 62 ნაწარმოები იყო დასახელებული, აქ უკვე ექვსით მეტი იყო — 68. როგორც კრამერი მოელოდა კიდეც, ორივე სიაში ბევრი საერთო ნაწარმოები აღმოჩნდა, მთელი 43. ლუვრის ფირფიტებში 25 ისეთი დასახელების ნაწარმოები იყო, პენსილვანიის უნივერსიტეტის მუზეუმის სიაში რომ არ მოიძებნებოდა, ამ უკანასკნელს კი 19 ისეთი „წიგნი“ ჰქონდა, პარიზში რომ ვერ ნახავდით. ერთი სიტყვით, ორივე კატალოგმა 87 სხვადასხვა ლიტერატურული ნაწარმოების დასახელება შემოგვინახა: აქედან 32 - მაჩვენამდე მოაღწია.

გავიდა დრო. დაიღუპა შუმერული წიგნები და ბიბლიოთეკები. მაგრამ ერთ მშვენიერ დღეს ყველაფერი აღდგა და განცვიფრებული კაცობრიობა გაეცნო ამ უბრწყინვალეს ცივილიზაციას, ესოდენი გავლენა რომ მოახდინა მრავალი ხალხის კულტურაზე.

ნიმუხის ბიბლიოთეკის განხი

ძველი წელთაღრიცხვის VII საუკუნის მიწურულს დაიღუპა ასურეთის „მსოფლიო სახელმწიფო“, VI საუკუნეში დაწინაურდა ჯერ ქალდეველთა ბაბილონი, შემდეგ — სპარსეთი, V საუკუნეში უკუნეში კი ალექსანდრე მაკედონელმა დაამხო აქემენიანთა საუკუნეში კი ალექსანდრე მაკედონელმა დაამხო აქემენიანთა სამეფო.

თუ VII საუკუნეში ასურეთი მთელ წინა აზიაში გრძელდებოდა, ყველას თავზარს სცემდა ნინევია — „ლომთა ბუნაგი“ და ასურეთის მრისხანე მეფის ასურბანიფალის ხსენება, უკვე ორი საუკუნის შემდეგ ერთი დაივიწყეს და მეორეც. დიდი მეცნიერი და მოგზაური პეროდოტი ასურეთზე არსებითად არაფერს წერს, აქა-იქ იხსენებს ნინევიას, ძალიან ხშირად კი ასურეთსა და ბაბილონს ერთმანეთში ურევს. ეს შეცდომა მარტო მას როდი მოსდის. ქსენოფონტმა, კუნაქსიდან რომ ბრუნდებოდა, ნინევიის ახლოს გაიარა. მან საერთოდ არაფერი იცოდა ასურელთა შესახებ, ეგონა რომ იმ ქალაქებში, რომელთა ნანგრევებსაც ხედავდა, ოდესღაც „მიდიელები ცხოვრობდნენ“. დიახ, ისტორიის „მსახვრალი ხელი“ ბევრ სახელმწიფოს მისწვდა, მაგრამ ასურეთის ხედილი, ჩანს, მაინც სხვა იყო. მიდიელებმა და ბაბილონელებმა იგი არა მარტო დაანგრიეს, არამედ მისი არსებობის ყოველგვარი კვალიც კი გააქრეს.

როცა ალექსანდრე მაკედონელმა ქალაქი ანქიალა დაიპყრო კილიკიაში, იქ ნახა ასურბანიფალის ქანდაკება საინტერესო წარწერით: „ასურბანიფალმა ერთსა და იმავე დღეს დააარსა (ქალაქები) ანქიალა და თარსი, შენ კი, უცხოელო, სვი, ჭამე და სიყვარულს მიეც (თავი), სხვა არაფერი ადამიანური სიკეთე ყურადღების ღირსი არ არის!“

არისტოტელეს მოწაფემ ასურბანიფალის შესახებ, უნდა ვიფიქროთ, თითქმის არაფერი იცოდა, თუმცა მათ სულ რაღაც სამი საუკუნე ამორებდათ ერთმანეთისაგან. 331 წლის შემოდგომაზე ალექსანდრემ გავგამელასთან სასტიკი მარცხი აგემა სპარსელებს. მას წარმოდგენაც კი არა ჰქონდა, რომ ნინევიის მიწაზე იდგა!

ნინევიაზე თითქმის არაფერი იცოდა ისეთი დიდი ერუდიციის მწერალმა, როგორც გახლდათ „ანტიკურობის ვოლტერად“ წოდებული ლუკიანე (ახ. წ. II საუკუნე). ეს მით უმეტეს საოცარია, რომ ლუკიანე სირიელი იყო, სამოსატელი, ამ ქალაქიდან ასურეთამდე კი არც ისე შორი მანძილია. მის ერთ-ერთ ნაწარმოებში ასეთ დიალოგს ვკითხულობთ: მებორნე მწერალს სთხოვს, ძველი სამყაროს უდიდესი ქალაქები — ნინევია და ბაბილონი მიჩვენეო. პასუხი ასეთია: „ნინევია, მებორნევ, დაიღუპა და მისი კვალიც კი არ ჩანს. იმასაც ვერ გეტყვი, სად იყო იგი...“

და მაინც ასურეთს სამუდამო დავიწყება არ ეწერა. ოცდამეცხრე საუკუნის შემდეგ ამ ქვეყნის ისტორია აღდგა. მას სათანადო ადგილი მიუჩინეს ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიაში.

ეს მხოლოდ ასურბანიფალის ბიბლიოთეკის აღმოჩენისა და საგულდაგულოდ შესწავლის შემდეგ გახდა შესაძლებელი...

ის, რომ შუამდინარეთის ტერიტორია არქეოლოგთათვის ნამდვილი განძი იყო, ევროპაში XVIII საუკუნისათვის გახდა ცნობილი. განსაკუთრებული ინტერესი გამოიწვია დანიელი მეცნიერს კარსტენ ნიბურის ექსპედიციამ ახლო აღმოსავლეთში. როცა ნაპოლეონი ეგვიპტეში ჩავიდა, მას თან ჰქონდა ნიბურის წიგნი „მოგზაურობა არაბეთში და მის მეზობელ ქვეყნებში“.

პირველი ევროპელი, რომელმაც გადაწყვიტა გათხრები დაეწყო ძველი ასურეთისა და ბაბილონის ტერიტორიაზე, იყო კლავდიუს ჯეიმს რიჩი (1796 — 1821), ოსტ-ინდოეთის კომპანიის კონსული ბალდადში. რიჩიმ ის დასკვნა გამოიტანა, რომ ოდესღაც ზღაპრული ნინევია ქალაქ მოსულის მახლობლად უნდა ყოფილიყო. კონსული საქმეს შეუდგა, მაგრამ გათხრებს დამთავრება არ ეწერა. იფეთქა ქოლერის ეპიდემიამ, რომელსაც რიჩიც შეეწირა. ყველაფერი, რაც მან გათხრების შედეგად მოიპოვა, ერთ ყუთში მოათავსეს და ბრიტანეთის მუზეუმს გაუგზავნეს. ეს იყო მომავალი დიდი აღმოჩენების მცირე პრელუდია. როგორც ერთმა მეცნიერმა თქვა: „სამი კვადრატული ფუტის მქონე პატარა ყუთი იტევდა ყოველივე იმას, რაც ზვიადი ბაბილონისა და დიდი ნინევიისაგან დარჩა“. მოსწრებული ნათქვამია, მაგრამ ეს ხომ მხოლოდ დასაწყისი იყო!

მალე შუამდინარეთში აღმოჩნდა ორი დიდად ნიჭიერი და ამავე დროს მეტად პატივმოყვარე ახალგაზრდა კაცი: ფრანგი პოლ ემილ ბოტა (1802—1870) და ინგლისელი ოსტინ ჰენრი ლეიარდი (1817 - 1894). ბოტამ არქეოლოგიური გათხრები დაიწყო მოსულიდან 14 კილომეტრის დაშორებით, სოფელ ხორსაბადთან. გათხრებს პირდაპირ განსაცვიფრებელი შედეგები მოჰყვა: აღმოჩნდა სსახლე, რომლის თითოეული დეტალი საუკეთესო ოსტატთა ნახელავი იყო. ბოტას აღტაცებას საზღვარი არ ჰქონდა. დარწმუნებული იყო, ასურეთის ზღაპრულ დედაქალაქს ნინევიას მივაგენიო. ამის შესახებ დაუყოვნებლივ აფრინა პარიზში ცნობა. 1847-50 წლებში საფრანგეთის

დედაქალაქში ხუთთომეულიც კი გამოვიდა, რომელსაც ეტყვიან ნინევის ძეგლები, აღმოჩენილი და აღწერილი ბოტას მიერ“. სულ მალე კი, აი, რა გამოიკვია: ბოტას ნინევია კი არ აღმოუჩენია, არამედ VIII საუკუნეში ასურეთის მეფე სარგონ II - ის მიერ დაარსებული ქალაქი — დურ - შარუქინი. ეს ქალაქი სულ ახლოს იყო ნინევიასთან, თანამედროვე ტერმინი რომ ვიხმართ, მისი თანამგზავრი - ქალაქი გახლდათ.

ერთი ხანობა ხელი მოეცარა ლეიარდსაც, როცა მან დიდი ქალაქის ნანგრევები აღმოაჩინა, იგი, ბოტასი არ იყოს, ნინევია ეგონა. სინამდვილეში კი ეს იყო კალხუ, ასურეთის მეფეთა სატახტო ქალაქი. საქმე ის არის, რომ მეფე ასურნასირფალ მეორემ დედაქალაქი ასურიდან კალხუში გადაიტანა, რაც შეეხება ნინევიას, იგი ასურეთის მესამე და უკანასკნელი დედაქალაქი იყო.

მაგრამ ლეიარდს მაინც გაუღიმა ბედმა. 1849 წელს მან აღმოაჩინა ხუთი სასახლე, რომლებიც IX - VII საუკუნეებში ასურეთის მეფეებს აუშენებიათ. ახლა უკვე აღარავის ეეჭვებოდა, რომ ლეიარდმა მიაკვლია ნინევიას, რომელსაც ამდენი ხნის მანძილზე ამოდ ეძებდა. მოხერხდა იმის დამტკიცებაც, რომ ერთ - ერთი სასახლე მეფე სინაქერიბს ეკუთვნოდა. მაგრამ მთავარი, სენსაციური აღმოჩენა ჯერ კიდევ წინ იყო...

გადაბუჯული სასახლის ორ ნაკვით სავსე ოთახში ლეიარდის ყურადღება დამტვრეული აგურის სქელმა ფენებმა მიიპყრო. ამოდენა სასახლეში რაღაც აგურის ნამტვრევები ყურადღების მისაქცევი არ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ საინტერესო ის გახლდათ, რომ ეს ნატეხები მთლიანად ლურსმული ნიშნებით აღმოჩნდა დაფარული. შიგადაშიგ ნამტვრევებში დაუზიანებლად შემორჩენილი და უცხო დამწერლობით დაფარული პატარა ფილებიც ერია. თუმცა ამ ფილების და უკვე ნახსენები წარწერების დამწერლობა ერთნაირი იყო, მეცნიერებს მათი წაკითხვა არ შეეძლოთ. მაშინ ლეიარდმა ეს ფილები და აგურის ნატეხები მოაგროვა, რამდენიმე ყუთი გაავსო და ბრიტანეთის მუზეუმში გაგზავნა. წლების განმავლობაში დაახლოებით 30 ათასი ასეთი თიხის ფირფიტა დაგროვდა. 1857 წლისათვის მეცნიერებს უკვე შეეძლოთ მათი წაკითხვა და შესწავლა. გამოიკვია, რომ ლეიარდს ასურეთის უკანასკნელი მეფის ასურბანიფალის მიერ შექმნილი უდიდესი ბიბლიოთეკა აღმოუჩენია.

არქეოლოგებს მდიდარი ნადავლი არ უკვირთ, მაგრამ ლეიარდსონსა და მისი თანაშემწის — რასამის ხვედრი, ეტყობა, მაინც სულ სხვა იყო. მათ არც სასახლეები აღმოუჩინიათ და, თუ გნებავთ, არც ბიბლიოთეკა — აღმოაჩინეს თითქოს უიმედოდ დაღუპული უდიდესი, მეტად საინტერესო ცივილიზაცია, შეიძლება ითქვას, აღმოაჩინეს ასურეთის მთელი ისტორია.

ასურბანიფალი (669 - 627) ისტორიაში შევიდა არა მარტო როგორც გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე და სარდალი, არამედ როგორც დიდებული ბიბლიოთეკის შემქმნელიც.

მას შემდეგ, რაც III ათასწლეულის შუა ხანებში ლურსმული დამწერლობა შექმნეს, შუმერებმა დააარსეს უმდიდრესი არქივებიც. დიდძალი თიხის ფირფიტა ინახებოდა ლაგაში, ურში, ნიფურში. ნიფურის სასახლეში რამდენიმე ათასი ასეთი „წიგნი“ აღმოჩნდა. დაახლოებით 20 ათასი ფირფიტა იპოვეს ლაგაშიში. აქ ძირითადად რელიგიურ-საკულტო და სამეურნეო დოკუმენტები იყო, თუმცა გვხვდება ლიტერატურული ნაწარმოებებიც, ისტორიული ხასიათის ჩანაწერები.

III-II ათასწლეულების მიჯნაზე შუმერების ცივილიზაცია დაიღუპა, მაგრამ მათგან ბაბილონელებმა ბევრი რამ მემკვიდრეობით მიიღეს. ბაბილონეთშიც უმდიდრესი არქივებია აღმოჩენილი. ბიბლიოთეკები იქმნებოდა მეფეთა სასახლეებში, ტაძრებში, ქალაქებში: ბაბილონში, სიფარში, ურუქში, ბარსიბაში. ბაბილონის ბიბლიოთეკებშიც ძირითადად ისეთივე ტექსტები ინახებოდა, როგორც შუმერებთან. აქ იყო იურიდიული ტექსტებიც, მათ შორის ნამდვილი შედეგები — ჰამურაბის კანონთა კრებული.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ასურბანიფალის ბიბლიოთეკამ ყველა ეს კოლექცია შორს ჩამოიტოვა. მეფის ბიბლიოთეკა, რომელიც „პირადი სარგებლობისათვის“ იყო განკუთვნილი, უნდა ვიფიქროთ, მრავალი წლის განმავლობაში იქმნებოდა.

ასურბანიფალმა მრავალი ქვეყანა გაანადგურა, მაგრამ თავისი უნიკალური წიგნსაცავი სხვისი საკუთრების მითვისების გზით არ შეუქმნია. საქმე ის არის, რომ ამ ფირფიტების დიდ ნაწილს შეაღგენს ასლები, რომლებიც მეფის დავალებით არის გადაღებული სხვადასხვა ქვეყანაში ან პროვინციაში.

აი, რას სწერდა მეფე ერთ მოხელეს, სახელად შედანუს, რომე-

ლიც ბაბილონში მიდიოდა: „იმ დღესვე, როცა ამ წერილს მიიტყობ, შეკრიბე შუმუ, მისი ძმა ბელ-ეთირი, აპლა და შენთვის ბარსიპელი მხატვრები, შეაგროვე ყველა ფირფიტა, რაც მათ სახლებში და იშტარის ტაძარში ინახება“. წერილი ასე მთავრდებოდა: „მომიძებნეთ და მომართვით ძვირფასი ფირფიტები, რომელთა ასლები ასურეთში არ არის. ბარსიპის მთავარ ქურუმებსა და გამგებელს მივწერე, რომ შენ, შედანუ, ამ ფირფიტებს შენს საწყობში შეინახავ. მე ვუბრძანე მათ, ფირფიტებზე არავინ გითხრას უარი. თუ გაიგებთ, რომ ესა თუ ის ფირფიტა ან საწესო ტექსტი სასახლისათვის შესაფერისია, მოძებნეთ და გამომიგზავნეთ“...

უნდა ვიფიქროთ, რომ ასურბანიფალმა არაერთი ბრძანება გასცა, სანამ ბიბლიოთეკას შექმნიდა. რა თქმა უნდა, წიგნსაცავები ასურეთში ასურბანიფალამდეც იყო. განსაკუთრებით მდიდარი ბიბლიოთეკები ჰქონდათ ქალაქებს ასურსა და კალხუს. მაგრამ ნინევიის კოლექცია მაინც საგანგებოდ, დიდი მონდომებით, მეთოდურად იქმნებოდა.

ფირფიტების ასლებს დიდი სიზუსტითა და განსაკუთრებული გულისყურით იღებდნენ. როცა ასლის შედგენას დაამთავრებდა, გადამწერი მას ორიგინალს ადარებდა. ზოგ ფირფიტაზე ასეთი წარწერაა: „ძველი ნიმუშიდან გადაწერილია, შემდეგ კი — შედარებული“. ზოგჯერ ასეთი შენიშვნაა: „წაშლილია“, ანდა „ვერ გავარკვიე“. როცა გადამწერი ძალიან ძველ ტექსტზე მუშაობდა, იგი ვალდებული იყო მოძველებული ნიშნები თანამედროვეთი შეეცვალა. ზოგიერთი ტექსტი, რომელიც ზედმეტად ვრცელი იყო, სწავლულებს კიდევ უნდა შეეკვეცათ. ზოგ ფირფიტაზე გადამწერის სახელიც აღმოჩნდა, ზოგი ფირფიტა ორ-სამ ცალადაც არის შემონახული; ზოგს ისიც აწერია, თუ ამ ფირფიტას ვინმე მოიპარავს, ღმერთები მას სამაგალითოდ დასჯიანო.

ბიბლიოთეკა ასურბანიფალის ორი სასახლის სპეციალურ განყოფილებებში ინახებოდა და მათ თვალისჩინივით უფრთხილდებოდნენ. ბიბლიოთეკას ემსახურებოდა საგანგებოდ ამ საქმისთვის გამოყოფილი ხალხი. ფირფიტას ნებისმიერ წუთში მონახავდნენ. ბიბლიოთეკის განყოფილებები ასეთი იყო: გრამატიკა, ისტორია, სამართალი, კანონები, მათემატიკა, ასტრონომია, მაგია, რელიგია, ლეგენდები და ა. შ. ბიბლიოთეკის ძირითად ნაწილს, ისევე როგორც

ადრე შუმერსა და ბაბილონში, რელიგიურ-საკულტო ტექსტებში
შეადგენდა.

გრამატიკის განყოფილება შედგებოდა ლურსმული დამწერლობის სახელმძღვანელოებისა და სხვადასხვა ლექსიკონებისაგან. ძალიან ბევრი საყურადღებო „წიგნი“ ჰქონდათ მათემატიკასა და ასტრონომიაში, სადაც ასურელებმა და ბაბილონელებმა, ეგვიპტელებთან ერთად, დიდ წარმატებებს მიაღწიეს. მაგრამ აქვე მრავლად იყო ასტროლოგიური ტექსტებიც იმის შესახებ, თუ როგორ გავლენას ახდენდა ზეცის სხეულები ადამიანთა ბედ-იღბალზე. ბევრი ფირფიტა ეხებოდა კანონებს, სამართლის სხვადასხვა საკითხს. საინტერესო იყო გეოგრაფიული განყოფილება: ლექსიკონები სხვადასხვა ქვეყნების, ქალაქების, მდინარეების, მთების, არხების, გალავნების შესახებ. ამასთან ზოგიერთ ლექსიკონში სახელები ორ ენაზე იყო აღნიშნული: შუმერულსა და აქადურზე (ასურელები ამ ენაზე ლაპარაკობდნენ): დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა ცნობებს, სადაც აღნიშნული იყო მანძილი ამა თუ იმ ქალაქს შორის. ამას იყენებდა არა მარტო ასურეთის არმია, არამედ — ვაჭრებიც. ბიბლიოთეკაში შედიოდა სამედიცინო ლიტერატურაც (სხვადასხვა ავადმყოფობის დასახელება, რეცეპტები, რეკომენდაციები წამლის დასამზადებლად).

ისტორიული მასალა მაინცდამაინც ბევრი არ არის. იგი თამამად შეიძლება შევჯავროთ სასახლისა და ტაძრების კედლებზე შემორჩენილ მატრიანებთან. ბიბლიოთეკაში აღმოჩენილი ისტორიული წარწერები შეიძლება ორ ჯგუფად დავყოთ: 1) ქრონიკები და საზეიმო წარწერები; 2) ხელშეკრულებები, წერილები, მოხსენებითი ბარათები და ა. შ. აღმოჩენილია სინაქერიზის, ასარჰადონისა და ასურბანიფალის წარწერები, რომელთა მიზანი იყო მეფეთა ძლევამოსილი ლაშქრობების უკვდავყოფა. ამ წარწერების სტრუქტურა დაახლოებით ასეთია: დასაწყისში მეფე ლოცვას წარმოთქვამს, შემდეგ აღწერილია წარმატებით დაგვირგვინებული ლაშქრობები, ბოლოს კი ლაპარაკია მეფის აღმშენებლობით მოღვაწეობაზე. ერთერთ წარწერაში ქალღმერთი იშტარი მეფეს სამხედრო საქმეში წარმატებებს უწინასწარმეტყველებს. მეორეში მისანი აცხადებს: „ელამელთა ისრებს გადავამსხვრევ, შენს (ასურბანიფალის) ხელებს კი გავამაგრებ. შენი იარაღი ყველა მტერს შემუსრავს“.

ყველა ლაშქრობა ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით არის აღწერილი. ამასთან თითოეულ ფირფიტას თუ ტექსტს შედგენის თარიღი რიცი ახლავს.

ბევრ თიხის „წიგნში“ ლაპარაკია მეფეთა ნადირობაზე. ადრე ასურეთში უამრავი სპილო ყოფილა, ტიგლათფილესერ I-სა და სხვა მეფეებს ჰყვარებიათ მათზე ნადირობა, უკანასკნელად სპილოებზე ნადირობა ასახულია სალმანასარ III-ის ობელისკზე. VIII საუკუნის დასაწყისისათვის სპილოები საზრდოს ვეღარ შოულობდნენ. ადრე ძალიან ბევრი გარეული ხარი ყოფილა, მაგრამ ასურბანიფალის დროს ისინი უკვე აღარ გვხვდებოდა. მეფე არც დათვებზე ნადირობდა. სამაგიეროდ, ბევრი წარწერა იუწყება, რომ ასურბანიფალი ძალიან ხშირად ნადირობდა ლომებზე. VII საუკუნეში ლომები მეტად გამრავლებულან, განსაკუთრებით იმ მხარეებში, ასურეთის ჯარებმა რომ ააოხრეს. ჩრდილოეთ პალესტინაში, სადაც სარგონ II-მ ისრაელის სამეფო მოსპო და სამარიაში კოლონისტები ჩაასახლა, იმდენი ლომი ყოფილა, რომ სოფლებს აშკარა ხიფათი ემუქრებოდათ, შემდეგში თვით ასურეთშიც, როგორც ასურბანიფალის მატთანე იუწყება, ლომები დაძრწოდნენ, იტაცებდნენ ძროხებსა და ცხვრებს. ამიტომ მათზე უწინდებურად გასართობად როდი ნადირობდნენ, არამედ — ამოწყვეტის მიზნით. ასურელები ჯერ მზვერავეებს გზავნიდნენ, შემდეგ კი მოზრდილი რაზმებით თავს ესხმოდნენ ცხოველებს.

ცხადია, ნადირობის დროს ასურბანიფალი მაინცდამაინც დიდ რისკს როდი ეწეოდა. ლომს წინასწარ იჭერდნენ და გალიაში სვამდნენ, სადაც მას შიმშილით ქანცი ელეოდა. შემდეგ მისი მოკვლა დიდი ამბავი აღარ იყო. იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ლომი მაინც გამძვინვარებული გაიჭრებოდა მეფისკენ, ასურბანიფალის მცველთა ლაშქარი მას მყისვე მოუსწრაფებდა სიცოცხლეს. რა თქმა უნდა, მწერლები მაინც ხოტბას ასხამდნენ ლომებზე მონადირე მეფეს.

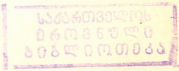
ტექსტში ზოგჯერ ლაპარაკია ასურეთის უძველეს მეფეებზე, ზოგჯერ ბაბილონის მეფეებზე. ბევრია შუმერული ტექსტების თარგმანიც. ამას, რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა აქვს ასურეთის თუ ბაბილონის უძველესი ისტორიის ამა თუ იმ ფაქტის დადგენის საქმეში.

წინევის ბიბლიოთეკაში უამრავი წერილი იყო თავმოყრილი. მათი ნაწილი თვით მეფის მიერ არის დაწერილი და სხვადასხვა პირებისადმი მიმართული. ბევრია მეფისადმი მიწერილი წერილიც. სხვადასხვა ქვეყნის წინააღმდეგ საბრძოლველად ასურბანიფალის მიერ გაგზავნილი სარდლები მეფეს ატყობინებდნენ, როგორი მიმართულებით მოძრაობდნენ, რა ქალაქები და ციხე-სიმაგრეები დაიპყრეს, როგორი წინააღმდეგობა დაძლიეს, რამდენი კაცი ჩაიგდეს ტყვედ, რა ზარალი ნახეს თვით ასურელებმა, რამდენი მტერი დახოცეს და ა. შ. ზოგჯერ სარდლები მეფეს თავის წინადადებებს სთავაზობდნენ, უფრო ხშირად კი რჩევას კითხულობდნენ. ბევრი წერილი ეხება ტაძრების, ქალაქის გალავნის, კერძო შენობების, არხების მშენებლობას. ბევრი რამ არის ნათქვამი დიდებულების პირად ცხოვრებაზე, სხვადასხვა ზემოზე. ძალიან ხშირია ლაპარაკი ყოველდღიური ცხოვრების საკითხებზე. ასურბანიფალს ყური ასტკივდა. მას პირდებიან, რომ ჩინებულ ექიმს გაუგზავნიან. სხვა წერილში უკვე მძიმე ავადმყოფი ბაბილონელი ქურუმისათვის იწვევენ ექიმს და ა. შ. გვხვდება დაბეზლების ბარათებიც. მაგალითად, როცა მეფემ სამ დიდებულს მაღალი სამხედრო თანამდებობები უბოძა, მას მისწერეს, სამივე გამოუსწორებელი ლოთია, სიმთვრალეში ხანჯალსაც კი ვერ ხმარობენო, ბარათის დამწერი მეფეს არაფერს ურჩევს. მე სიმართლე მოგახსენეთ, ახლა, როგორ უნდა მოიქცეს, მეფემ უკეთ იცისო.

ბიბლიოთეკაში დაცული ტექსტების ნაწილი შუმერულია. მართალია, ამ დროისათვის შუმერული უკვე მკვდარ ენად იქცა, მაგრამ ლოცვები სწორედ ამ ენაზე იყო შედგენილი. შუმერული მხოლოდ ქურუმებმა და გადამწერებმა თუ იცოდნენ. ზოგჯერ შუმერულ ტექსტს პარალელური ასურული თარგმანიც ახლავს.

ზოგჯერ ვრცელი ტექსტი ერთ ან რამდენიმე ფირფიტაზე ვერ ეტეოდა, საჭირო ხდებოდა, ასე ვთქვათ, ფირფიტების მთელი სერიის გამოყენება. მაგალითად, პოემას გილგამეშზე 12 დიდი ფირფიტა მოუხდა, თითო ფირფიტაზე თითო თავი ანუ სიმღერა დაწერეს. ფირფიტები, ნათლად იყო დანომრილი, რათა თავი და ბოლო არ არეოდათ. ერთი თავისებურბაც: წინა ფირფიტის ბოლო სტროფი ახა-

ლზე გადადიოდა, ე. ი. გაგრძელება ამ ბოლო სტროფის სიტყვებით იწყებოდა.

ზოგი დოკუმენტი არამეულ ენაზე იყო შედგენილი, რაც გასაკვირი არ არის. VII საუკუნეში არამეულმა დიდი გავრცელება პოვა ასურეთში, VI საუკუნეში კი წინა აზიაში საერთაშორისო ენადაც იქცა, აქადური შეავიწროვა. ჯერ კიდევ სინაქერიზის დროს ასურელმა დიდკაცობამ კარგად იცოდა ეს ენა. სინაქერიზისა და იუდეველთა მეფე ეზეკიას მოლაპარაკების დროს ასეთი ამბავი მოხდა: ებრაელმა დიდებულებმა ასურეთის მპყრობელს სთხოვეს საუბარი არამეულ ენაზე წარემართა, რათა უბრალო მოკვდავთ მისი შინაარსი ვერ გაეგოთ...

ასურბანიფალის გარდაცვალების შემდეგ ასურეთის საქმეებზე უკან და უკან წავიდა. დიდხანს ვერ იარსებებდა სახელმწიფო, რომლის კეთილდღეობა სხვის სისხლსა და ძვლებზე იყო დაფუძნებული, რომელმაც ბევრ ხალხს წაართვა დამოუკიდებლობა, კეთილმოწყობილი ქალაქები გადაბუგა და საგულდაგულოდ მოვლილი ბად-ვენახები აკაფა. იქ, სადაც ასურეთის ლაშქარი დადგამდა ფეხს, რჩებოდა ნახანძრალი, ერთ დროს მკიდროდ დასახლებული ვრცელი მხარეები უკაცრიელდებოდა.

ასურეთის ბაბილონისა და მიდიის მძლავრი კოალიცია დაუპირისპირდა. 612 წელს მათ ერთიანი ძალებით შეუტიეს ნინევიას. ასურეთის დედაქალაქში ამ დროისათვის 300 ათასამდე მცხოვრები იყო, ქალაქს დაახლოებით 730 ჰექტარი ფართობი ეკავა, კედლების სიგრძე 12 კილომეტრს უდრიდა. ნინევიის ალყა დაახლოებით ორ თვეს გაგრძელდა (612 წლის ივნის - ივლისი), ბოლოს ქალაქი დაეცა. გამარჯვებულნი, რაკი ასურელთა წინააღმდეგობა დათრგუნეს, აღარავის ინდობდნენ, არც მოხუცებსა და არც ბავშვებს. მოსახლეობის დიდი ნაწილი ამოწყვიტეს, დანარჩენები კი მონებად გაყიდეს. მეფე სინ - შარუ - იშუენმა, რათა მტერს ცოცხალი არ ჩავარდნოდა ხელში, თავის სასახლეს ცეცხლი წაუკიდა და შიგ ამოიბუგა. ქალაქში ქვა ქვაზე აღარ დარჩენილა. ასურბანიფალის ბიბლიოთეკა ცეცხლს მიეცა. დიდძალი ფირფიტა დაიმტვრა, ყველაფერი მიწით დაიფარა, რათა მრავალი საუკუნის შემდეგ ხელახლა აღმდგარიყო და მთელი მსოფლიოსათვის მოეთხრო ძველი ასურეთის ამბავი.

ალექსანდრია, „მუზეუმის გალია“

ბიბლიოთეკების შექმნის იდეა ანტიკურ სამყაროში ძველი ბაბილონიტიდან და ასურეთიდან მოვიდა. რაც შეეხება თვით სიტყვა „ბიბლიოთეკას“, იგი ბერძნული წარმოშობისაა. დიდი „წიგნთსაცავები“ — თიხის ფირფიტების კოლექციები ჯერ კიდევ II ათასწლეულში არსებობდა კუნძულ კრეტაზე. უფრო გვიან დიდი ბიბლიოთეკები ჰქონდათ ბერძენ ფილოსოფოსებს, განსაკუთრებით კარგად იყო ცნობილი პითაგორას წიგნთსაცავი.

გარდა ფილოსოფოსებისა, წიგნების შეგროვების სურვილი საბერძნეთის სხვადასხვა ქალაქის მმართველებსაც გაუჩნდათ. საუცხოო ბიბლიოთეკას ფლობდა კუნძულ სამოსის ტირანი, თავისუფროსი ერთ-ერთი უმდიდრესი კაცი პოლიკრატე. ათენის ტირან პისისტრატეს, როგორც ცნობილია, არც განათლება აკლდა და არც სიმდიდრე. მან სხვადასხვა ბერძნული ქალაქიდან იშვიათი წიგნები ითხოვა, ახლები გადაიღო, მრავალ გრაგნილს მოუყარა თავი და მთელი ეს ბრწყინვალე ბიბლიოთეკა ქალაქ ათენს გადასცა. წიგნები გადაწერილი იყო უმეტესად თიხის დაფებზე, ტყავზე, ნაწილობრივ — ეგვიპტურ პაპირუსზეც. პისისტრატეს უამრავი მონა ჰყავდა და სწორედ მათი შრომის შედეგად მრავლდებოდა ბიბლიოთეკის განძი.

V საუკუნეში საბერძნეთს დიდი უბედურება დაატყდა თავს. 480 წელს მას სპარსელები შეესივნენ. მომხდურთა შეჩერება შეუძლებელი იყო და ათენის მთელი მოსახლეობა ფლოტით კარგად დაცულ კუნძულ სალამინზე გადავიდა. სპარსელებმა დაიპყრეს ათენი. აკროპოლში (ათენის სახელმწიფოს საზოგადოებრივ ცენტრში, სადაც ხაზინა და სურათების გალერეა იყო მოთავსებული) მათ ხელში ჩაიგდეს უმდიდრესი ბიბლიოთეკა. რამდენიმე ხნის შემდეგ განთქმულმა სტრატეგოსმა თემისტოკლემ კუნძულ სალამინთან სპარსელებს სასტიკი მარცხი აგემა და ათენი დაატოვებინა, მაგრამ დამპყრობლებმა მაინც მოასწრეს ბიბლიოთეკის სპარსეთში გატანა. საყურადღებოა, რომ ეს ბრწყინვალე ბიბლიოთეკა ათენელებს საბოლოოდ მაინც არ დაუკარგავთ. IV საუკუნეში ალექსანდრე მაკედონელმა სპარსეთის იმპერია დაამხო. ალექსანდრე მაკედონელის გარდაცვალების შემდეგ მისი ყოფილი სამფლობელოების დიდ ნაწილზე სელევკიდების თვალუწვდენელი სახელმწიფო წარმოიშვა. და აი, ერთ-ერთმა სელე-

უკიდმა ნამდვილი მეფური ქესტით ათენს მისი ბიბლიოთეკა დაუბრუნა.

წიგნებზე ათენში სპარსეთიდან ბიბლიოთეკის დაბრუნებამდეც უზარმაზარი მოთხოვნილება იყო. ქალაქში ყოველ ფეხის ნაბიჯზე წიგნის სავაჭროები იყო გახსნილი, სადაც არა მარტო ხელნაწერებს ყიდდნენ, არამედ შეკვეთასაც ღებულობდნენ. თუ ვინმეს რაიმე ხელნაწერი სჭირდებოდა, მოვაჭრენი მის სურვილს აუცილებლად შეასრულებდნენ — ასლს მონები ამზადებდნენ.

ამ პერიოდისათვის ყველაზე მდიდარი პირადი ბიბლიოთეკა ჰქონდა არისტოტელეს (384 - 322 წწ.). მადლიერმა მოწაფემ ალექსანდრე მაკედონელმა განთქმულ ფილოსოფოსს საკმაო თანხა გადასცა და არისტოტელემაც რამდენიმე ასეული ხელნაწერი შეიძინა, არისტოტელეს ყველა მეგობარსა თუ მოწაფეს შეეძლო ამ ხელნაწერებით ესარგებლა.

IV საუკუნეში ათენში წიგნის ნამდვილი „ბუმი“ იყო, რაც ერთი თავისებური ფაქტითაც დასტურდება. ბერძენმა მეცნიერმა გრამატიკოსმა დემოფილემ გამოაქვეყნა ნაშრომი — „შექმნის ღირსი წიგნების შესახებ“. ამ ნაშრომით დემოფილე მკითხველებს ურჩევდა რა უნდა წაეკითხათ და რა — არა.

ალექსანდრე მაკედონელის ყოფილი სახელმწიფოს არაერთ ქალაქში დიდი საზოგადო ბიბლიოთეკები შეიქმნა. ასეთი ბიბლიოთეკები არსებობდა ანტიოქიაში, პერგამონში, ეფესოში, სმირნაში, როდოსზე, მაგრამ ალექსანდრიის ბიბლიოთეკას მათგან გერც ერთი ვერ შეედრებოდა.

332 - 331 წლებში ალექსანდრე მაკედონელმა, რომელმაც ეგვიპტე შემოიმტკიცა, ნილოსის დელტაში ახალ ქალაქს ჩაუყარა საძირკველი. ამ ქალაქს, რომელიც, დამპყრობლის ჩანაფიქრით, ეგვიპტეში მისი დასაყრდენი უნდა ყოფილიყო, ალექსანდრია ეწოდა. ანტიკური სამყარო მაკედონელის მიერ დაარსებულ უამრავ ალექსანდრიას იცნობდა, მაგრამ ეგვიპტეში შექმნილმა დიდმა პოლიტიკურმა და კულტურულმა ცენტრმა მაინც ყველაზე მეტად გაითქვა სახელი. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ მისი სახელმწიფოს ნანგრევებზე არაერთი ახალი პოლიტიკური გაერთიანება აღმოცენდა, მაგრამ მათ შორის უძლიერესი მაინც სამი იყო: სელევკიდების სამეფო აზიაში, მაკედონია საბერძნეთში და ეგვიპტე. ეგვიპტის ელინი-

სტური სამეფოს დამაარსებელმა, ალექსანდრეს ერთ - ერთმა სპარსეთის სარდალმა პტოლემაიოსმა (322 - 283) ალექსანდრია თავის სატახტო ქალაქად აქცია, გაზარდა და გაამშვენებდა.

პტოლემაიოს I სოტერი ალექსანდრეს სხვა მემკვიდრეებისაგან განათლებითა და დიდი პრაქტიკული ჯკუით გამოირჩეოდა. ანტიგონ ცალთვალასაგან თუ სელევკოსისაგან განსხვავებით, იგი არ მისწრაფოდა ალექსანდრეს თვალუწვდენელი იმპერიის აღდგენისაკენ, რადგან ამას ფუჭ ოცნებად თვლიდა. პტოლემაიოსმა ბევრი პრაქტიკული ღონისძიება განახორციელა ეგვიპტეში გასამაგრებლად და თანდათანობით კიდევაც მიაღწია მიზანს.

პტოლემაიოსი დიდად სწყალობდა მეცნიერებს, მწერლებს, ხელოვნების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენლებს. მათაც, ცხადია, თავის მხრივ, ხელი უნდა შეეწყოთ ეგვიპტის ელინისტური სახელმწიფოს ძლიერების განმტკიცებისათვის. პტოლემაიოსს მხარში ამოუდგა ცნობილი ათენელი პოლიტიკური მოღვაწე დემეტრიოს ფალერელი. ადრე, 317 - 307 წლებში, იგი ათენს ედგა სათავეში, როგორც მაკედონიის მმართველ კასანდრეს ნაცვალი. მას შემდეგ, რაც ანტიგონოს ცალთვალამ და მისმა შვილმა დემეტრიოს პოლიორკეტოსმა დემეტრიოსი ათენიდან გააძევეს, იგი იძულებული გახდა სამშობლო დაეტოვებინა.

დემეტრიოს ფალერელი ეგვიპტეში, ეტყობა, კასანდრეს სიკვდილის (298 წ.) შემდეგ ჩავიდა. მან პტოლემაიოსს შესთავაზა დიდი სამეცნიერო ცენტრის დაარსება, რომელსაც ბერძნული ტრადიციების მიხედვით მუზეიონი დაერქვა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ მეცნიერებს მუზეი მფარველობდნენ. მეფე პტოლემაიოსის მოწოდებას არაერთი ცნობილი ბერძენი მეცნიერი გამოეხმაურა და ალექსანდრიისაკენ გაეშურა. მათ შორის იყვნენ საქვეყნოდ ცნობილი ექიმები ერასისტრატე და ჰეროფილე, რომელთაც ალექსანდრიაში დიდად შეუწყვეს ხელი სამედიცინო მეცნიერების განვითარებას. ძველი მწერლები იმასაც მოგვითხრობენ, რომ ეგვიპტელი ხელისუფალნი ჰეროფილეს გადასცემდნენ ბოროტმოქმედებსა და დამნაშავეებს, რომლებზეც იგი ცდებს აწარმოებდა. ალექსანდრიაში აღმოჩნდა განთქმული მათემატიკოსი ევკლიდე, რომელმაც თითქოს პტოლემაიოს სოტერს განუცხადა: „მათემატიკაში მეფეთათვის რაიმე საგანგებო

გზა არ არსებობს“. ერთ - ერთი პირველი ჩამოვიდა ეგვიპტის დედა ქალაქში ფილოლოგი თილეტასი, კუნძულ კოსის მკვიდრი, რომელიც მეფემ ტახტის მემკვიდრის აღმზრდელად დანიშნა.

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

ალექსანდრიის მუზეონი თავისი უზარმაზარი ბიბლიოთეკით სამეცნიერო აკადემიების შორეული წინამორბედი იყო. მას ბაძედნენ რომსა და ბიზანტიაში, შუა საუკუნეების უნივერსიტეტებში. ალექსანდრიაში ჩამოსული მეცნიერები უფასო ბინას იღებდნენ, მათ ყოველგვარი გადასახადებისაგან ათავისუფლებდნენ, ბიბლიოთეკაში კარგ თანამდებობებზე ნიშნავდნენ. რჩებოდა ერთადერთი, მაგრამ მნიშვნელოვანი „გადასახადი“ — ყველაფრით უზრუნველყოფილი მეცნიერი, მეფის მეხოტბე უნდა გამხდარიყო. ასეთ მეხოტბეებზე, რომელთაც „მუზეების გალიებში“ გულუხვად „კვებავდნენ“, ძველი მწერლები დიდი დაცინვით წერდნენ. პოეტმა ტიმონმა მათ „საქათმეში მყოფი კარგად ნასუქი ქათმები“ უწოდა.

„მუზეების გალიაში“, თუმცა კი თავის ნებით, აღმოჩნდა ცნობილი პოეტი თეოკრიტეც. იგი სიცილიის ქალაქ სირაკუზიდან იყო, კუნძულ კოსზე სწავლის დროს გაიცნო და დაუახლოვდა მომავალ მეფეს პტოლემეაოს სოტერს. სწავლის დამთავრების შემდეგ, როცა მშობლიურ სირაკუზში დაბრუნდა, მან მშვენიერი ლექსებით მიმართა იქაურ მეფე ჰიერონ II - ს. ამ ლექსებში ნათქვამი იყო, რომ საჭიროა პოეტებს ხელი შეუწყონ, ისინი კი, თავის მხრივ, არაერთ ძვირფას ნაწარმოებს შეუქმნიან. მაგრამ ჰიერონ II სულაც არ დაინტერესებულა თეოკრიტეს ლექსებით. ამიტომ პოეტმა სხვებს მიბაძა და ალექსანდრიაში წავიდა.

ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის მესვეურებმა დიდი საქმე გააკეთეს. ამ დროს ბერძნული ლიტერატურის არაერთი თვალსაჩინო ძეგლი უკვე დაკარგული იყო (ევრიპიდეს ყველა ტრაგედიაც კი ვერ გადაარჩა), ამიტომ გადაწყდა ყოველივე იმის თავმოყრა და დაცვა, რისი ხსნაც ჯერ კიდევ შეიძლებოდა. შეგროვდა ელინური პოეზიისა და პროზის მრავალი ძეგლი. აკად. ს. ყაუხჩიშვილი წერდა: „თუ ჩვენ დღეს მოგვეპოვება ჰომეროსის, ესქილეს, არისტოფანეს, საფოს, ალკეოსის, პეროლოტეს, თუკიდიდეს და სხვათა ნაწარმოებების ტექსტები, ამათ გადაარჩენაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვით ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის დამაარსებელთ და მის მუშაებს“.

უნდა ითქვას, რომ მეფე პტოლემეაიოს I მეცნიერებს ყოველ მხრივ ეხმარებოდა. სწავლული მეფე თვით იყო საინტერესო ზნეობიანი ნაშრომის ავტორი. პტოლემეაიოსმა, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელს თან ახლდა აზიაში ლაშქრობისას, შემდეგ აღწერა კიდეც მისი ომები და საქმიანობა. მას ხელთ ბრწყინვალე წყაროები ჰქონდა, პირველ ყოვლისა — „ეფემერიდები“ (დღიურები), რომელსაც სისტემატურად ადგენდნენ მაკედონიელი მეფის მდივნები. დავუმატოთ ამას სხვა თხზულებანი, ვთქვათ, ისტორიკოს კალისტენეს წიგნები, თვით პტოლემეაიოსის მდიდარი პირადი შთაბეჭდილებები და ადვილი წარმოსადგენი იქნება, როგორი მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო ეგვიპტის მეფის ნაშრომი. სამწუხაროდ, ეს ნაშრომი დაიკარგა, მაგრამ არიანეს „ალექსანდრეს ანაბასისის“ მიხედვით მაინც შეიძლება მასზე გარკვეული წარმოდგენა შეგვექმნას. პტოლემეაიოსის დიდ შორსმჭვრეტელობასა და ტაქტზე მიგვივლითებს ის გარემოებაც, რომ მან თავისი სახელმწიფოს მფარველად ალექსანდრე მაკედონელი გამოაცხადა. ჯერ კიდევ მაშინ, როცა პტოლემეაიოსი მხოლოდ ეგვიპტის მმართველი იყო და ფორმალურად მაკედონიის მეფეებსა (გონებასუსტი ფილიპე III და ძუძუთა ალექსანდრე IV, დამპყრობლის ვაჟი) და რეგენტ პერდიკას ემორჩილებოდა, იგი არ დაეთანხმა ცენტრალური მთავრობის გადაწყვეტილებას ალექსანდრე მაკედონელის ქალაქ ეგიში (მაკედონია) დაკრძალვის შესახებ. პტოლემეაიოსი გამოუხდა მაკედონელთა რაზმს, რომლებიც მაკედონელს ბაბილონიდან ეგიში მიასვენებდნენ და ალექსანდრე მემფისში დაასაფლავა. მოგვიანებით პტოლემეაიოსმა ნეშტი მემფისიდან ალექსანდრიაში გადაიტანა და ე. წ. „სემმი“ - ში („აკლდამა“) მოათავსა. მას შემდეგ აკლდამასთან საგანგებოდ დანიშნული ქურუმები იდგნენ. ქურუმები წარმოშობით მაკედონიელი არისტოკრატიის წრეებს მიეკუთვნებოდნენ, ზოგი მათგანი კი — თვით პტოლემეაიოსების გვარეულობასაც. ყველა უცხოელს, ვინც კი ალექსანდრიაში ჩადიოდა, აკლდამა აუცილებლად უნდა მოენახულებინა. ძვ. წ. 30 წელს ალექსანდრია რომაელებმა დაიპყრეს, ალექსანდრეს საფლავს ოქტავიანე ავგუსტუსი ეწვია. დიონ კასიუსის ცნობით, რომელიც უფრო ლეგენდას წააგავს, მან უხერხული მოძრაობით ცხვირი დაუზიანა მუმიას. ამის შემდეგ არავის არაფერი სმენია ალექსანდრეს საფლავის

შესახებ, მისი ყოველგვარი კვალი გაქრა, თუმცა თანამედროვე ქეოლოგები ძიებას არ წყვეტენ.

პტოლემეაიოს I-ის აქტიური მხარდაჭერით მუზეონის პირველმა გამგებელმა დემეტრიოს ფალერელმა 200 ათასზე მეტ ხელნაწერ გრაგნილს მოუყარა თავი. მისი მემკვიდრე პტოლემეაიოს II ფილადელფოსი, თავის მხრივ, ბიბლიოთეკას ყურადღებას არ აკლებდა. გადმოცემით, სწორედ ამ მეფემ შეიძინა არისტოტელეს მთელი ბიბლიოთეკა და იგი ალექსანდრიაში გადაიტანა. თუმცა, ზოგი ანტიკური მწერლის აზრით, არისტოტელეს წიგნები თეოფრასტეს მთელ ბიბლიოთეკასთან ერთად აპელიკონ თეოსელის ხელში გადავიდა. საბოლოოდ ეს ბიბლიოთეკა დარჩა სულას, რომელმაც საბერძნეთში ლაშქრობის შემდეგ რომში გადაიტანა იგი.

პტოლემეაიოს II - ის დროს სულ ალექსანდრიის ბიბლიოთეკაში 490 ათასი ხელნაწერი გრაგნილი იყო, ხოლო მის ერთ განყოფილებაში — სერაპეიონში — 42 800. სერაპეიონს ძველი მწერლები ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის „შვილს“ უწოდებდნენ, რადგან მის ფონდში ძირითადად ბიბლიოთეკაში დაცული წიგნების ასლები ინახებოდა. მიჩნეულია, რომ სწორედ სერაპეიონს შეემატა პერგამის განთქმული ბიბლიოთეკის წიგნების ძირითადი ნაწილი. ისინი რომაელმა სარდალმა მარკუს ანტონიუსმა თავის მეუღლეს, ეგვიპტის დედოფალ კლეოპატრას აჩუქა. ამ საჩუქარში, ზოგიერთი ცნობით, 200 ათასი გრაგნილი შედიოდა.

ალექსანდრიის აყვავების დროს ბიბლიოთეკის ფონდში 700 - 800 ათასი ტექსტი იყო მსოფლიოს მრავალ ენაზე. ეგვიპტის მეფეები არაფერს ერიდებოდნენ მის შესავსებად. ერთხელ, როცა ათენში შიმშილი დაიწყო, პტოლემეაიოს III ევერგეტე დათანხმდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიეყიდა ბერძნებისათვის პური, თუ ისინი მას ძვირფას ხელნაწერებს, ესქილეს, სოფოკლესა და ევრიპიდეს ტრაგედიებს გადასცემდნენ დროებითი სარგებლობისათვის. ათენელები დათანხმდნენ, ოღონდ ბედ უზარმაზარი თანხა, 15 ტალანტი მოითხოვეს. პტოლემეაიოს მესამემ მაინც მოატყუა ათენელები, ბე დაუტოვა, მაგრამ ხელნაწერები ალექსანდრიის ბიბლიოთეკას გადასცა. ამ ხელნაწერების ნაცვლად ათენელებს საუკეთესო ალექსანდრიელი ოსტატების მიერ გადაღებული პირები დაუბრუნეს. როცა ქალაქის ნავ-

სადგურში უცხოელები ჩადიოდნენ, ალექსანდრიაში არავის უშვებდნენ, ვიდრე ჩამოტანილ წიგნებს კარგად არ გასინჯავდნენ. წიგნებს მათი ბიბლიოთეკისათვის რაიმე ფასი ჰქონდა, მოხელეებმა ჩამოსულებს წიგნებს ჩამოართმევდნენ და რამდენიმე ხნის შემდეგ მხოლოდ ასლებს უბრუნებდნენ. ასურბანიფალისა არ იყოს, ეგვიპტის მეფეებიც დედამიწის სხვადასხვა კუთხეში საგანგებო ემისრებს გზავნიდნენ და დიდძალ ხელნაწერს იძენდნენ. ასე იზრდებოდა და მდიდრდებოდა ალექსანდრიის ბიბლიოთეკა. მან შორს გაუთქვა სახელი თავის ქალაქს, რომელიც მოსახლეობის რიცხვით (დაახლოებით ერთი მილიონი ძვ. წ. პირველი საუკუნისათვის) პირველ ადგილზე იყო მსოფლიოში, თუმცა მოგვიანებით ამ მხრივ რომმა გადააჭარბა. სახელმწიფოს ხელისუფალნი და თვით ქალაქის მცხოვრებნი ალექსანდრიაზე მეტად მაღალი აზრისანი იყვნენ. ერთ-ერთ პაპირუსში ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ ალექსანდრია მარტო ქალაქი კი არ არის, არამედ მთელი სამყაროა და სხვა ქალაქები (მთელი მსოფლიოს მასშტაბით!) მხოლოდ მის სოფლებად უნდა ჩაითვალოს.

ცნობილი ისტორიკოსის ულრიხ ვილკენის აზრით, მუზეიონში მუშაობას სხვა ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე ვთქვამთ, ათენის სამეცნიერო ცენტრში. ათენის აკადემია უფრო სასწავლო დაწესებულება იყო, მუზეიონი კი თანამედროვე სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტს და რამდენადმე უნივერსიტეტსაც ჰგავდა.

მუზეიონს სათავეში ედგა მეფის მიერ დანიშნული მაღალი რანგის ქურუმი. რაც შეეხება ბიბლიოთეკას, მას დიდი წიგნი ჰყავდა, მთავარი ბიბლიოთეკარის ხელმძღვანელობით. საყურადღებოა, რომ მთავარი ბიბლიოთეკარი ერთდროულად ტახტის მემკვიდრის აღზრდელიც გახლდათ. სხვადასხვა დროს ეს ფრიად საპატიო თანამდებობა ეკავათ ზენოდოტე ეფესელს, აპოლონიოს როდოსელს, კალიმაქეს, ერატოსტენე კირენელს, არისტოფანე ბიზანტიელს.

ბიბლიოთეკის თანამშრომლები ძირითადად ბერძენი პოეტები და მწერლები იყვნენ. მათი მოვალეობები მკვეთრად იყო განსაზღვრული: ზოგი ახალ ხელნაწერებს აღწერდა, ზოგი მანუსკრიპტებს სწავლობდა, ზოგი ამ წიგნების ასლს იღებდა, რომელთა შექმნა ამა თუ იმ მიზეზით შეუძლებელი იყო. გრაგნილებს საგანგებოდ იცავდნენ ნესტისაგან და წმენდდნენ. ზუსტად აღწერილი გრაგნილები ჰორიზონტალურ თაროებზე ინახებოდა.

ბიბლიოთეკა მდიდრულად იყო მორთული. აქ იდგა მრავალი მშვენიერი ქანდაკება, ეკიდა მწერლებისა და მეცნიერების სურათები. სამკითხველო დარბაზებთან ერთად ხელნაწერთა გადამწერების ოთახის თუ დამხარისხებელთათვის განკუთვნილი იყო არაერთი ოთახი და ა. შ.

მუზეონსა და ბიბლიოთეკაში მომუშავე სწავლულებმა დიდი კვალი დატოვეს მეცნიერებისა და ლიტერატურის მრავალ დარგში. მათ საფუძვლიანად შეისწავლეს ჰომეროსის, ათენელი პოეტების, ტრაგიკოსებისა და კომედიოგრაფების შემოქმედება. კალიმაქე კვირინელმა, რომელსაც ბიბლიოთეკარის თანამდებობა ეკავა, შეადგინა ე. წ. „პინაკები“ („ფირფიტები“) 120 წიგნად. ეს იყო ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის წიგნთა მეცნიერული კატალოგი. ამ კატალოგში მოცემული იყო მწერლების კლასიფიკაცია (პოეტები, ისტორიკოსები, ფილოსოფოსები, ორატორები, კანონმდებლები), ყველა საჭირო ბიოგრაფიული და ბიბლიოგრაფიული ცნობა, ძირითადი ლიტერატურულ - კრიტიკული ცნობები და ა. შ.

ბევრი რამ გაკეთდა ისტორიასა და გეოგრაფიაში. ერატოსთენეს, რომელიც კარგა ხანს იყო ბიბლიოთეკის მესვეური, დაწერა ისტორიული ნაშრომი ტროას ომიდან ალექსანდრე მაკედონელამდე. იგი შეეცადა ყველა მოვლენის ზუსტი თარიღი დაედგინა და ამისათვის სპარტელ მეფეთა სიები და ოლიმპიური თამაშების ჩანაწერები გამოიყენა. ერატოსთენემ დაასკვნა, რომ ჰომეროსის გეოგრაფიული წარმოდგენები უფრო ვიწროც არის და უფრო ბუნდოვანიც, ვიდრე ჰესიოდესი და ამიტომაც ამტკიცებდა, ჰომეროსი ჰესიოდეზე უფრო ადრე ცხოვრობდაო. ერატოსთენემ მრავალი წიგნის შესწავლის შემდეგ შექმნა „დედამიწის აღწერა“.

მუზეონში მომუშავე ექიმებმა პულსის მნიშვნელობა დაადგინეს. ისინი ცხოველებზე აწარმოებდნენ ცდებს. სწორედ მუზეონში შეიქმნა არაერთი ახალი რეცეპტი და მანამდე სრულიად უცნობი ბევრი სამედიცინო ხელსაწყო. პტოლემეაიოს მეორემ მუზეონში სამუშაოდ მიიწვია არისტოტელეს მოწაფე თეოფრასტე, რომელმაც გამოაქვეყნა დიდი გამოკვლევა მცენარეების შესახებ. თეოფრასტეს ალექსანდრიაში ორი ათასი მოწაფე ჰყოლია, რომელთაც იგი ასე მიმართავდა — „ან მეცნიერებაზე საერთოდ აიღეთ ხელი, რადგან იგი

უზარმაზარ მუშაობას მოითხოვს, ანდა მთლიანად მის სამსახურს მი-
უძღვენით თავი და მაშინ დიდ სახელს მოიხვეჭთ“.

ალექსანდრიაში ბევრი განთქმული მათემატიკოსი და ასტრონომი-
მი მოღვაწეობდა. სწორედ აქ შეიქმნა ევკლიდეს კლასიკური ნაშრო-
მი გეომეტრიაში — „ელემენტები“, რომელმაც თავისი მნიშვნელო-
ბა მრავალი საუკუნის განმავლობაში შეინარჩუნა. ევკლიდე მარტო
დიდი მათემატიკოსი არა ყოფილა, იგი წერდა ასტრონომიულ გა-
მოკვლევებს, წიგნებს მუსიკის შესახებ. გადმოცემით, ერთმა მოწა-
ფემ დიდ მეცნიერს ჰკითხა, რას შევიძენ ევკლიდეს წიგნების კით-
ხვითო. მეცნიერმა მონას დაუძახა და უბრძანა, ამ ახალგაზრდისა-
თვის ცოტაოდენი ხურდა მიეცა, თუკი იგი მეცნიერებას მხოლოდ
ფულის შეძენის სურვილით ეწაფებოდა.

ალექსანდრიის მუზეიონსა და ბიბლიოთეკას შემდეგში ბევრი
თავგადასავალი გადახდათ. პტოლემეაიოს ევერგეტის დროს ისინი
დროებით დახურეს, მაგრამ შემდეგ ყველაფერი აღდგა. ძვ. წ. 48
წელს ალექსანდრიაში მცირე ძალებით ჩამოვიდა გაიუს იულიუს
ცეზარი, რომელიც თავის მტერს გნეუს პომპეუს მაგნუსს მოსდევ-
და. პომპეუსის დაღუპვის შემდეგ ქალაქში მღელვარება დაიწყო,
ხოლო ალექსანდრიელებმა ცეზარს ალყა შემოარტყეს და იგი სი-
კვდილს ძლივს გადარჩა. ფიქრობდნენ, რომ არეულობის დროს თი-
თქოს ალექსანდრიის ბიბლიოთეკა დაზარალდა, მაგრამ ეს ცნობე-
ბი სარწმუნო არ არის. ცნობილი მეცნიერი ტარნი სამართლიანად
ვარაუდობს, რომ ცეზარმა დაწვა არა ბიბლიოთეკა, არამედ ნავსა-
დგურში გასაგზავნად მომზადებული წიგნები. ახ. წ. 273 წელს კი
მუზეიონი დიდად დაზარალდა. რომის იმპერატორ ავრელიანეს პა-
ლმირის მმართველი ზენობია აუჯანყდა, ეგვიპტეში კი ძალაუფლე-
ბა ხელთ იგდეს ამ დედოფლის მომხრეებმა, რომელთაც მდიდარი
ვაჭარი ფირმი ხელმძღვანელობდა. ავრელიანემ ჯერ პალმირა აი-
ღო, შემდეგ კი ალექსანდრიაც, სადაც ხანძარი გაჩნდა და ბიბლი-
ოთეკის დიდი ნაწილი დაიღუპა. ამის შემდეგ იგი მხოლოდ ნაწი-
ლობრივ აღადგინეს, სამეცნიერო ცენტრმა სერაპეიონში გადაინა-
ცვლა, მუზეიონი კი სრულიად დაკნინდა.

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ
დაიწყო კერპთაყვანისმცემელთა სასტიკი დევნა, მათი ადათ-წესე-

ბის აკრძალვა, ტაძრების დანგრევა. 389 წელს ალექსანდრიის კოპოსი კირილე ფანატიკოსების ბრბოსთან ერთად სერაპისძის ტაძარში შეიჭრა და გაანადგურა იგი. ამ დროს დაიღუპა ბიბლიოთეკის წიგნების დიდი ნაწილი, რომელიც ტაძრის მიწისქვეშა ნაწილში იყო მოთავსებული. კირილეს ბრძანებით, „წარმართთა წიგნები“ დაწვეს, რადგანაც ისინი ქრისტიანულ მოძღვრებას ეწინააღმდეგებოდნენ. ბიბლიოთეკა საბოლოოდ არაბებმა მოსპეს 642 წელს. ალექსანდრიის ალების შემდეგ ხალიფა ომარმა ბრძანება გასცა, რომ ამ წიგნებით, რაც ადრე განადგურებას გადაურჩა, აბანოები გაეხურებინათ.

ასე დასრულდა ისტორია უდიდესი წიგნთსაცავისა, რომელმაც თითქმის ათას წელს იარსება.

ათენიდან რომაგად

გადმოცემის თანახმად, ძვ. წ. VI საუკუნეში ატიკაში ჰომეროსის პოემები ჩაიწერეს. ამ დროს მხატვრული ლიტერატურისადმი ინტერესი საგრძნობლად გაიზარდა, რის გამოც ათენელებს გაუჩნდათ მოთხოვნილება, დიდი პოეტის ქმნილებები საკუთრივ ჰქონოდათ. უკვე არაერთი ათენელი ადგენდა პირად ბიბლიოთეკას, ხოლო დიდი საჯარო ბიბლიოთეკების შექმნის ინიციატორად ათენის ტირან პისისტრატეს მიიჩნევენ.

V საუკუნეში ბერძნული კულტურა აყვავდა და გაიფურჩქნა. ამ დროს მნიშვნელოვანი წიგნთსაცავები შეიქმნა არა მარტო ათენში, არამედ სხვა ქალაქებშიც. VI საუკუნეში არისტოტელემ, რომელსაც მისმა მოწაფემ ალექსანდრე მაკედონელმა დიდი თანხა მისცა, სასწავლო ცენტრთან ბრწყინვალე ბიბლიოთეკა შექმნა. მის სახელს უკავშირებენ დიდი სახელმწიფო ბიბლიოთეკის დაარსებასაც. სტრაბონი წერს, რომ არისტოტელე იყო „პირველი, რომელმაც წიგნები შეაგროვა“. რა თქმა უნდა, ეს შეიძლებოდა მხოლოდ მანამდე მომხდარიყო, ვიდრე არისტოტელესა და მის მოწაფეს შორის დიდი კონფლიქტი წარმოიშობოდა. ალექსანდრეს აღმოსავლური პოლიტიკის მიუღებლობის გამო სიკვდილით დაისაჯა არისტოტელეს დის-

წული, ისტორიკოსი კალისტენე (რომლის აზრები დიდი ფილოსოფოსის შეხედულებებს ემთხვეოდა). ასეთ ვითარებაში, რაღაცა უნდა, არისტოტელესადმი რაიმე მატერიალური დახმარების შესახებ ლაპარაკიც კი არ შეიძლებოდა.

სტრაბონს ერთი საინტერესო ცნობაც აქვს იმის თაობაზე, რომ არისტოტელემ ასწავლა ეგვიპტის მეფეებს ბიბლიოთეკის შექმნა. როგორ უნდა გავიგოთ ეს ცნობა? თვით არისტოტელე ეგვიპტეში არასოდეს ყოფილა. ეტყობა, სტრაბონი იმას გულისხმობს, რომ არისტოტელემ, რომელიც მაკედონიაში ყმაწვილ ალექსანდრესა და მასთან ერთად ეგვიპტის მომავალ მეფეს პტოლემაიოსს ამცადინებდა, ჩაუნერგა მათ წიგნისადმი დიდი სიყვარული. მომავალში, როგორც ცნობილია, სწორედ პტოლემაიოსს პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ალექსანდრიის ბიბლიოთეკას. იგი ახლოს იყო ბერძენ სწავლულ თეოფრასტთანაც, ვისაც არისტოტელემ თავისი უმდიდრესი ბიბლიოთეკა დაუტოვა.

1935 წელს ფრანგმა მეცნიერმა ლ. რობერმა გამოაქვეყნა ფრიად საყურადღებო დოკუმენტი, სადაც ლაპარაკია ძვ. წ. II საუკუნეში კუნძულ კოსზე ბიბლიოთეკის დაარსების შესახებ. ეს კუნძული ბერძნულ სამყაროში ძველთაგანვე ცნობილი იყო, როგორც სამედიცინო მეცნიერების ერთ-ერთი ცენტრი. ამდენად ძნელი დასაჯერებელია, რომ ბიბლიოთეკა კოსზე ასე გვიან დაარსდა. უფრო სარწმუნოა ვიფიქროთ, რომ ადრინდელი წიგნთსაცავი რაიმე სტიქიური უბედურების შედეგად განადგურდა, II ს. დასაწყისში კი დაისვა საკითხი მისი აღდგენის შესახებ. საყურადღებოა, რომ შეძლებული მოქალაქეები ენთუზიაზმით გამოეხმაურნენ ბიბლიოთეკის შექმნის იდეას. მარმარილოს სტელაზე წერია კიდევ, თუ რომელმა მოქალაქეებმა მიიღეს მონაწილეობა ამ კეთილშობილურ საქმეში. ყველაზე მეტი ღვაწლი მიუძღვის დიოკლეს, აპოლოდორეს ძეს და მის ვაჟ აპოლოდორეს სწორედ მათ აუშენებიათ ბიბლიოთეკის შენობა და მისი ფონდისთვის 100 წიგნიც გადაუციათ.

არა მარტო კოსი, არამედ ეფესო, სმირნა და სხვა ქალაქებიც ბიბლიოთეკისათვის სპეციალურ შენობებს აგებდნენ. საყურადღებოა, რომ ბიბლიოთეკებს თავიდანვე საგანგებო არქიტექტურა ჰქონდათ, ისინი სხვა შენობებს არა ჰგავდნენ. ელინისტური ხანის მეც-

ნიერები მარტო შენობების საკითხს როდი სწავლობდნენ, არამედ იმასაც, როგორ უნდა დაეკომპლექტებინათ ბიბლიოთეკები, როგორ დაელაგებინათ წიგნები. მაკედონიის ქალაქ კასანდრიას მკვიდრმა არტემონტმა (II ს. ან I ს. ძვ. წ.) დაწერა სპეციალური შრომა — „წიგნების შეგროვების შესახებ“.

ელინისტურ სამყაროში ერთხანს თვალსაჩინო როლს ასრულებდა პერგამის სამეფო (მცირე აზიაში). ამ სამეფოს გამოჩენილი მეფე ევმენ II - ის (197 - 158 წ. წ. ძვ. წ.) ბრძანებით შეიქმნა პერგამის სახელგანთქმული ბიბლიოთეკა, რომელმაც მოკლე დროში ყველა წიგნთსაცავს გადააჭარბა, ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის გარდა. პლუტარქეს ცნობით, აქ 200 ათასი წიგნი ინახებოდა.

საყურადღებოა, რომ ძალიან მალე ეგვიპტის მეფეებმა პერგამის ბიბლიოთეკას შურის თვალთ დაუწყეს ცქერა და გაუგონარი რამ ჩაიდინეს — აკრძალეს... ეგვიპტიდან პერგამში პაპირუსის გატანა! ახლა რაღაზე დაწერნო — ფიქრობდნენ ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის მესვეურნი. პერგამელები ერთხანს მართლაც გასაჭირში ჩავარდნენ, მაგრამ გამოსავალი გამონახეს — ტყავის დამუშავების გზით შექმნეს პერგამენტი!

უნდა ვიფიქროთ, რომ პერგამის ბიბლიოთეკაში ბერძნული მხატვრული ლიტერატურის არაერთი ძვირფასი ძეგლი ინახებოდა. ამასთან, როგორც მეცნიერები მიიჩნევდნენ, ყველაზე მეტი რაოდენობით მაინც სამედიცინო წიგნები უნდა ყოფილიყო, რადგან სწორედ პერგამი ითვლებოდა ბერძნული მედიცინის ცენტრად. ბიბლიოთეკას მოზრდილი შენობა ეკავა, რომელიც თავის მხრივ, წიგნთსაცავისა და სამკითხველო დარბაზებისაგან შედგებოდა. მეფეები ბიბლიოთეკას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ და სახსრებს არ ზოგავდნენ. ბიბლიოთეკას საკმაოდ მოზრდილი შტატი ჰყავდა. ცხადია, ამ მხრივ პერგამის ბიბლიოთეკა ალექსანდრიის მუზეიონს ვერ შეედრებოდა, მაგრამ აქაც ჩქეფდა სამეცნიერო მუშაობა. მთარგმნელები ბიბლიოთეკას სისტემატურად ამდიდრებდნენ უცხო ენებიდან გადმოღებული ტექსტებით. აქვე მუშაობდა არაერთი გადამწერი. კრატეს მილოსელმა, რომლის გრამატიკოსების სკოლა ბიბლიოთეკასთან არსებობდა, წიგნადი ფონდის კატალოგი შეადგინა. შემონახულია ცნობილი რომაელი ისტორიკოსის გაიუს სვეტონიუსის საყურადღებო

ცნობა („გრამატიკოსებისა და რიტორების შესახებ“, 2, 11), რომ სწორედ კრატესმა, რომელიც პერგამის მეფე ატალოსმა რომში ელჩად გააგზავნა, ხელი შეუწყო ამ ქალაქში ბიბლიოთეკების დაფუძნებას.

ბერძნულ სახელმწიფოებში დიდ წიგნთსაცავებთან ერთად არაერთი დარგობრივი ბიბლიოთეკაც ყოფილა — ძირითადად გიმნასიებთან. ასეთები იყო როდოსში, კორინთოში, დელფოში და რა თქმა უნდა, ათენში. შემონახულია როდოსის გიმნასიის ბიბლიოთეკის კატალოგი.

როდოსელი მოქალაქეები ბიბლიოთეკას წიგნებს სწირავდნენ. რესპუბლიკის მესვეურები კი დიდი პატივისცემით ეკიდებოდნენ ასეთ მოქალაქეებს, მათი სახელები სპეციალურ საპატიო სიებში შემაქონდათ.

ელინისტური პერიოდის ათენში ხუთი ცნობილი გიმნასია იყო. მათ შორის პტოლემეოსის და დიოგენეს გიმნასიები შედარებით მოგვიანებით დაარსდა — ძვ. წ. III საუკუნეში. ჩვენამდე მოღწეულია დადგენილებები იმის შესახებ, რომ ახალგაზრდები, როგორც კი გიმნასიას დაამთავრებენ, გალდებულნი არიან მას წიგნები შესწირონ. მართლაც გიმნასიამ, რომელიც ათენში ეგვიპტის მეფემ პტოლემეოს II ფილადელფოსმა დააარსა II ს. ბოლოსა და I ს. დასაწყისში, ყოველ გამოშვებისას კურსდამთავრებულთაგან საჩუქრად მიიღო 100 გრაგნილი. გიმნასიების ბიბლიოთეკების ფონდის გამდიდრება დიდმნიშვნელოვან მოვლენად ითვლებოდა. ამ დროს ათენს სამხედრო და პოლიტიკური ძლიერება უკვე აღარ გააჩნდა, მაგრამ დიდად ზრუნავდა თავის კულტურულ და სამეცნიერო ავტორიტეტზე, რაც მან საკმაოდ დიდხანს შეინარჩუნა კიდევ.

ზოგიერთი საყურადღებო ცნობა შემოგვრჩა კუნძულ თეოსის გიმნასიის ბიბლიოთეკის შესახებაც. ერთ წარწერაში გვხვდება ციფრი 185. ტექსტი ცუდად არის შემონახული და ძნელდება იმის ვარკვევა, ეს წიგნების საერთო რაოდენობაა თუ ის გრაგნილებია გადარჩეული, რომლებიც შეკეთებას მოითხოვენ. ეტყობა ლაპარაკი მაინც შესაკეთებელ წიგნებზე უნდა იყოს. თეოსზე შემონახულ მარმარილოს ფილაზე, რომელიც გიმნასიის ნანგრევებთან აღმოჩნდა,

მკითხველებს ურჩევნ წიგნები წესიერად, სახელწოდებების მიხედვით დაალაგონ, არ აურდაურთონ ისინი.

ელინისტურ სამყაროში უამრავი ბიბლიოფილი იყო. ის პირები, რომლებიც პირად ბიბლიოთეკებს ადგენდნენ, ალბათ, ათასობით იყვნენ. ხელნაწერები მეტად ძვირად ფასობდა, მაგრამ მათ შექენას მაინც ბევრი ცდილობდა. როცა თეოფრასტეს ბიბლიოთეკა ჯერ ხელეოსს ერგო, შემდეგ კი მის უმეცარ მემკვიდრეებს, ისინი წიგნებს სარდაფებში ინახავდნენ, რომ, როცა დრო დადგებოდა, დიდ ფასად გაეყიდათ. ეგვიპტეში წიგნებით დაინტერესებული იყვნენ არა მარტო ვაბატონებული ფენები — ბერძნები, არამედ ადგილობრივი მოსახლეობაც. რა თქმა უნდა, დიდმა ბერძულმა კულტურამ მსოფლიოს მრავალ ხალხზე მოახდინა უაღრესად კეთილმყოფელი ზეგავლენა. ბერძნებს წიგნები მოგზაურობაშიც მიჰქონდათ, ხშირად საფლავებშიც კი ატანდნენ მიცვალებულებს.

ბერძენ ბიბლიოფილებს ღირსეული მემკვიდრეები გამოუჩნდათ რომაელთა სახით, რომლებსაც დამორჩილებული ქვეყნებიდან დიდძალი ალაფი გაჰქონდათ. ამავე დროს, რომაელები ეზიარნენ აღმოსავლეთის ხალხებისა და ბერძნების მდიდარ კულტურას, რომელმაც მათზე ძალზე დიდი ზეგავლენა მოახდინა. უნდა აღინიშნოს, ისიც, რომ სამხედრო ნადავლის სახით რომში აღმოჩნდა აღმოსავლეთის წიგნთსაცავებიდან გატაცებული დიდი განძი.

გაიუს იულიუს კეისარი (100 - 44 წ. წ.) როგორც ცნობილია, თვით იყო მწერალი და ორატორი. მას უნდოდა რომში ბერძნული და ლათინური ბიბლიოთეკების დაარსება. რა თქმა უნდა, ამ საქმეს სათანადო მოთავეც სჭირდებოდა. ასეთ პიროვნებად კეისარმა მიიჩნია უნივერსალური განათლების მქონე რომაელი მეცნიერი მარკუს ტერენციუს ვარონი. სამოქალაქო ომში ვარონი კეისარის წინააღმდეგ იბრძოდა, მაგრამ კეისარმა იგი მაინც დაინდო მისი დიდი მეცნიერული ცოდნის გამო. ვარონი წერდა სამართლის, ხელოვნების, ლიტერატურის, გრამატიკისა და სხვა საკითხებზე. ტრაქტატში „სახელმწიფოს შესახებ“ მან ერთი სპეციალური თავი ბიბლიოთეკებს მიუძღვნა.

კეისარის გარდაცვალების შემდეგ ძვ. წ. 39 წ. რომში გაიხსნა აღმოსავლური ყაიდის პირველი საჯარო ბიბლიოთეკა, რომლის ორგა-

ნიზატორი იყო ცნობილი რომაელი მოღვაწე აზინიუს პოლიონის
სამოქალაქო ომში კეისრის მხარეზე გამოვიდა, შემდგომ ოქტავიანეს
თანამებრძოლი გახდა, სახელი გაითქვა, როგორც მწერალმა და ორა-
ტორმა.

ძალიან მოკლე ხანში ბიბლიოთეკები ისე მომრავლდა, რომ იმპე-
რატორმა კლავდიუსმა (41-54 წწ.) სპეციალური მოხელეც (პროკუ-
რატორი) კი დანიშნა, რომელიც სათავეში ედგა წიგნთსაცავების ცე-
ნტრალურ სამმართველოს. პროკურატორი ძალიან ხშირად მწერლე-
ბის წრიდან ინიშნებოდა. ბიბლიოთეკებთან დიდი სახელოსნოებიც
გაჩნდა, სადაც გადამწერლები წიგნებს ამრავლებდნენ. ამავე დროს
რომსა და იმპერიის სხვა ქალაქებში წიგნებით მოვაჭრე მრავალი
სპეციალური მაღაზია გაიხსნა. რომაელებს საშუალება მიეცათ სუ-
რვილისამებრ შეეძინათ წიგნები და პირადი ბიბლიოთეკაც ჰქონო-
დათ. კარადებში ცილინდრის ფორმის ფუტლიარი იყო, საიდანაც
ჯოხი მოჩანდა. ჯოხის თავზე მიწებებული იყო წიგნის სათაური, ამ-
ავე ჯოხზე კი პაპირუსს ახვევდნენ. მკითხველი თანდათან ხსნიდა ამ
პაპირუსს, შინაარსს ეცნობოდა და ისევ ახვევდა მას. პაპირუსის გა-
რდა, რომაელები იყენებდნენ პერგამენტსაც (ასეთი წიგნი გარეგნუ-
ლად ახლანდელს ჰგავდა).

წიგნების გამრავლებისა და გავრცელების საქმე რომში ძალიან
მალე განვითარდა. თვით რომაული ლიტერატურა მართლაც უმდი-
დრესი იყო. გარდა ამისა, სისტემატურად თარგმნიდნენ ბერძენ და
აღმოსავლელ ავტორთა წიგნებს. როგორი იყო წიგნების ფასი? შე-
დარებით იაფი, რადგან პროფესიონალი გამომცემლები მონათა შრო-
მას იყენებდნენ. გამომცემლები არსებული წესის თანახმად მოელა-
პარაკებოდნენ ავტორებს და წინასწარ უხდიდნენ პონორარს. ხელ-
ნაწერის შექმნის შემდეგ განსწავლული პიროვნება, რომელიც შეი-
ძლება მონაც ყოფილიყო, მონებს ტექსტს უკარნახებდა და ისი-
ნიც ძალიან სწრაფად ასრულებდნენ ამ სამუშაოს. გამომცემლები
ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მეტი წიგნი ჰქონოდათ მზად. ისინი
აიძულებდნენ მონებს, დიდი სისწრაფით ემუშავათ, ამის გამო ბე-
ვრი გრავნილი შეცდომებით იყო სავსე.

რადგან კარგი ბიბლიოთეკის შექმნა რომაელი არისტოკრატისა-
თვის პრესტიჟის საქმედ ითვლებოდა, ისინი ძვირფას გრავნილებს
საგანგებოდ ეძებდნენ. ამ მიზნით საბერძნეთსა თუ აღმოსავლეთის

ქვეყნებში მოგზაურობასაც არ ერიდებოდნენ. ასეთი გრაგნილები ცხადია, ძალზე ძვირი ღირდა, მაგრამ ბიბლიოფილებს არაფერი აკავებდათ. ზოგჯერ ბიბლიოთეკები უვიც, მაგრამ მეტად მდიდარ რომაელებსაც ჰქონდათ. ცნობილი ფილოსოფოსი სენეკა, რომელსაც ძალიან ღვარძლიანი ენა ჰქონდა (გავიხსენოთ მისი სატირა იმპერატორ კლავდიუსის გოგრაღ ქცევის შესახებ) ასეთი ბიბლიოთეკის მფლობელებს ვირებს ადარებდა, რომლებიც ლირის ჰანგებს უსმენდნენ.

IV საუკუნის დასაწყისისათვის რომში 28 დიდი საჯარო ბიბლიოთეკა იყო. ზოგიერთ მათგანს, დიდ დახმარებას უწევდნენ იმპერატორები — ავგუსტუსი, ტიბერიუსი, ვესპასიანე, დომიციანე. ყველაზე მდიდრად ითვლებოდა იულიუს კეისრის ტაძარში მოთავსებული ბიბლიოთეკა. თითოეულ ბიბლიოთეკას სათანადო პერსონალი ჰყავდა, რომელიც საიმპერატორო მონებისაგან შედგებოდა. ისინი ბიბლიოთეკაში სამუშაოდ წინასწარ სპეციალურ მომზადებას გადიოდნენ.

როგორ გამოიყურებოდნენ რომაული საჯარო ბიბლიოთეკები? ისინი პორტიკებში — მარმარილოს ნაგებობის გადახურულ გალერეებში იყო მოთავსებული. ბიბლიოთეკის ფასადი აღმოსავლეთისაკენ გახლდათ მიმართული. ამას რომაელი არქიტექტორი ვატრუვიუსი ორი რამით ხსნის: ჯერ ერთი, ბიბლიოთეკები მუშაობდნენ დილაობით — დღის ყველაზე უფრო ნათელ დროს და მეორე, წიგნებს ნაკლებ ზიანს მიაყენებდა სამხრეთისა და დასავლეთის ქარები. ხანძრებისაგან თავის დასაზღვევად ბიბლიოთეკას სხვა შენობებიდან ვრცელი გასასვლელი ჰყოფდა.

სამკითხველო დარბაზში ღმერთებისა და დიდი ადამიანების ბიუსტები და ქანდაკებები იდგა. იატაკი მუქი მარმარილოსი იყო, ჭერი არ ბრწყინავდა, რათა მკითხველებს თვალის ტკივილი არ ეგრძნოთ. წიგნების კარადებს დარბაზების კიდეებზე ათავსებდნენ, ისინი დანომრილი იყო. თითოეულ ბიბლიოთეკას დაწვრილებითი კატალოგი ჰქონდა.

რომში სპეციალური ბიბლიოთეკებიც ყოფილა. ერთში, მაგალითად, მხოლოდ ისეთი ლათინური ავტორების წიგნები ინახებოდა, რომლებიც უკვე ცოცხლები აღარ იყვნენ. ყოფილა ისეთი ბიბლი-

ოთეკაც, სადაც მხოლოდ გრამატიკოსთა ტრაქტატები იყო თარგმანი
ყრილი.

განთქმულ რომაულ თერმებშიც (აბანოებში), სადაც მოქალაქე-
ები დროის დიდ ნაწილს ატარებდნენ, საკმაოდ დიდი ბიბლიოთე-
კები ყოფილა. აქ, მცირე გასამრჯელოს ფასად, რომაელს შეეძლო
მისთვის საინტერესო წიგნი შეეძინა.

წიგნებისადმი ასეთი საყოველთაო პატივისცემის უამს, ცხადია,
ბევრი რამ კეთდებოდა ბიბლიოფილების ინტერესების დასაცმა-
ყოფილებლად, მათთვის სათანადო რჩევის მისაცემადაც. გერენიუს
ფილონმა დაწერა ვრცელი ნაშრომი 12 ნაწილად „წიგნების შექმნი-
სა და შერჩევის შესახებ“, გრამატიკოსმა ტელეფოს პერგამელმა კი
შეთხზა ნაწარმოები ასეთი სათაურით: „სამი წიგნი წიგნების ცო-
დნის შესახებ“, რომლებშიც მითითებულია, თუ როგორი წიგნები
უნდა შეიძინონ.

ერთი სიტყვით, რომაელებმა ბერძნებისაგან წიგნებისა და ბიბლი-
ოთეკების დიდი სიყვარული შეითვისეს და თავიანთ მხრივ, ეს სი-
ყვარული შუა საუკუნეებს უანდერძეს.

ბიზანტიური ფოლიანტაგი

IV საუკუნის მიწურულისთვის რომის ოდესლაც მძლავრი ნახე-
ლმწიფო მექანიზმიდან თითქმის აღარაფერი დარჩა. მთელ დასა-
ვლეთ იმპერიას ბარბაროსები მოედვნენ. ახლა უკვე მათ ეკავათ
წამყვანი თანამდებობები რომის არმიაში, სახელმწიფო აპარატში.
სწორედ იმპერატორის სამსახურში მყოფი ბარბაროსები იგერიებ-
დნენ... ბარბაროსთა ახალ-ახალ ტალღებს, ასე მძლავრად რომ ეხე-
თქებოდნენ თვალუწვდენელი სახელმწიფოს საზღვრებს. ერთი სიტ-
ყვით, მათ, ვისაც ძველი რომაელები ადრინდელი დროიდანვე დაცინ-
ვით „ჰომო ნოვუსებს“ („ახალ ადამიანებს“) უწოდებდნენ, ახლა
ყველაფერი შეეძლოთ. არ ხელეწიფებოდათ მხოლოდ ერთი — რა-
იმე მიემატებინათ რომაული კულტურისათვის, რომაული სწავლა-
განათლებისათვის.

ასეთ პირობებში ბიბლიოთეკებისათვის არავის ეცალა. ის წი-
გნთსაცავებიც კი, რომლებიც ადრე საუკუნეების მანძილზე მდიდ-
რდებოდნენ, ახლა თითქმის უპატრონოდ იყვნენ მიტოვებულნი.

ცნობილი ისტორიკოსი ოროზიუსი ასეთ რამეს გვაუწყებს: „როგორც იგი V საუკუნის დასაწყისში ალექსანდრიის ბიბლიოთეკას ეწვია, იქ, ცარიელი კარადების გარდა, ვერაფერი ნახა. შეიძლება, ოროზიუსი აჭარბებს ან, მეორე მხრავ, სანდო არ უნდა იყოს არაბი მწერლის იბნ ალ-კიფტის ცნობა. თუ ამ ავტორს დავუჯერებთ, როცა ხალიფა ომარმა ალექსანდრია აიღო (642 წ.) და ბრძანება გასცა ბიბლიოთეკაში დაცული წიგნებით ამ უზარმაზარი ქალაქის აბანოები გაეთბოთ, ეს „საწვავი მასალა“ ალექსანდრიის მცხოვრებლებს, თუ დამპყრობელთა ჯარებს ექვს თვეს ეყოთ...“

რაც არ უნდა ვიდავოთ სხვადასხვა ისტორიკოსების ცნობებზე, ერთი რამ ცხადია: წიგნის შოვნა გაძნელდა, ბიბლიოთეკებისათვის არავინ ზრუნავდა. IV საუკუნის მეორე ნახევრის დიდი რომაელი ისტორიკოსი (ეროვნებით ანტიოქიელი ბერძენი) ამიანე მარცელინე ჩივის, ბიბლიოთეკები სრულიად დაცარიელდაო. თუ ისეთ დიუცენტრში, როგორც ანტიოქია იყო, ბიბლიოთეკები დაცარიელდა, წიგნებს არავინ ამრავლებდა და არ ჰყიდდა, რა მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო უფრო პატარა ქალაქებში! დაახლოებით 600 წლისათვის პალესტინელმა ბერმა ანტონიოსმა „პანდექტები“ შეადგინა. ეს გაზღდათ ბიბლიიდან და საეკლესიო მწერალთა წიგნებიდან ამოღებული ნაწყვეტების თავისებური ანთოლოგია. წინასიტყვაობაში ანტონიოსი წერს: რახან წიგნებს ვერავინ შოულობს, დაინტერესებული მკითხველი აქედან მინიმალურ ცნობებს მაინც მიიღებსო.

ბიბლიოთეკების ფონდები მკვეთრად შეიცვალა. თუ, ვთქვათ, ადრე, III საუკუნეში წიგნების ავტორები მთლიანად კერპთაყვანისმცემლები იყვნენ, V-VI საუკუნეებიდან მოყოლებული, ეს წიგნები ბიბლიოთეკაში იშვიათობა გახდა, ისინი ქრისტიანული ლიტერატურით შეიცვალა. რაც შეეხება „დაწუნებულ“ თუ „მოძველებულ“ წიგნებს, ისინი ყველგან არ მოუსპიათ, წიგნთსაცავებში ცალკეულ ყუთებში ინახავდნენ და მათ წაკითხვას არავის ურჩევდნენ. უკიდურეს შემთხვევაში ამ მკრებელური წიგნების წაკითხვა შეეძლოთ იმ მწერლებსა თუ ორატორებს, რომელთაც მათი დამოწმება სჭირდებოდათ ძველი რელიგიის მიმდევართა წინააღმდეგ საბრძოლველად. საყურადღებოა, რომ ამ გამოჩაყლის შემთხვევებშიც კი, მკითხველებს აფრთხილებდნენ, წიგნების „შხამმა“ თქვენზე არ იმოქმედოსო.

როცა რომის იმპერია ორად გაიყო, დასავლეთში ახალი საცავეები არავის შეუქმნია, აღმოსავლეთში კი მდგომარეობა გაცილებით უკეთესად იყო. ბიზანტიის იმპერიას, საერთოდ, დიდხანს ჰქონდა დიდი გარეგნული ბრწყინვალეობა. ერთი საყურადღებო რამ: სანამ იგი არსებობდა, „ბიზანტია“ არასოდეს ერქვა (ეს ტერმინი მანამ შეიქმნა, როცა სახელმწიფო უკვე თურქებმა გაანადგურეს). სახელმწიფოს ოფიციალური სახელწოდება დიდხანს იყო „რესპუბლიკა“ (იგულისხმებოდა „ახალი რომის“ რესპუბლიკა). ეს რა თქმა უნდა, საოცარი ანაქრონიზმი გახლდათ. როცა ბიზანტიელი ისტორიკოსები „რესპუბლიკაზე“ წერენ, ამ გარემოებამ თანამედროვე მკითხველი, უბრალოდ, შეიძლება დააბნიოს კიდევ...

მაშ ასე, მსოფლიოს „დედაქალაქი“ თვალისმომკრელი კონსტანტინოპოლი გახდა. VI ს. ისტორიკოს იორდანთან ერთ ფრიად საინტერესო ცნობას ვაწყდებით: „ათანარიხმა (ოსტგუთების მეფემ — გ. გ.) დიდი სიამოვნებით მიიღო მიპატიყება, სამეფო ქალაქს ეწვია და გაოცებულმა თქვა: „ახლა მე საკუთარი თვალთ ვხედავ ამ სახელგანთქმულ ქალაქს, რომელზედაც ბევრი მსმენოდა, მაგრამ უნდობლად ვეკიდებოდი“. იგი მარჯვნივ და მარცხნივ იყურებოდა, ხან ქალაქის განლაგებით იყო აღტაცებული, ხან ნავსადგურში გემთა სიმრავლე უკვირდა, ხან სახელგანთქმული გალავნის სიმტკიცე, ხან სხვადასხვა ტომის წარმომადგენელთა სიხშირე. ათანარიხმა ბოლოს წარმოთქვა: „ექვგარეშეა, იმპერატორი მიწიერი ღვთაებაა და ვინც გაკადნიერდება მასზე ხელი აღმართოს, უწინარეს ყოვლისა, თვით იქნება დამნაშავე თავის სიკვდილში“.

ზრუნავდა რა დედაქალაქის ბრწყინვალეობაზე, ბიზანტიის მთავრობა იმასაც ცდილობდა, რომ კონსტანტინოპოლში საუკეთესო ბიბლიოთეკები ყოფილიყო. თუ ადრე ნინევიაში, ბაბილონში, ალექსანდრიასა და პერგამში თითო ან ორ-ორ წიგნთსაცავზე გვქონდა საუბარი, ახლა ბიზანტიის დედაქალაქის უკვე რამდენიმე ბიბლიოთეკას უნდა შევეხოთ.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს კონსტანტინოპოლის საჯარო ბიბლიოთეკა. ადრე მის დაარსებას შეცდომით მიაწერდნენ კონსტანტინე დიდს. სინამდვილეში კი იგი შექმნა კონსტანტინეს ვაჟმა კონსტანტი I - მა (337 - 361). განთქმულმა ორატორმა თემისტოქოსმა

357 წ. 1 იანვარს წარმოთქვა სიტყვა, სადაც ხოტბა შეასხა ამერიკულ რატორს სკრიპტორიუმის შექმნისათვის. სკრიპტორიუმი კი გახლდათ სპეციალური სახელოსნო, სადაც წიგნებს ამრავლებდნენ. სკრიპტორიუმები (უნდა ვიფიქროთ, რომ ბიზანტიაში მათი რიცხვი მრავალი იყო), სწორედ მეოთხე საუკუნიდან გვხვდება. ამ უწყებას მაღალი რანგის მოხელე, არქონტი ედგა სათავეში. თითოეულ ასეთ დაწესებულებას კალიგრაფთა მთელი შტატი ჰყავდა, რომელთაც ჯამაგირს სახელმწიფო უხდიდა.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ თითოეულ სკრიპტორიუმთან სათანადო ბიბლიოთეკაც არსებობდა. რა ნაწარმოებებს ამრავლებდნენ ასეთი სახელოსნოები? უპირველეს ყოვლისა, პლატონისა და არისტოტელეს წიგნებს. გარდა ამისა, ორატორი თემისტოლის ასახელებს დემოსთენეს, სოკრატეს, თუკიდიდეს, ჰომეროსს, ჰესიოდეს. თემისტოლისი თვლის, რომ სკრიპტორიუმი უფრო მაღლა უნდა დავაყენოთ, ვიდრე კონსტანტინოპოლის ჰიპოდრომი ან ნავთსაყუდელი, ბაზრები ან აბანოები.

კონსტანტინოპოლის საჯარო ბიბლიოთეკა და სკრიპტორიუმი უნდა განვიხილოთ, როგორც ერთი მთლიანი რამ. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ ბევრი წიგნი აღმოსავლეთისა თუ დასავლეთის სხვა ბიბლიოთეკებიდანაც გადმოიზიდეს, უამრავი დაზიანებული ტექსტი აღადგინეს, ისტორიას შემოუნახეს. ასე რომ, კონსტანტინოპოლის ბიბლიოთეკებმა დიდი ამაგი დასდეს როგორც ბერძნულ, ისე ლათინურ წიგნსაც. არის ცნობა, რომ კონსტანტინოპოლის საჯარო ბიბლიოთეკაზე ზრუნავდა დიდად განათლებული იმპერატორი იულიანე (361—363). მას ამ წიგნთსაცავისთვის ბევრი რამ საკუთარი ფონდიდანაც შეუწირავს. ბიბლიოთეკას ყურადღებას არც სხვა მეფეები აკლებდნენ. იმპერატორ ვალენტის დადგენილებით (372 წ.) ამ საჯარო ბიბლიოთეკაში ოთხ ბერძენ ანტიკვარსა და ლათინური წიგნების სამ გადამწერს უნდა ემუშავა.

475 წლისათვის საჯარო ბიბლიოთეკაში 120 ათასი წიგნი იყო. ეს, რა თქმა უნდა, დიდი რიცხვი გახლავთ, მაგრამ არ შეიძლება თვალში არ გვეცეს ის გარემოება, რომ ალექსანდრიის ბიბლიოთეკა ვაცილებით მეტ წიგნს ფლობდა.

475 წელს ეს ბიბლიოთეკა ხანძრის მსხვერპლი გახდა. შემდეგ იგი აღადგინეს, მაგრამ რა დროს და რა მასშტაბებით, ამაზე ცნობები არა

გეაქეს. არის ერთი ასეთი გადმოცემაც — იმპერატორმა ლეონ II ანა მარტო დახურა კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთი უმაღლესი სკოლა, არამედ დაწვა მასთან არსებული მდიდარი ბიბლიოთეკაც (პნათასი წიგნი). თუმცა, ასეთი იმპერატორები ხომ ბიზანტიას მრავლად ჰყავდა. როგორც კონსტანტინე VII ძოწითმოსილი იუწყება, ცნობილმა ნავარქოსმა (ფლოტის სარდალმა), ხოლო შემდეგ იმპერატორმა რომან I ლაკაპინმა (920—944) წერა-კითხვა არ იცოდა. ეს ხდებოდა მსოფლიოში ყველაზე უფრო ცივილიზებულ სახელმწიფოში. უფრო ადრე, სახელგანთქმული იმპერატორი ჰერაკლე წიგნებს, ასე ვთქვათ, ჯოხის როლს ანიჭებდა. იგი იღებდა უზარმაზარ წიგნს და ურტყამდა... მოხილევებს, რომლებიც რაღაცაში იყვნენ დამნაშავენი. ნამდვილად მცირემცოდნე იყო იმპერატორი ბასილი II. სხვა მონარქებს სულ სხვაგვარი სახელი ჰქონდათ. მიხაილ VII დუკას განათლებული ადამიანებიც კი ამტყუნებდნენ, სახელმწიფო საქმეებს თავი მიანება და მთელ დროს ცნობილ მწერალ მიხაილ პსელოსთან სამეცნიერო საუბრებში ატარებდნენ. ცნობილ ისტორიკოსს ანა კომნენს თუ ვენდობით, მისი მშობლები იმპერატორი ალექსი I კომნენი და დედოფალი დღე და ღამე ერთად სწავლობდნენ საღმრთო წერილს. დედოფალი საუზმის დროსაც კი არ შორდებოდა წიგნებს.

გარდა საჯარო ბიბლიოთეკისა, კონსტანტინოპოლში იმპერატორის პირადი ბიბლიოთეკაც არსებობდა. იმპერატორ ლეონ V სომეხს (813 — 820) შეატყობინეს, ბიბლიოთეკაში რომ სიბილას წინასწარმეტყველური წიგნებია, მანდ შენს მეფობაზეც არის გადაკრული ლაპარაკიო. და აი იმპერატორი გაეცნო ამ წიგნებს, რომელთაც, გადმოცემით, მრავალი წლის ისტორია ჰქონდათ. განათლებული იმპერატორი კონსტანტინე VII ჩიოდა, რომ საიმპერატორო ბიბლიოთეკაში ხშირად საქირო წიგნებს ვერ პოულობდა. ამიტომ მას ამ ბიბლიოთეკასთან სპეციალური სკრიპტორიუმი დაუარსებია, რათა საქირო წიგნები სხვაგან მაინც აღმოეჩინა და გაემრავლებინა. ჩვენ არ ვიცით, როდის დაარსდა ეს საიმპერატორო წიგნთსაცავი. მაგრამ 1453 წელს, როცა ქალაქი თურქებმა აიღეს, იგი კიდევ არსებობდა. ყმაწვილი არისტოკრატი, ნიკეის იმპერატორების შთამომავალი კონსტანტინე ლასკარი, რომელიც 20 წლის ასაკში თურქებს ტყვედ ჩაუვარდა, მომდევნო ხანებში იხსენებდა, რომ სარგებლობდა იმპერატორის ბიბლიოთეკის წიგნებით.

საჯარო და იმპერატორის ბიბლიოთეკების გარდა, იყო მრავალი დიდი წიგნთსაცავიც. იგი VII საუკუნიდან არსებობდა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ეკუთვნოდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ ძირითადად სასულიერო ლიტერატურა იყო. პატრიარქის განკარგულებით, ერეტიკოსების წიგნებს ცალკე, სპეციალურ ყუთებში ინახავდნენ. არის ცნობები, რომ ამ ბიბლიოთეკაში მხოლოდ სასულიერო წიგნები კი არ იყო, არამედ სხვაგვარიც. ვატიკანის ბიბლიოთეკაში დაცულია პლატონის „კანონების“ ერთ-ერთი ხელნაწერი, გადაწერილი დაახლოებით 900 წელს. XI საუკუნეში ერთ-ერთ მკითხველს მასზე რამდენიმე შენიშვნა მიუწერია, სადაც აღნიშნავს, რომ ამ ნაშრომის ტექსტი, რომელიც კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ბიბლიოთეკაში ინახება, განსხვავებულიაო. სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცით ამ ერუდიტის სახელი და გვარი, რომელმაც ვატიკანისა და კონსტანტინოპოლის ბიბლიოთეკებში დაცული „კანონების“ ტექსტები შეადარა და იქ განსხვავებაც კი მონახა. ჩვენ ვიცით ერთი საინტერესო ამბავი, რომელიც უფრო ადრე მომხდარა და აქაც პატრიარქის ბიბლიოთეკა დასახელებული. ერთ-ერთ დისპუტზე იმპერატორ თეოფილეს (829 - 842) საკუთარი აზრი გამოუთქვამს წინასწარმეტყველ ისაიას წიგნის ერთ-ერთ ადგილზე. ამ აზრის დასამტკიცებლად იმპერატორს გაუშლია გრაგნილი, რომელიც მის საკუთარ ბიბლიოთეკაში ინახებოდა. ლეთისმეტყველი თეოფილე იმპერატორს შეეკამათა, თქვენი გრაგნილის ტექსტი ზუსტი არ არის, გაფუჭებულიაო და მოითხოვა იმავე წიგნის სხვა ტექსტი პატრიარქის ბიბლიოთეკიდან მოეტანათ.

მაშ ასე, შეიძლება ლაპარაკი კონსტანტინოპოლის სამ მდიდარ წიგნთსაცავზე: საჯარო, იმპერატორისა და პატრიარქის ბიბლიოთეკებზე.

ადრებინანტიური წიგნი ძირითადად პერგამენტულია. მისი ფორმა VI საუკუნიდან მოყოლებული, იცვლება, გრაგნილების ნაცვლად ვხვდებით „კოდექსებს“ (ყდაგადაკრული რვეულები). ქალაქისაგან გაკეთებული წიგნები დაახლოებით XI საუკუნისათვის ჩნდება. შეიცვალა წიგნების წაკითხვის მანერაც. როგორც ცნობილია, ძველი ბერძნები და რომაელები ყოველთვის ხმამაღლა კითხუ-

ობდნენ. მაშინაც კი, როცა კაცი ოთახში მარტო იყო, იგი ხმაველი კითხულობდა. უფრო ხშირად, ბერძენი და რომაელი წიგნს მარტო კი არა, მეგობრებისა და მოწაფეების წრეში ეცნობოდა, კითხვისას საუბრობდა, დამსწრეებს აზრს უზიარებდა, კამათობდა. შემდეგ ეს წესი შეიცვალა. დაახლოებით V საუკუნიდან მოყოლებული, დაიწყეს ჩუმიად კითხვა, თავისთვის, ინდივიდუალურად. მეცნიერები ფიქრობდნენ, რომ აქ უნდა ემოქმედათ მონასტრებში გამეფებულ წესებს, როცა ბერი მარტო კითხულობდა ლოცვებს, სენაკში ასევე მარტო სწავლობდა სასულიერო ლიტერატურას.

ამავე დროს გამოთქმულია აზრი, რომ ბიზანტიურმა მონასტრებმა ნაკლებად შეუწყეს ხელი ანტიკური მემკვიდრეობის შენახვას. ბიზანტიური სამღვდელოება ანტიკურ მემკვიდრეობას მტრულად ეკიდებოდა. მღვდლებსა და ბერებს წიგნები საერთოდ ნაკლებად აინტერესებდათ. ევსტაფი სოლუნელი (სოლუნი იგივეა, რაც სალონიკი. თესალონიკა) იმასაც კი წერდა, რომ ბერები არა თუ უვლიდნენ ივირფას ხელნაწერებს, არამედ ყიდნენ მათ.

რა თქმა უნდა, ეს ყველაზე არ ითქმოდა. ბიზანტიას უზარმაზარი პირადი ბიბლიოთეკის პატრონი რამდენიმე დიდი ბიბლიოფილიც ჰყავდა, სოლუნის არქიეპისკოპოს ლეონ მათემატიკოსს (IX ს.) თავის წიგნთსაცავში გააჩნდა კლავდიოს პტოლემეაიოსის, არქიმედის, ევკლიდეს ნაშრომები.

განსაკუთრებით განთქმული იყო ანტიკური კულტურის დიდმოცოდნე, პატრიარქი ფოტიოსი (IX ს.). მან შეადგინა დიდი ბიბლიოგრაფიული ნაშრომი „მირიობიბლიონი“ (სიტყვასიტყვით „უამრავი წიგნი“, „ათასწიგნი“), რომელსაც პირობითად „ბიბლიოთეკასაც“ უწოდებენ. წინასიტყვაობაში ფოტიოსი წერს, თუ როგორ შეიქმნა ეს ნაშრომი. იგი აღმოსავლეთში ზანგრძლივი დიპლომატიური მისიით იმყოფებოდა, როცა მიიღო წერილი თავის ძმა ტარასისაგან. ტარასის აინტერესებდა, რა წიგნებს კითხულობდა ფოტიოსი მოგზაურობის დროს და თითქოს ამის პასუხად შექმნა კიდევ ავტორმა „მირიობიბლიონი“. ამ ვრცელ ნაშრომში თავმოყრილია ცნობები 280 ძველბერძნულ და ბიზანტიურ თხზულებაზე (აქედან რამდენიმე ათეული წიგნი მხოლოდ ფოტიოსის მიხედვით არის ცნობილი). თითოეულ ამ ნაშრომს მიეძღვნა ფოტიოსის მიერ შედგენილი „ანოტაცია“ — ბიოგრაფიული ცნობები ავტორის შესახებ, ნაშრო-

მის მოკლე შინაარსი, ზოგჯერ საკმაოდ ვრცელი ნაწყვეტებით, შე-
მდგენლის აზრი მის შესახებ. ერთი სიტყვით, „მირიობიბლიონის“
მეცნიერებისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს, ხშირ შემთ-
ხვევაში კი სერიოზულ ხარვეზებსაც ავსებს. აქ ლაპარაკია სულ სხვა-
დასხვანაირ წიგნებზე, ისტორიულ ნაშრომებსა თუ რომანებზე,
ფილოსოფიურ და სამედიცინო გამოკვლევებზე, ორატორულ თუ
ლეთისმეტყველურ თხზულებებზე.

რა თქმა უნდა, ფოტიოსი ასეთ ნაშრომს მოგზაურობის დროს
ვერ შექმნიდა. მან მხოლოდ რომანტიკულ ფორმას მიმართა. „მირი-
ობიბლიონი“, ეკვგარეშეა, წლების მანძილზე იქმნებოდა და ავტო-
რი კონსტანტინოპოლის არაერთი ბიბლიოთეკის მდიდარ ფონდს
იყენებდა.

უმაღლესი სასულიერო პირის—პატრიარქ ფოტიოსის, ესოდენ
დიდი ინტერესი ანტიკური, წარმართული ლიტერატურისადმი მის
მრავალ თანამედროვეს არ მოსწონდა. და აი პატრიარქს ათასი რამ
მოუგონეს — ლეთისმსახურების დროს გაუგებრად რომ ბურტყუნ-
ებს, ეგ იმიტომ, რომ ლოცვებს კი არა, უკეთური პოეტების ლექს-
ებს წარმოთქვამსო. თანამედროვეებს არც ფოტიოსის ზოგიერთი
შეხედულება მოსწონდათ, რომელიც, მათი აზრით, სრულიად შეუ-
ფერებელი იყო სასულიერო პირისათვის. პატრიარქი, მაგალითად,
ირწმუნებოდა, მიწისძვრები ადამიანების უამრავი ცოდვის გამო
კი არ ხდება, არამედ წყლის დაგროვების გამო. ამასთან, თვით ფო-
ტიოსიც ზოგ საკითხში საკმაოდ ცრუმორწმუნე იყო: მას სწამდა,
რომ მთვარე ადამიანის ჭანმრთელობაზე მოქმედებდა, ავი სულები
ადამიანს სხეულში „შეუჯდებოდნენ“ ხოლმე და მუცელსაც ისინი
ატკივებდნენ.

ფოტიოსის მოწაფე იყო კაპადოკიის კესარიის არქიეპისკოპოსი
არეფა (850 წლის შემდეგ — X საუკუნის შუა წლები), რომლის
ბიბლიოთეკაზე ჩვენ საკმაოდ ნათელი წარმოდგენა გვაქვს. საყუ-
რადღებოა, რომ არქიეპისკოპოსი ძირითადად... საერო წიგნებს
ავროვებდა. მის ბიბლიოთეკაში შეიძლებოდა დიონ ხრისოსტომის
(„ოქროპირი“), ევკლიდეს, პავსანიას, სტრაბონის წიგნების ნახვა.
არეფას ბიბლიოთეკის ზოგ ხელნაწერს თვით არქიეპისკოპოსის მი-
ნაწერები აქვს — იგი დიდი ყურადღებით ეცნობოდა ამ ნაშრომებს.
ზოგჯერ არეფას დამოკიდებულება ავტორებთან კრიტიკულია. მას

არ მოსწონს, როცა ღვარძლიანი ლუკიანე ღმერთებს დასცინის და ამასხარაეებს. რა ვუყოთ, რომ აქ ძირითადად წარმართთა ღმერთების ზეა ლაპარაკი. რა თქმა უნდა, ქრისტიან არქივისკოპოსს კიდევ უფრო არ მოსწონს იმპერატორი იულიანე. მას ხომ „განდგომილი“ შეარქვეს იმის გამო, რომ ქრისტიანად გაზრდილი, შემდეგ დაუპირისპირდა ამ რელიგიას, ღვთისმეტყველებს. კამათი გაუმართა და თავის ყოფილ ერთმორწმუნეებს დევნიდა კიდევ. ძალიან ხშირად არეფას მოსწონს ძველი მწერლების აზრები და ხელნაწერებს ასეთ შენიშვნას ურთავს: „უდავოდ მართალი ხარ!“ ერთი თავისებურებაც — ძველ ამბებში არეფა ძალიან ხშირად ანალოგიას პოულობს მისი დროის მოვლენებთან. ელიუს არისტიდეს კითხვის დროს ბიბლიოთეკის მფლობელი იხსენებს ბულგარელების გამარჯვებას ბიზანტიელებზე, ლუკიანეს „ქარონი“ მას ახსენებს იმპერატორ ლეონ VI სიმამრს სტილიანს, ყოვლისშემძლე მედროვეს.

არეფა, როგორც ანტიკური ავტორების ნაშრომთა შემგროვებელი, თავის მასწავლებელ ფოტიოსს არ ჩამოუვარდება. სწორედ მისი დავლებით გადაწერეს პლატონისა და ევკლიდეს უძვირფასესი ხელნაწერები. ბევრი ავტორის ხელნაწერებში არეფა განსხვავებებსა თუ შეუსაბამობასაც ამჩნევდა, ტექსტების კომენტარებს ადგენდა. იგი მაღალი კვალიფიკაციის გადამწერებს უყრიდა თავს და ერთ თავისებურ რამესაც ავალებდა: ხელნაწერის თითოეულ ფურცელზე საკმაოდ ვრცელი ადგილები დაეტოვებინათ — შენიშვნებისათვის.

XII საუკუნეში დიდ ბიბლიოფილად ითვლებოდა ჩვენ მიერ უკვე ნახსენები ევსტაფი სოლუნელი. მან დაწერა კომენტარები პომპროსის, არისტოფანეს და სხვა ანტიკური ავტორების თხზულებებზე. მის მოწაფე მიხაილ ხონიატს ბიბლიოთეკაში ჰქონდა პომპროსი, არისტოტელე, ევკლიდე, გალენი. ცნობილი ერუდიტი იოანე ცეცი (XII ს.) ამბობდა, ისე გამიჭირდა, რომ მთელი ჩემი წიგნები გავყიდე და ახლა ბიბლიოთეკა თავში მაქვსო. ამ მწერალს, როგორც ჩანს, მართლაც ფენომენალური მეხსიერება ჰქონია, თუმცა უამრავ ავტორს როცა უთითებს, საკმაოდ ბევრი უზუსტობა მოსდის. ჩანს, რომ ბიბლიოთეკა მართლაც სხვას დაუთმო, წიგნები ხელთ არა ჰქონდა და შეცდომებიც ამით უნდა ავხსნათ.

შეიძლება ლაპარაკი ბიზანტიის უმაღლესი სკოლების ბიბლიოთეკებზე, იმ წიგნთსაცავებზე, რომლებიც მონასტრებს ჰქონდათ. აქ რა თქმა უნდა, სასულიერო ლიტერატურა იყო თავმოყრილი. 1077 წელს ისტორიკოსმა და იურისტმა მიხაილ ატალიატმა ქალაქ რედესტოში მონასტერი დააარსა და მას 40 დასახელების ხელნაწერი გადასცა. მათ შორის მხოლოდ ორი საერო წიგნია, აქედან ერთი კი თვით ატალიატის კალამს ეკუთვნის.

კარგად არის ცნობილი ის მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურული კავშირი, რომელიც ბიზანტიასა და საქართველოს ერთმანეთს შორის ჰქონდათ. საჭიროების შემთხვევაში ქართველი მეფეები ბიზანტიელებს ჯარით ეხმარებოდნენ. კონსტანტინოპოლში ქართული კოლონია არსებობდა, მრავალი ქართველი დიდ როლს თამაშობდა ბიზანტიის პოლიტიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებაში. ბიზანტიაში არსებულ ქართულ მონასტრებს თვალსაჩინო ბიბლიოთეკები უნდა ჰქონოდათ. ალბათ სკრიპტორიუმებში გამრავლებული არაერთი ხელნაწერი საქართველოშიც გამოგზავნეს.

XIII საუკუნის დასაწყისში ბიზანტიას მოულოდნელად დიდი უბედურება დაატყდა თავს. IV ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს (1202-1204) ევროპელმა რაინდებმა იმის ნაცვლად, რომ მაჰმადიანების წინააღმდეგ ებრძოლათ, თავიანთი მახვილი კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ მიმართეს, ქალაქი აიღეს და სასტიკად გაანადგურეს. ცხადია, დედაქალაქის ბიბლიოთეკებმა მძიმე დანაკლისი განიცადეს, მრავალი ძვირფასი წიგნი დაიღუპა, ნაწილი კი დასავლეთ ევროპის წიგნსაცავებში აღმოჩნდა. დედაქალაქი განადგურდა, მაგრამ იმპერიას არსებობა არ შეუწყვეტია. დროებით სატახტო ქალაქად ნიკეა გამოცხადდა. XIII საუკუნის ბიზანტიელ მემკვიდრეს თეოდორ სკუტარიოტს საინტერესო ცნობა აქვს დაცული იმის შესახებ, რომ მდიდარი ბიბლიოთეკა ჰქონდა ნიკეას იმპერატორ თეოდორ II ლასკარს (1245-1258). თეოდორ II აგროვებდა წიგნებს სულ სხვადასხვა სფეროდან. მის ქვეშევრდომებს, რომლებიც იმპერიის სხვადასხვა კუთხეებში ცხოვრობდნენ, შეეძლოთ ამ ბიბლიოთეკიდან წიგნები გამოეწერათ. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ნიკეაში თანამედროვე აბონემენტის მსგავსი რამ არსებობდა.

1261 წელს ბიზანტიელებმა ჯვაროსნები კონსტანტინოპოლიდან გააძევეს. გარეგნულად სახელმწიფოს მთლიანობა აღდგა, მაგრამ ცხადია, ეს უწინდელი იმპერიის აჩრდილი იყო.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ბიბლიოთეკები, ასე თუ ისე, აღადგინეს. 1437-1438 წლებში კონსტანტინოპოლს ესპანელი მოგზაური პერო ტაფური ეწვია. მან იმპერატორის სასახლე დაათვალიერა, რომლის მარმარილოს ლოჯიაში ბიბლიოთეკა იყო მოთავსებული. საინტერესოა, რომ ამ ბიბლიოთეკაში მაგიდებიც და სკამებიც ქვის იყო, ამასთან მაგიდები ერთმანეთს ებჯინებოდა. ესპანელი მოგზაური აღნიშნავს, რომ ბიბლიოთეკაში ძალზე ბევრი წიგნი იყო, მათ შორის „ძველი მანუსკრიპტები და ისტორიები“. აქვე იყო დაფები თამაშისათვის. პერო ტაფური ალბათ, ჭადრაკის დაფებს გულისხმობს. მართალია, ბიზანტიაში ჭადრაკი ძალზე ხშირად უკეთურ თამაშად ცხადდებოდა, ეკლესიის მესვეურები მოჭადრაკე ბერებს სასტიკად სჯიდნენ, მაგრამ იმპერატორებზე ხომ ეს აკრძალვა არ ვრცელდებოდა.

საერთოდ ბიზანტიურ ბიბლიოთეკებს ძალიან ტრაგიკული ხვედარი ჰქონდათ. თუ ბევრი რამ ჯვაროსნებმა გაანიავეს, თურქულმა ჯაფრთხემ არაერთი მწიგნობარი აიძულა იმპერია (თუ იმპერიის აჩრდილი) მიეტოვებინა და იტალიისათვის შეეფარებინა თავი. სწორედ აპენინის ნახევარკუნძულზე გადასახლდა ბერძნულ-ბიზანტიური ინტელიგენციის დიდი ნაწილი და ცხადია, წიგნებიც თან წაიღო.

XV საუკუნის 50-იანი წლების დამდეგისათვის თურქებმა ყოველი მხრიდან შემოარტყეს ალყა კონსტანტინოპოლს. ცხადი გახდა, რომ ოდესღაც უდიდესი სახელმწიფოს ბიზანტიის დღეები დათვლილი იყო, ხსნა არსაიდან ჩანდა.

1453 წელს თურქებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს და გაანადგურეს. დაიღუპა დიდძალი განძი, მოისპო, კერძო კოლექციებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, საჯარო, საიმპერატორო და საპატრიარქო ბიბლიოთეკები. აი, რას წერდა იტალიელი ჰუმანისტი ენეუს სილვიუს პიკოლომინი რომის პაპ ნიკოლოზ V 1453 წლის 12 ივნისს: „დაიშრა იტა მუზების წყარო!“ პიკოლომინი მოთქვამს „ჰომეროსის მეორე სიკვდილზე, პლატონის მეორე გარდაცვალებაზე“. კარდინალ ისიდორუს მიერ მოყვანილ ცნობას თუ ვენდობით, კონსტანტინოპოლის განადგურების დროს 120 ათასი ტომი დაიღუპა! ბიზანტიელი ისტო-

რიკოსი დუკა წერს, როგორ აცლიდნენ წიგნებს ოქროს, აძრწობდნენ და ძვირფას ყდებს. ბერძნები გემებით ეზიდებოდნენ დასავლეთში იმ ხელნაწერებს, რომელთა გადარჩენაც მოხერხდა. კონსტანტინოპოლში სულ მცირე თანხით პლატონისა და არისტოტელეს, სასულიერო თუ საერო ავტორების დიდი ტომების ყიდვა შეიძლებოდა. შესაძლებელია, რომ ზოგი წიგნი ტრაპიზონის გზით საქართველოში მოხვდა.

როგორც ვთქვით, დასავლეთში გადატანილი ბიზანტიური წიგნების ნაწილი გადარჩა. ზოგი რამ სულთანმა მიითვისა. მეცნიერი დომინიკო იერუსალიმელი XVI საუკუნის მიწურულს, ბიზანტიის დაცემიდან თითქმის საუკუნე-ნახევრის შემდეგ თურქეთის დედაქალაქში ჩავიდა. აქ მან სულთანის სასახლეში ბევრი ბერძნული წიგნი ნახა. ისინი დიდი მოცულობისანი ყოფილან, მშვენიერ ყდებში ჩასმული, მოოქროვილნი და მოვერცხლილნი, ძვირფასი ქვებით შემკულნი.

მაინც რამდენი ბიზანტიური წიგნი გადარჩა? მეცნიერები მათ რაოდენობას 20-30 ათასს თვლიან. ბევრი იტალიაში ინახება, ვატიკანის ბიბლიოთეკაში, ბევრიც დასავლეთ ევროპის დიდი სახელმწიფოების დედაქალაქებში აღმოჩნდა. ზოგმა ბიზანტიური წიგნი XV საუკუნეშივე „მესამე რომში“ — მოსკოვში აღმოაჩინა, ნაწილი დღეს ლენინგრადშია დაცული.

ხომ მწარე იყო ნინევიისა და ალექსანდრიის ბიბლიოთეკების ხვედრი! იგივე ითქმის კონსტანტინოპოლის წიგნთსაცავებზე, მაგრამ ამის მიუხედავად, ბერძნული წიგნი — სიბრძნის უიშვიათესი წყარო — ცოცხლობს. მართალია, ყველა ხელნაწერი ჯერჯერობით გამოქვეყნებული არ არის, მაგრამ ეს, უბრალოდ რომ ვთქვათ, დროის საკითხი გახლავთ. მთავარია ის, რომ დღეს ეს ხელნაწერები ისტორიამ შემოგვინახა.

„სიბრძნის“, „მეცნიერების“ და „ცოდნის“ სახლები

გადმოცემით, 629 წელს, როცა ბიზანტიასა და ირანს შორის ხანგრძლივი, სისხლისმღვრელი ომი მიმდინარეობდა, იმპერატორმა ჰერაკლემ და შახინშაჰმა ერთნაირი შინაარსის წერილები მიიღეს. მაჰმადი, რომელიც ვფიქრობთ, უცნობი იყო როგორც ბიზანტიელი მონარქისთვის, ისე სპარსეთის მეფისთვის, წინადადებას აძლევდა

მათ ... უარყუთ თავიანთი სარწმუნოება, მიეღოთ ისლამი და რჩილებოდნენ არაბებს! მემატიანეებს არ შემოუნახავთ ცნობა, თუ როგორ იმოქმედა ამ უცნაურმა წინადადებამ ჰერაკლესა და ხოსროზე, მაგრამ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ამ ორი უდიდესი სახელმწიფოს მეფეთა გაცემა: ისინი ხომ მხოლოდ ერთმანეთის ძალას უწევდნენ ანგარიშს და არ უწყოდენ, რა სახიფათო მეტოქე გამოუჩნდათ.

მაჰმადის სიკვდილის (632წ.) შემდეგ მისმა მემკვიდრე ხალიფებმა არა მარტო დაასრულეს არაბეთის გაერთიანება, არამედ ბიზანტიასა და ირანს მძიმე დარტყმებიც კი აგემეს. 637 წელს არაბებმა სძლიეს ირანელებს და დაიპყრეს ერაყი, 641 წელს ბრძოლა ირანის ტერიტორიაზე გადაიტანეს და ძველ ეკატანასთან მეორედ დაამარცხეს მოწინააღმდეგე. ამავე დროს, ბიზანტიელებთან ბრძოლაში არაბებმა დიდ წარმატებებს მიაღწიეს: 636 წელს მდინარე იარმუტთან იმპერატორი ჰერაკლე დაამარცხეს, 638 წელს დაიპყრეს იერუსალიმი. 645 წლისათვის კი ეგვიპტე დაიმორჩილეს. არაბების ამ გასაოცარ სამხედრო წარმატებათა მთავარი მიზეზი ბიზანტიისა და ირანის შინაგანი სისუსტე იყო, რაც გამოიწვია ხანგრძლივმა ომებმა არაბების შემოსევის წინ. ამ ომმა, უპირველეს ყოვლისა, სირია და ერაყი ააოხრა, გაამწვავა ამ ქვეყნებში სოციალურა წინააღმდეგობა, გააძლიერა კლასობრივი ბრძოლა. ამიტომ ბიზანტიისა და ირანის მიერ ადრე დაპყრობილ ქვეყნებში არაბებს ისე ეგებებოდნენ, როგორც განმათავისუფლებლებს. ეს ქვეყნები ამიერიდან ხალიფატის შემადგენლობაში შევიდნენ. თანდათანობით არაბების ხელში აღმოჩნდა ინდოეთიდან ესპანეთამდე გადაჭიმული უდიდესი ტერიტორია.

არაბებმა ბრწყინვალე კულტურა შექმნეს, თუმცა მასში თავისი წვლილი იმ ცივილიზებულმა ხალხებმაც შეიტანეს, რომლებიც ხალიფატში გაერთიანდნენ. ესენია: ბერძნები, სირიელები, ებრაელები, კობტები და სხვა. არაბებმა აითვისეს ბერძნული კულტურა, ბევრი რამ დაუმატეს, გააღრმავეს და ასეთი სახით გადასცეს ევროპას. ასე რომ, მათი, როგორც შუამავლების როლი, ნამდვილად განუზომელია. ასევე დაეხმარნენ არაბებს სირიელები; სწორედ სირიელმა სწავლულებმა გადეს თავისებური „ხიდი“ არაბებსა და ბერძ-

წულ კულტურას შორის. ასეთი მისია ამ რეგიონის მცხოვრებლებს აღრეც ბევრჯერ უკისრიათ.

არაბულ სამყაროში მრავალი ბიბლიოთეკა შეიქმნა. ესენი იყო „სიბრძნის“, „მეცნიერების“, „ცოდნის“ სახლები, მედრესეებთან (სკოლებთან.) არსებული ბიბლიოთეკები, მეჩეთებთან, მავზოლეუმებთან, ობსერვატორიებთან შექმნილი წიგნთსაცავები.

ერთ-ერთი პირველი „სიბრძნის სახლი“ VII საუკუნეში არაბების მიერ სულ ახლად დაპყრობილ დამასკოში შეიქმნა. ეს ქალაქი შემდეგ კარგა ხანს ითვლებოდა მაჰმადიანური სამყაროს უპირველეს კულტურულ ცენტრად. „სიბრძნის სახლი“, ჩვეულებრივ, ხალიფების სასახლესთან არსებობდა და მათი მფარველობით სარგებლობდა. აქ მომუშავე მეცნიერებს, უპირველეს ყოვლისა, ყურანი და რელიგიური ლიტერატურა უნდა შეესწავლათ და, ამავე დროს, ახალი ნაშრომებიც შეექმნათ. არსებობს ცნობა, რომ დამასკოს „სიბრძნის სახლი“ თავდაპირველად სახელმწიფო არქივთან ერთად არსებობდა, 689 წლიდან კი გამოეყო მას. ხალიფების განკარგულებით, ეს ბიბლიოთეკა სისტემატურად მდიდრდებოდა, ევროპისა თუ აზიის სხვადასხვა ქვეყნიდან დიდძალ წიგნებს იღებდა. ამასთანავე თუ მესვეურნი თავდაპირველად რელიგიურ ლიტერატურას უყრიდნენ თავს, შემდეგ შეიძინეს მრავალი ნაშრომი მედიცინის, ასტრონომიის, ისტორიის, ფილოლოგიის, ფილოსოფიის დარგში. დამასკოს „სიბრძნის სახლს“ დიდი ხნის არსებობა არ ეწერა. მას შემდეგ, რაც VIII საუკუნეში ხალიფა მანსურმა დაარსა ქალაქი ბაღდადი და იგი არაბული სამყაროს ცენტრად აქცია, გაიცა განკარგულება დამასკოს წიგნთსაცავი დედაქალაქში გადაეტანათ. ცნობილმა ხალიფამ ჰარუნ-ალ-რაშიდმა (786—809 წწ.) ბაღდადში დიდი უნივერსიტეტი და ბიბლიოთეკა დააარსა. განათლებულმა ხალიფა მამუნმა (813-833 წ. წ.) ეს წიგნთსაცავი კიდევ უფრო გაამდიდრა. მის დროს დაიწყო ბერძენ ფილოსოფოსთა თხზულებების არაბულ ენაზე თარგმნა. ხალიფა მამუნის ბრძანებით მრავალ ბერძნულ ხელნაწერს მოუყარეს თავი. საინტერესოა, რომ ბერძენ მწერლებს თარგმნიდნენ არა მარტო არაბულ, არამედ სპარსულ და სირიულ ენებზეც. სწორედ წიგნების გამო დაუმეგობრდა ხალიფა ბიზანტიის იმპერატორ თეოფილეს. ამავე დროს, მან მოინდომა დაახლოებოდა ბიზანტიელ მეცნიერებსა და მხატვრებს. არსებობს ერთი საკმაოდ

უცნაური ამბავი იმ განათლებული ხალიფას შესახებ, თეოფილემ შემდეგ ბიზანტიას რომ შეებრძოლა და მრავალი ტერიტორია წაართვა, ახალ იმპერატორ მიხაილ III-ეს ასეთი პირობები წაუყენა— თანახმა ვარ, ყველა დაპყრობილი ქალაქი უკანვე დაგიბრუნოთ, ოღონდ ისეთი მეცნიერები გამომიგზავნეთ, წიგნებს ბერძნულიდან არაბულად რომ თარგმნიდნენო. სწორედ ამ დროს ითარგმნება არაბულად ევკლიდე, კლავდიოს პტოლემეაიოსი, ჰიპოკრატე და გალენი. ძალზე მნიშვნელოვანი იყო არაბების გაცნობა არისტოტელეს ნაშრომებთან. როგორც გერმანელი მეცნიერი კოლბი წერდა: „ძველი ელინი არაბებისათვის თითქმის მეორე წინასწარმეტყველად იქცა. მეტად საყურადღებოა, რომ სწორედ არაბების მეოხებით მოიპოვა მან აქამდე არნახული მნიშვნელობა ქრისტიანულ დასავლეთშიც. აქ იგი უზარმაზარი ავტორიტეტით სარგებლობდა მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე. IX—XI საუკუნეების განმავლობაში არაბებმა არისტოტელესთან ერთად პლატონი და ნეოპლატონიკოსებიც შეიტვისეს“.

993 წლიდან ბაღდადში არსებობდა „მეცნიერების სახლი“— დიდი სამეცნიერო ცენტრი. მას ჰქონდა დიდი ბიბლიოთეკა, რომელსაც მეცნიერები ხელმძღვანელობდნენ და გამოცდილი ბიბლიოთეკარები ემსახურებოდნენ. ამ ცენტრმა 1059 წლამდე იარსება. კაიროში, ხალიფების სასახლის მახლობლად ბრწყინვალე წიგნთსაცავი შეიქმნა, რომელსაც არაბი მპყრობელები დიდ ფინანსურ დახმარებას უწევდნენ. აქ რამდენიმე სამკითხველო დარბაზი ყოფილა, მეცნიერებისათვის კი ცალკე კაბინეტები იყო განკუთვნილი. კაიროს ბიბლიოთეკის ფონდი მეტად მდიდარი გახლდათ.

მიჩნეულია, რომ არაბულ ბიბლიოთეკებს შორის ყველაზე უფრო მდიდარი განძი ტრიპოლის (დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე) წიგნთსაცავს ჰქონდა. იგი XI საუკუნეში, სულ 30 წლის განმავლობაში არსებობდა, ჰქონდა სამი მილიონი წიგნი, აქედან 50 ათასი ცალი ყურანი. ბიბლიოთეკას 180 თანამშრომელი ემსახურებოდა. ჯვაროსნებთან ომის დროს, ხანძრის შედეგად ეს აურაცხელი განძი მთლიანად დაიღუპა.

მდიდარი იყო ქალაქ მერვის წიგნთსაცავი, რომელსაც, გადმოცემის თანახმად, ძალზე ბევრი რამ დარჩა ირანის მეფეთა კოლექციიდან. განთქმულ გეოგრაფ იაკუტის სამი წელი უმუშავია მერვის

ბიბლიოთეკებში. მის დროს ქალაქში 12 ახალი წიგნთსაცავი დაიწყო, არსებით, ერთ-ერთ მათგანში კი, დაახლოებით, 12 ათასი წიგნი ყოფილა. იმავე იაკუტის ცნობით, ბიბლიოთეკათა პატრონები ყველა მკითხველს ენდობოდნენ და არც რაიმე ბეს სთხოვდნენ. ერთ მეცნიერს სახლში მუდმივად ჰქონდა ამ ბიბლიოთეკიდან გატანილი ორასზე მეტი წიგნი, რომელთაგანაც თითოეულის ღირებულება საკმაოდ ძვირი ყოფილა.

საყოველთაოდ ცნობილი იყო კორდოვის (ესპანეთი) ემირ ალ-ჰაკიმ II-ის უმდიდრესი ბიბლიოთეკა. მას 400 ათასი (სხვა ცნობით, 600 ათასი) წიგნი ჰქონია. ასურეთის მეფე ასურბანიფალისა არ იყოს, ალ-ჰაკიმს ყველგან თავისი აგენტები ჰყოლია, რომლებიც ხელნაწერებს იძენდნენ, ასლებს იღებდნენ და ა. შ. კორდოვის ამ ბრწყინვალე წიგნთსაცავის კატალოგი 44 ტომს (!) შეადგენდა, თითოეულ ტომში 50 ფურცელი იყო, ფურცელზე კი მხოლოდ წიგნის სათაური აღინიშნებოდა. ალ-ჰაკიმს გადამწერთა მთელი შტატი ჰყოლია, რომლებიც სისტემატურად ამდიდრებდნენ ფონდს. ისინი შეცდომების თავიდან აცილების მიზნით, მეცნიერების მეთვალყურეობით მუშაობდნენ. ალ-ჰაკიმს ასეთი ჩვეულება ჰქონდა: წიგნს რომ კითხულობდა, თან შენიშვნებსაც მიაწერდა ხოლმე.

ხალიფა ალ-აზიზს (გარდ. 996 წელს) ალ-ჰალილ იბნ აჰმადის წიგნი დასჭირვებია. მას ბიბლიოთეკიდან დაუყოვნებლივ მოუტანეს 30-ზე მეტი ხელნაწერი, მათ შორის დედანიც. როცა ხალიფას ალ-ტაბარის „ისტორია“ შესთავაზეს, ალ-აზიზმა მასში 100 დინარი გადაიხადა, თუმცა საკუთარ ბიბლიოთეკაში უკვე ჰქონდა ამ ნაშრომის ოცზე მეტი ხელნაწერი და მათ რიცხვში — დედანიც. მოგვიანებით ხალიფას მემკვიდრეების დროს ალ-ტაბარის „ისტორიის“ ხელნაწერების რაოდენობამ ამავე ბიბლიოთეკაში მიაღწია... 1200 ცალს. სულ რამდენი წიგნი ჰქონდა ხალიფას? ზოგი 120 ათასს ასახელებს, ზოგი 160 ათასს, ზოგი—200 ათასსაც. ბიბლიოთეკაში სხვადასხვა განყოფილებები ყოფილა, განყოფილებებში — ქვეგანყოფილებები. ყველა თარო იკეტებოდა, ოთახებს კლიტე ედებოდა. გამოჩენილი შვეიცარიელი მეცნიერი ადამ მეცი ამ წიგნთსაცავს ევროპულ ბიბლიოთეკებს ადარებს. გამოიჩვენა, რომ IX საუკუნეში კონსტანტინის ტაძრის ბიბლიოთეკას 356 წიგნი ჰქონია, 1032 წელს ბენედიქტ ბაუ-

რენის (ბავარია) ბიბლიოთეკას — დაახლოებით 100 წიგნი, ბაზელის ბიბლიოთეკას — 96.

ჩვენამდე მოაღწია სარდალ ადუდ ად-დაულას წიგნთსაცავის აღწერილობამ. ბიბლიოთეკა სპეციალურ შენობაში იმყოფებოდა, ჰყავდა მმართველი (ვაჭილი), ბიბლიოთეკარი (ხაზინი) და ინსპექტორი (მუშარიფი). აღ-მუჟადასის ცნობით, „ადუდ ად-დაულამ თავი მოუყარა ყველა წიგნს, რომლებიც კი მანამდე ცოდნის სხვადასხვა სფეროებში იყო შეთხზული. ბიბლიოთეკა შედგებოდა დიდი ვესტიბულისა და გრძელი თაღებიანი დარბაზისაგან, რომელსაც ყოველი მხრიდან ოთახები ჰქონდა მიშენებული.“ მთელი კედლები დიდი, მაღალი კარადებით იყო დაფარული, წიგნები კი რიგებად თაროებზე ჩამწყკრივებული. მეცნიერების სხვადასხვა დარგებს თავიანთი კარადები ჰქონდათ, საგანგებო კატალოგებით. ქალაქ მერვის ბიბლიოთეკისაგან განსხვავებით, რომელზედაც ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ, აქ ყველას როდი უშვებდნენ. ადუდ ად-დაულას ბიბლიოთეკის წიგნებით მხოლოდ ცნობილ, შეძლებულ მოქალაქეებს შეეძლოთ ესარგებლათ.

ბიბლიოთეკების ერთი ნაწილი მხოლოდ შეძლებულ მოქალაქეთათვის იყო განკუთვნილი, მაგრამ ზოგი მფლობელი სულ სხვანაირად ფიქრობდა. პოეტმა და მეცნიერმა იბნ ჰამდანმა (გარდ. 935 წელს) მოსულში „მეცნიერების სახლი“ დააარსა. იქაურ ბიბლიოთეკაში მეტად მდიდარი ფონდი იყო, წიგნები — ყველასათვის ხელმისაწვდომი. ლარობ მკითხველებს ქაღალდსაც კი აძლევდნენ. თვით ბიბლიოთეკის შემქმნელი დღენიადაგ აქვე იყო, საკუთარ თუ სხვა პოეტების ლექსებს კითხულობდა. ყადი იბნ ჰიბანმა (გარდ. 965 წელს) ქალაქ ნიშაპურს დაუტოვა სახლი, სადაც იყო ბიბლიოთეკა, აგრეთვე, შენობები სხვა ქალაქებიდან ჩამოსული მეცნიერების საცხოვრებლად. მანვე დააწესა სტიპენდიები ამ ბიბლიოთეკაში მომუშავე სწავლულთათვის. ამასთან, წიგნების სახლში გადატანა აკრძალული იყო. სარდალ ადუდ ად-დაულას ერთმა დაახლოებულმა პირმა რამხორმოხსა და ბასრაში ბიბლიოთეკები დააარსა, სადაც ფულად დახმარებას იღებდნენ არა მარტო ტექსტების გადამწერნი, არამედ... მკითხველებიც! XI საუკუნეში სტუდენტებისათვის „ცოდნის სახლი“ გახსნა პოეტმა და დიდებულმა არრადიმ და სტიპენდიებიც კი დაუნიშნა მათ. მოსულში არსებულ „მეცნიერების სახლში“, რომელიც ასტრონომ ჯაფარ აღ-მავსილი აშ-შახამს დაუარსებია, უამრავ-

ვი ხელნაწერი იყო დაცული ასტრონომიასა და ძველბერძნულ ფილოსოფიაში. ამ „მეცნიერების სახლთან“ მკითხველთა სხვადასხვა წიგნები დაარსებულა, რომლებიც ამა თუ იმ დარგს ეუფლებოდნენ.

მემატიანეებმა შემოგვინახეს ცნობები ყველაზე უფრო განთქმული არაბი ბიბლიოფილების შესახებაც.

ერთი მათგანი, ალ-ჯახიზი წიგნების საოცარი მოყვარული ყოფილა. თუკი რაიმე წიგნი ჩაუვარდებოდა ხელში, აუცილებლად ბოლომდე წაიკითხავდა. მას წიგნებით მოვაჭრეებთან ხელშეკრულება ჰქონია დადებული. თანხას უხდიდა, რათა უფლება ჰქონოდა ნებისმიერ დროს მათთან მისულიყო, წიგნი აელო და წაეკითხა. ასეთი პიროვნება, მართლაც ბიბლიოფილის სიკვდილით დაღუპულა. თურმე, როცა მაგიდასთან იჯდა და კითხულობდა, თავის გარშემო უამრავ წიგნს აწყობდა. ისინი თანდათან დაგროვდნენ და ჰერამდე მიადწიეს. და, აი, ერთხელ წიგნების ეს კედელი გადმოვარდნილა, მწიგნობარს დასცემია და მოუკლავს კიდევ.

ალ-ფატხ იბნ ჰაკანი, ერთ-ერთი ხალიფას დაახლოებული პიროვნება, კარისკაცი იყო. წიგნების გარეშე იგი არავის უნახავს, მათ სახელოში ან მაღალ წალებში ინახავდა.

მეცხრე საუკუნის მწიგნობარს ას-სიჯისტანის მკერავისთვის უბრძანებია მისთვის ერთი სახელო ფართო გაეკეთებინა, მეორე კი - ვიწრო. რატომ? ფართოში წიგნებს ჩადებდა, მეორე კი, უბრალოდ, არ სჭირდებოდა.

იმავე მეცხრე საუკუნეში დიდებულ ალი იბნ იაჰია ალ-მუჰანაჯიმს თავის მამულში მდიდარი წიგნთსაცავი დაუარსებია, რომელსაც „ხ იზ ა ნ ა თ ა ლ-ჰ ი კ მ ა“ (სიბრძნის განძეული) დაარქვა. აქ ბევრი სწავლული მუშაობდა ხალიფატის სხვადასხვა კუთხიდან. საინტერესოა, რომ ყველა მათგანი ბიბლიოთეკის პატრონის... ხარჯზე ცხოვრობდა. ერთხელ, ამ ბიბლიოთეკაში ხორასნელი ასტრონომი აბუ მაშარი მივიდა. იგი მლოცველთა ქარავანს გამოჰყოლოდა, მექაში მიემგზავრებოდა, მაგრამ უფიქრია, ამაზე კარგ ადგილს სად ვიპოვიო და კარგა ხნით დარჩენილა.

თუ VIII საუკუნისათვის ყველა თვალსაჩინო მეჩეთს თავისი ბიბლიოთეკა ჰქონდა, მათი ფონდები მალე ძალიან გაიზარდა. ამას ხელს უწყობდა იმდროინდელ წიგნის მოყვარულთა შორის გავრცელებული ჩვეულება — მთელი თავიანთი კოლექცია მეჩეთებისათვის

დაეტოვებინათ. XI საუკუნისათვის უკვე ყველა სკოლას (მედრეზეს) მაგზოლუუმსა და საავადმყოფოსაც კი თავისი წიგნთსაცავი ჰქონდა.

ახლა დამასკოს (სირია) ეროვნულ მუზეუმში ინახება მეჩეთ ან-ნურის მდიდარი წიგნთსაცავი, რომელიც შუა საუკუნეებში შეიქმნა. მისი დამაარსებელი იყო სულთანი ნური-იღინ ზანკი, ამიტომ წიგნთსაცავს სულთნის სახელი ეწოდა (ან-ნურიია). ცნობილი ბიბლიოთეკა შეიქმნა მედრესე მუსტანსირიიასთან (1233 წლიდან). მუსტანსირიიას ჰყოლია დირექტორი, ბიბლიოთეკარი, მისი თანაშემწე და წიგნების მიმტანი. მათ ყოველთვიური ჯამაგირი და საკვები ეძლეოდათ. საინტერესოა, რომ იგივეს ღებულობდნენ პროფესორები, რომლებიც აქ ლექციებს კითხულობდნენ, ხოლო სტუდენტები უზრუნველყოფილნი იყვნენ სტიპენდიებით. ბიბლიოთეკარები უშირატესობას ანიჭებდნენ იმ წიგნების შეძენას, რომლებიც ადრე გამოჩენილი პირების საკუთრება ყოფილა. არაბული ტრადიციის თანახმად მათ მკითხველები ყდებზე თავიანთ გვარს აწერდნენ და შინაარსსაც აფასებდნენ (იწონებდნენ).

„სიბრძნის სახლები“, რომლებიც მხოლოდ წიგნთსაცავებს წარმოადგენდნენ, თანდათან „მეცნიერების სახლებით“ შეიცვალა. აქ ბიბლიოთეკაც იყო, სამეცნიერო ცენტრიც და სკოლაც.

არაბულ სამყაროში წიგნი ძვირი ღირდა. IX საუკუნეში ერთ ფრიად შეძლებულ ისპაჰანელს თავის წიგნებში 300 ათასი ღირებულება გადაუხდია. X საუკუნეში, როცა ერთ-ერთი ბაღდადელი კარისკაცი გარდაიცვალა, მისი წიგნების ღირებულება ორ ათას ღინარად შეფასდა. ამავე საუკუნეში ბაღდადის მმართველს შვილი აუჯანყდა. მისი გამოსვლის ჩახშობის შემდეგ მემამბოხეს 17 ათასი გადაკრული წიგნი ჩამოართვეს. X საუკუნეში რელიგიური არეულობის დროს თავს დაესხნენ ვეზირ აბულ-ფალდა იბნ ალ-ამიდას სახლს. იგი ისე პირწმინდად გაუძარცვავთ, რომ ერთი სკამიც კი არ დაუტოვებიათ, არც რაიმე თასი წყლისთვის. შემდეგ, როცა მღელვარება დაცხრა, მეგობრებმა სხვადასხვა ნივთი გაუგზავნეს, ზოგმა რა და ზოგმა — რა. მაგრამ ვეზირს მხოლოდ თავისი დაკარგული წიგნების დარდი ჰქონდა — ისინი ყველაფერს ერჩივნა. წიგნები კი, ისტორიკოს იბნ-მისკავაიხის მოწმობით, „ძალზე ბევრი ჰქონდა, ყველა მეცნიერებაში, ფილოსოფიისა და ლიტერატურის ყველა სფეროში, აქლემის 100 სა-

ბალნეზე მეტი. როგორც კი დამინახა (იგონებს ისტორიკოსი) ვე მათზე მკითხა. როცა ვუპასუხე, რომ წიგნებს არავინ შეხებია, ძალზე გაუხარდა და მითხრა: „ბედნიერება მომანიჭე! ყველა დანაკარგის აღდგენა შეიძლება, წიგნებს კი ვერ აინაზღაურებ“. მე დავინახე, როგორ გაუნათლდა სახე... მთელი მისი ქონებიდან მხოლოდ წიგნები გადარჩა“.

ერთმა სამანიდმა მმართველმა მეცნიერ ალ-საჰიბს (გარდ. 994 წელს) შესთავაზა მისი ვეზირი გამხდარიყო. მეცნიერმა უარი განაცხადა, ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, 400 აქლემის საპალნე წიგნები მაქვს, როგორ გადმოვიტანო. მარტო მისი წიგნების კატალოგი 10 ტომს უდრიდა.

კორდოველ ღვთისმეტყველ ყადი აბულ-მიტრიფს წიგნების 6 გადამწერი ჰყავდა. როგორც კი შეიტყობდა, ვინმეს კარგი წიგნი აქვსო, მაშინვე მის შეძენას ცდილობდა და მეტად დიდ თანხასაც სთავაზობდა. ყადი წიგნებს სახლში არავის ატანდა, მაგრამ იმის წინააღმდეგი არ იყო, ასლი გადაეღოთ. როცა ყადი გარდაიცვალა, მისი წიგნები მეჩეთში მიიტანეს, მთელი წლის განმავლობაში ყიდდნენ და 40 ათასი დინარი მოაგროვეს. XI საუკუნეში ბაღდადელ მეცნიერ ალ-ბაიკანის წიგნების ერთი ადგილიდან მეორეში გადასაზიდად 63 კალათი და 2 ყუთი დასჭირდა. ამავე საუკუნეში ალ-ყაზვინი ბაღდადში ჩამოვიდა წიგნებით დატვირთული ათი აქლემით.

არაბებმა ჩინელებისაგან შეითვისეს ქალაქის წარმოება და შემდეგ ევროპელებს ასწავლეს. ისინი წიგნებს ბრწყინვალედ აფორმებდნენ. როცა 923 წელს ბაღდადის ხალიფას სასახლესთან მწვანელებელ მანის გამოსახულება 14 ტომარა ერეტიკული წიგნებით დაწვეს, კოცონიდან გამდნარი ოქრო და ვერცხლი მოედინებოდა. ხალიფა ალ-მუთამიდის ლექსები ოქროს ასოებით იყო გამოყვანილი. ესოდენი ფუფუნება არაბებმა ბიზანტიელებისაგან გადაიღეს. ცნობილი შემთხვევები, როცა ხალიფები ბიზანტიის იმპერატორებისაგან ისეთ წერილებს იღებდნენ, რომლებიც, ტექნიკური გაფორმების თვალსაზრისით, ნამდვილი შედევრები იყო. ამ მიმართებებზე ბერძნული ტექსტი ოქროს ასოებით ეწერა, არაბული თარგმანი კი — ვერცხლის ასოებით. ზოგჯერ ხალიფები წიგნებს სპილოს ძვლის ფუტლიარებს უკეთებდნენ! XI საუკუნეში ვეზირ ნიზამ ალ-მულქს ყურანი აჩუქეს, რომლის დიდი ნაწილი ოქროს ასოებით იყო დაწერილი.

ერთი სიტყვით, არაბებმა ნამდვილად იცოდნენ წიგნის დროთა განმავლობაში მათი ბიბლიოთეკის დიდი ნაწილი განადგურდა, მაგრამ არსებითი ნაწილი გადარჩა და საუკუნეებს არაბული კულტურის მრავალი ძვირფასი ძეგლი შემოუნახა.

ადრეული უზა საუკუნეები

ძველ რომში წიგნის ნამდვილი კულტი იყო, მაგრამ როცა ამ სახელმწიფოს ნანგრევებზე სხვადასხვა ბარბაროსული სამეფო წარმოიშვა, მდგომარეობა სრულიად შეიცვალა — ანტიკური სამყაროს კულტურა განადგურდა.

V საუკუნიდან მოყოლებული, დასავლეთ ევროპაში ბიბლიოთეკების უმრავლესობა მონასტრებთან და ეკლესიებთან იქმნებოდა. როგორი იყო მათი მესვეურების დამოკიდებულება გარდასულ დროთა კულტურისადმი? — ძირითადად უარყოფითი, ხშირად კი აშკარად მტრულიც. ანტიკური კულტურის მრავალი შედეგრი დაიღუპა. ის, რამაც ჩვენამდე მოაღწია, უმდიდრესი ლიტერატურის მცირე ნაწილი გახლავთ (ასე, მაგალითად, ევრიპიდეს 90 - ზე მეტი ტრაგედიიდან მხოლოდ 18 გადარჩა). თანამედროვე მეცნიერები ხშირად ჩივიან, რომ ამა თუ იმ ძეგლს რაიმე ნაწილი აკლია. ეს, რა თქმა უნდა, საკვირველი არ არის. გასაოცარი უფრო ისაა, საერთოდ როგორ მოაღწია ამ ძეგლმა ჩვენამდე. ღვთისმეტყველი რაბან მავრი (784—854 წ. წ.), რომელიც, შესაძლოა, სხვებზე არც უკეთესი იყო და არც უარესი, წერდა: „თუ ჩვენ მათთან (ძველ მწერლებთან - გ. გ.) რაიმე სასარგებლოს წავაწყდებით, დავიმახსოვრებთ კიდევ. აი, თუკი რაიმე საზიანოს ვნახავთ, — ამოვფხიკავთ, ხაზს გადავუსვამთ, ბასრი დანით ამოვჭკრით“. ამას წერდა კაცი, რომელიც ჯერ ფულდის (გერმანიაში) მონასტრის აბატი იყო (სადაც ბიბლიოთეკა შექმნა), შემდეგ მაინცის არქიეპისკოპოსი, მრავალრიცხოვანი პროზაული კომპლაციების ავტორი, პოეტი.

ბარბაროსული სახელმწიფოების მეფეებს, რა თქმა უნდა, არაფერი მოეთხოვებოდათ. მათმა უმრავლესობამ წერა - კითხვა არ იცო-

და (ასურელი მეფეების ცნობილი „ტრადიციის“ შორეული განმარტებით). თვით ოსტგუთების მეფე თეოდორიხიც კი, რომელსაც ხშირად ასე აქებენ ძველი თუ ახალი ისტორიკოსები, სრულიად უწიგნური იყო. ერთი მხრივ, იგი გარეგნულად ქედს უხრიდა რომაულ კულტურას, მაგრამ, მეორე მხრივ, გუთების ბავშვების სკოლაში მიბარება აკრძალა. რატომ? ბრძნულად დაასკვნა — გუთის საქმე იარაღის ხმარებაა და არა კალმისაო.

არც კათოლიკური ეკლესიის მესვეურები გამოირჩეოდნენ დიდი განათლებით. ტურის ეპისკოპოსი გრიგოლი აღიარებდა, რომ ლათინური გრამატიკა სუსტად იცოდა. თვით რომის პაპი გრიგოლ პირველიც კი (604 წ.) წიგნების კითხვას ფუჭ საქმედ თვლიდა, თუკი, რა თქმა უნდა, ისინი რელიგიური შინაარსისანი არ იყვნენ. მას ეკლესია „დიდს“ უწოდებს, მაგრამ სწორედ ამ პაპმა გასცა ბრძანება დაეწვათ ციცერონის, ლივიუსისა და ტაციტუსის წიგნები. ზოგი ეპისკოპოსი შეეცადა პაპისათვის წინააღმდეგობა გაეწია, მაგრამ ვერაფერს გახდა. ერთ ეპისკოპოსს პაპმა მრისხანე წერილი გაუგზავნა და დაავალა განემარტა, რატომ და რა მიზნით ასწავლიდა იგი ვილაციას გრამატიკას?! ირლანდიელი ეპისკოპოსი პატრიკ დიდ დამსახურებად მიითვლიდა, რომ კერპთაყვანისმცემელი ავტორების 300 ხელნაწერი დასწვა:

ამასთან ბარბაროსული სახელმწიფოების მესვეურთათვის ისიც ცხადი იყო, რომ ნასწავლი ხალხის გარეშე მათ ძალიან გაუჭირდებოდათ. საჭირო იყო სკოლები, ბიბლიოთეკები, ადამიანები, რომლებსაც შეეძლოთ წერა, სამღვდელოებას აუცილებლად უნდა ჰქონოდათ თუნდაც მცირეოდენი განათლება. სწორედ ადრეულ შუასაუკუნეებში შეიქმნა გამოთქმა: „მონასტერი ბიბლიოთეკის გარეშე იგივეა, რაც სამხედრო ბანაკი — იარაღის გარეშე“. თ ო მ ა აქვინელი წერდა: „მონასტრების ნამდვილი განძი ბიბლიოთეკაა. მათ გარეშე მონასტერი იგივეა, რაც უქვაბო სამზარეულო. მაგიდა საქმლის გარეშე, ჭა—უწყლოდ, მდინარე—უთევზოდ, მოსასხამი, როცა სხვა რამ ტანისამოსი არ გაგაჩნია, ბალი — უყვავილოდ, ქისა — უფულოდ, ვენახი — უმტევნოდ, სასამართლო, რომელსაც დამცველები არა ჰყავს“.

ორიოდე სიტყვა თვით მონასტრების შესახებ: ბერძნულ - რომაული სამყარო ასეთ დაწესებულებებს არ იცნობს. მსგავსი რამ იყო

მხოლოდ ძველ ეგვიპტეში, სადაც მამაკაცების პატარა თემი მონასტრების პირას ცხოვრობდა, აგრეთვე ძველ ინდიელებსა და ებრაელებთან. ამ საზოგადოების წევრებს ცოლი არ უნდა მოეყვანათ, ოჯახი არ უნდა შეექმნათ. მონასტრების შექმნას წინ უძღოდა ცალკეულ განდევილთა თავგადასავალი. ზოგმა მათგანმა დიდი სახელი მოიხვეჭა და მორწმუნეთა აღტაცება დაიმსახურა. 305 წელს ეგვიპტეში ასეთი ამბავი მოხდა: სრულიად გაუნათლებელი ქაბუკი, სახელად ანტონიოსი, სახლიდან წავიდა. კარგა ხანს სასაფლაოებზე დაეხეტებოდა, ათასგვარი ჯაჭირვება გამოიარა, შემდეგ კი წითელი ზღვის პირას დასახლდა. ამ უცნაურმა ამბავმა მიიპყრო კიდევ ყურადღება. ახალგაზრდა განდევილს დიდ პატივს სცემდნენ ეპისკოპოსი ათანასე და თვით იმპერატორი კონსტანტინეც კი, ანტონიოსის სახელი ყველას პირზე ეკერა და ბევრი მიმბაძველიც გამოუჩნდა. ჯერ ცალ-ცალკე დაიწყეს უდაბნოში გადასახლება, შემდეგ კი მთელი საზოგადოებები შეადგინეს. რომში ამ მოვლენას თავდაპირველად ზიზღითა და სიძულვილით შეხედნენ, მაგრამ უკვე 341 წლისათვის მონასტრებმა და ბერებმა აქაც შეაღწიეს. პირველ განდევილებს უცნაური ნიმიდევრებიც გამოუჩნდა. სირიაში ბერი სიმეონი მაღალ ბოძზე ავიდა, იქ ბუდის მსგავსი რამ გაიკეთა და 30 წელს ჩამოუსვლელად ცხოვრობდა. საკმელი მას არ აკლდა, რადგან ბერის სანახავად სირიის სოფლებიდან თუ ქალაქებიდან დიდძალი მორწმუნე მოდიოდა. იმ ადამიანების რიცხვი, რომლებიც „სულის სახსენებლად“ ქალაქებს გაექცეოდნენ ხოლმე, უფრო და უფრო იზრდებოდა. ისინი თვლიდნენ, რომ მთელი სიცოცხლე მონასტერში ყოფნა მათ სინდისზე იყო დამოკიდებული და რაიმე გარეშე იძულებას ადგილი არ შეიძლება ჰქონოდა. უკვე მეოთხე საუკუნის მეორე ნახევარში იტალიაში, გალიასა და ესპანეთში არაერთი მონასტერი იყო. სულ მალე ისინი ქრისტიანული ეკლესიის დასაყრდენად იქცნენ და თანდათანობით დიდი როლი შეასრულეს ფეოდალური კულტურის შექმნაში

მონასტრების პირველი წესდება ბასილი დიდმა შეადგინა. დიდად გავრცელდა ცნობილი სასულიერო მოღვაწე ბენედიქტე ნურსიელის (მან დასავლეთ ევროპაში არაერთი მონასტერი დააარსა) წესდება; სადაც ერთი აუცილებელი მუხლი შედიოდა: ბერებს ყოველდღიურად, ლოცვის გარდა, რაღაც სხვაც უნდა გაეკეთებინათ—ფიზიკურად

ან გონებრივად ემუშავათ. გონებრივი მუშაობა კი წიგნების
ან გადაწერას ნიშნავდა.

აპულიაში (იტალია) სახელი გაითქვა მონტე-კასინოს მონასტერმა, რომელიც სწორედ ბენედიქტე ნურსიელმა დააარსა. აქ, ბერების მიერ გადაწერილი წიგნებისაგან ბიბლიოთეკა შეიქმნა. წიგნები ძირითადად რელიგიური შინაარსისა იყო, თუმცა გვხვდებოდა ანტიკური ავტორების შრომებიც.

იტალიასა და გალიაში, ბარბაროსების გაუთავებელი შემოსევების შედეგად, ანტიკური კულტურის დიდძალი ძეგლი განადგურდა, და რაც გადარჩა (VI-VII საუკუნეების მანძილზე), ისიც ირლანდიის მონასტრების დამსახურებაა. ირლანდია, რომელიც ბერძნულ-რომაული სამყაროს განაპირას მდებარეობდა, გადაურჩა ბარბაროსულ ტალღებს. V საუკუნეში, როცა სხვადასხვა დამპყრობლებმა გალია არაერთგზის ააოხრეს, ამ ქვეყნიდან ირლანდიაში ანტიკური ინტელიგენციის არაერთი წარმომადგენელი გაიქცა. ცხადია, მათ თან წაიღეს ბერძნული თუ ლათინური წიგნები, რომლებიც ამიერიდან ირლანდიურ მონასტრებში ინახებოდა და მრავლდებოდა. წმინდა პატრიკის მონასტერში ბერები, ამ პერიოდისათვის დასავლეთ ევროპაში გვარიანად მივიწყებულ ბერძნულ ენასაც კი ფლობდნენ. მალე ირლანდიელებს კონკურენტიც გამოუჩნდათ. 673 წლისათვის მნიშვნელოვნად იცვალა სახე ინგლისურმა ეკლესიამ, რომელმაც მონასტრების (და აქედან გამომდინარე — ბიბლიოთეკების) მთელი ქსელი შექმნა. ინგლისელი და ირლანდიელი ბერები სპეციალურად არაერთგზის ეწვივნენ რომსაც, რათა თავიანთი ბიბლიოთეკებისათვის წიგნები შეეძინათ. განსაკუთრებით დიდი სახელი ჰქონდა კენტერბერის სააბატოს ბიბლიოთეკას. VII საუკუნემდე, ძველი ინგლისური დამწერლობის შექმნამდე, იქ მხოლოდ ბერძნული და ლათინური წიგნები ინახებოდა.

დასავლეთ ევროპაში თანდათან იმატა ბიბლიოთეკების რაოდენობამ. იტალიის ზოგი ქალაქი ბარბაროსებს გადაურჩა და სწორედ ამ ქალაქებში წარმოიქმნა საკმაოდ მდიდარი წიგნთსაცავები. VII-VIII საუკუნეებში პავიის (ჩრდილოეთ იტალია) ახლოს მონასტერში ხელნაწერების კარგი კოლექცია ინახებოდა. ბევრი წიგნი ყოფილა ვიეარას (სამხრეთ იტალია) მონასტერშიც. უფრო მოგვიანებით, X საუკუნეში, მდიდარი ფონდი ჰქონდა პრალის საეპისკოპოსო ბიბლიო-

თუკას, იგივე ითქმის პრალის მახლობლად მდებარე ბენედიქტინელთა მონასტრებზეც.

საინტერესოა, მაინც რა წიგნები ჰქონდათ ადრეული შუა საუკუნეების ბიბლიოთეკებს?! ესპანურ ქალაქ სევილიაში ეპისკოპოსის რეზიდენცია იყო. ეპისკოპოს ისიდორეს წიგნთსაცავში ნახავდით ბიბლიას, ეკლესიის მამათა წიგნებს, ქრისტიან პოეტებს, იურისტების ნაშრომებს, იყო ცალკეული წიგნებიც კოსმოგრაფიაში, გეოგრაფიაში, გრამატიკაში, ზოოლოგიაში და ა. შ. კატალოგი ანბანით იყო შედგენილი. ბიბლიოთეკის პატრონი, ეპისკოპოსი ისიდორე (570—636 წ.წ.) შემთხვევითი პიროვნება კი არ ყოფილა, არამედ თავისი დროისათვის კარგად ცნობილი სწავლული. იგი შეეცადა ანტიკური მეცნიერებისა და ლიტერატურის ნაშთის სისტემატიზაციას და თავისებური ენციკლოპედიაც კი შექმნა. მას „ეტიმოლოგია“ ეწოდებოდა. ისიდორე სევილიელი ფიქრობდა, რომ ყველა ცხოველს სახელი პირველად აღამმა დაარქვა ებრაულ ენაზე, რომ ქვებს სასწაულმომქმედი თვისებები ჰქონდა ა. შ. „ეტიმოლოგია“ რამდენიმე საუკუნის მანძილზე ცოდნის წყაროდ ითვლებოდა, ხოლო მის ავტორს დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა.

აქ ხაზი უნდა გაესვას იმასაც, რომ დასავლეთ ევროპაში წიგნები მეტისმეტად ძვირი იყო. ეს გასაგებია თუნდაც იმიტომ, რომ ბიბლიის ერთი ეგზემპლარის დამზადებას 200 ხბოს ტყავი სჭირდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ ანეუს გრაფის მეუღლემ ერთ-ერთ წიგნში 200 ცხვარი და რამდენიმე ურემი პურის ფქვილი მისცა! ამ დროს იტალიაში ტიტუს ლივიუსის ტექსტის ფასად მშვენიერი ვილის ყიდვაც კი შეიძლებოდა. დიახ, დრო შეიცვალა! ის, ვისაც რამდენიმე ათეული წიგნისაგან შემდგარი ბიბლიოთეკა ჰქონდა, უკვე მდიდარ კაცად ითვლებოდა. ოდესღაც, როცა პაპირუსზე წერდნენ, ასეთ ბიბლიოთეკას საბოლოოში არავინ ჩააგდებდა. მაგრამ პაპირუსი ხომ მხოლოდ ეგვიპტეში იზოვებოდა და არაერთი ნაკლიც ჰქონდა. პაპირუსი არამყარია, მალე ფუჭდება, ნესტს ვერ უძლებს, მხოლოდ ერთ მხარეს უნდა წერო, მელანს არ იმჩნევს, კითხვაც კი ძნელია... და თანაც პაპირუსის შოვნა ევროპელთათვის თითქმის შეუძლებელი გახლდათ.

მაშ ასე, რჩებოდა პერგამენტი. პერგამენტზე შესრულებული უძველესი ტექსტები 1923 წელს ეფრატის ნაპირებზე აღმოჩნდა. მათ

196-195 წლებით ათარიღებდნენ. პერგამენტს პაპირუსთან შედარებით ით დიდი უპირატესობა აქვს. იგი არ ტყდება, წერა ორივე შეიძლება, მაგრამ არის არსებითი ფაქტორიც—პერგამენტი პაპირუსთან შედარებით ძალზე ძვირია.

პაპირუსისა და პერგამენტის მეტოქეობა ძალიან დიდხანს, ათას წელზე მეტს გაგრძელდა. მას შემდეგ, რაც დასავლეთ ევროპას ეგვიპტესთან თითქმის აღარავითარი კავშირი ჰქონდა, უნდოდათ თუ არა, პერგამენტზე უნდა ეწერათ. VII საუკუნეში გამოიცა კანონი, რომ ყველა მნიშვნელოვანი დადგენილება, დიდხანს შენახვის მიზნით, მხოლოდ პერგამენტზე უნდა გადაეტანათ. რაც შეეხება პაპირუსს, იგი, მართალია, ძალზე მცირე რაოდენობით, მაგრამ მაინც შემოდიოდა ევროპაში. ამას ამტკიცებს ის ფაქტი, რომ 1022 წელს რომის პაპის ერთ-ერთი ბულა (მიმართვა, წერილი) პაპირუსზეა დაწერილი.

ის, რომ, ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, სწავლავანათლების საქმე და ბიბლიოთეკები თითქმის მთლიანად სამღვდელთების ხელში იყო, ბევრ რამეს ამუხრუჭებდა. ისინი აღმაცერად უყურებდნენ ხელოვნებას (მილიონობით ბერ-მონაზონთაგან, ცალკეული გამონაკლისის გარდა, დიდი მეცნიერები არ გამოსულან). მათი განათლების დონე, როგორც ცნობილია, მეტისმეტად დაბალი იყო. თვით ბენედიქტე ნურსიელის წესდებაც კი არ მოითხოვს ბერებისაგან წერა-კითხვის აუცილებელ ცოდნას. შემონახულია საკმაო რაოდენობის დოკუმენტი, რომლებიც ერთ უცნაურ ამბავს ცხადყოფენ: ძალიან ხშირად თვით მაღალი წოდების სასულიერო პირებიც კი დოკუმენტებს ხელს კი არ აწერენ, არამედ ჯვარს უსვამენ. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ქალკედონის საეკლესიო კრების მონაწილეთა შორის 40 ეპისკოპოსი იყო, რომლებმაც არც წერა იცოდნენ და არც კითხვა. მოგვიანებით მდგომარეობა არა თუ გაუმჯობესდა, არამედ უწინგურთა რიცხვმა კიდევ უფრო იმატა. ინგლისის მეფე ალფრედ დიდი ჩიოდა, რომ ჰუმბერიდან ტემზამდე არ მოიძებნებოდა სასულიერო პირი, რომელმაც მშობლიურ ენაზე იცოდა ლიტურგია, ანდა შეექლო ლათინური ტექსტებიდან თუნდაც ყველაზე იოლი ადგილები ეთარგმნა. რაც შეეხება საერო პირებს, როგორი უნდა ყოფილიყო მათი განათლება — მათ ხომ სწორედ ასეთი უვიცი ბერებისაგან უნდა ესწავლათ!

მონასტრებს კლასიკური კულტურის ძეგლების შემონახვისათვის ბევრი არაფერი გაუკეთებიათ. 855 წელს ერთი ფრანგი აბატი რომის პაპს თხოვდა მისთვის გადასაწერად მიეცა ციცერონის „ორატორი“ და კვინტილიანეს წიგნი მჭევრმეტყველების შესახებ, რადგან მთელ საფრანგეთში ამ ადრე ფრიად პოპულარული ნაშრომების ერთი სრული ტექსტიც კი არ მოიპოვებოდა. საოცარი ბედი ეწია ტიტუს ლივიუსის „ისტორიის“ სრულ ტექსტს. ფონტევერის მონასტერმა იგი, როგორც ძველი პერგამენტი, რომელიღაც ვაჭარს მიჰყიდა. ვაჭარმა, თავის მხრივ, ეს უძვირფასესი ისტორიული წყარო ერთ-ერთ მკერავს დაუთმო, მკერავმა კი მისგან საპაერო ბუშტები გააკეთა და ისე გაყიდა. პეტრარკამ ქალაქ ლიუტინში (დღევანდელი ლიეჟი) ციცერონის მანამდე დაკარგულად ცნობილ ორ სიტყვას მიაგნო. მოინდომა კიდევ მათი გადაწერა, მაგრამ ვერც ქალაქში და ვერც ახლომახლო მდებარე მონასტრებში მელანი ვერ აღმოაჩინა — არავის ჰქონდა. ბოკაჩო ერთხელ იტალიელ ჰუმანისტ ბენვენუტო დე იმოლას ეპიზოდს მოუყვა: როცა აპულიაში იყო, მოინდომა მონტე-კასინოს ცნობილი მონასტრის ბიბლიოთეკა დაეთვალისწინებინა, რომლის შესახებაც ბევრი რამ გაეგონა, მივიდა კიდევ მონტე-კასინოში და ერთ-ერთ ბერს, რომელიც სხვებთან შედარებით ნაკლებ პირქუშად მოეჩვენა, სთხოვა გაეღო მისთვის ბიბლიოთეკა. ბერმა მაღალი კიბისკენ მიუთითა და უთხრა: „ზევით ადი, ბიბლიოთეკა ღიაა“. ბოკაჩოს მეტად გაუხარდა, მაგრამ როცა კიბეზე ავიდა, თვალწინ უცნაური სანახაობა წარმოუდგა. ბიბლიოთეკას კარები საერთოდ არა ჰქონდა, არც არასოდეს იკეტებოდა! ფანჯრებში ბალახი ამოსულიყო, წიგნის თაროები მტვრით იყო დაფარული, ხან ერთი წიგნი აიღო ხელში, ხან მეორე, აქ, მართლაც, მრავალი ძვირფასი ტომის ნახვა შეიძლებოდა, კლასიკური ლიტერატურის არაერთი ძვირფასი ნიმუშისა, მაგრამ მათ საერთოდ არავინ უვლიდა: ზოგს ყდა აკლდა, ზოგს ფურცლები, ზოგი კი საერთოდ გაფუჭებული იყო (ვის ხელში აღმოჩნდა ანტიკური ხანის უდიდესი ავტორების ნაშრომ-ნამოღვაწარი!). როცა ბოკაჩო მონასტერში დაბრუნდა, ბერს ჰკითხა, რატომ არავინ უვლიდა ამ უძვირფასეს წიგნებსო. მან მიუგო, რომ ზოგიერთი ბერი, ცოტაოდენი ფული რომ ეშოვა, ამ ტომებიდან ფურცლებს ხევდა, ტექსტს შლიდა, შემდეგ პატარა წიგნაკებს ამზადებდა და ჰყიდდა. ეს ხდებოდა ბიბლიოთეკაში, რომელსაც მთელ დასავლეთ ევროპაში დიდი სახელი ჰქო-

ნდა! რა თქმა უნდა, მონტე-კასინოს მონასტერი გამონაკლისი არ ყოფილა. პოჯიო ბრაჩოლინიმ, ძველ ხელნაწერებს რომ ეძებდა, პალენსა და რაიხენაუშიც ასეთივე ქაოსი ნახა. რიგით სასულიერო პირებს რა მოეთხოვებოდათ, როცა თვით საეკლესიო კრებები მთელი რიგი ავტორების წინააღმდეგ საგანგებო დადგენილებებს იღებდნენ. ტურის (1163 წ.) და პარიზის (1209წ.) საეკლესიო კრებები ბერებს საერთოდ აუკრძალავდნენ „მავნე“ წიგნების კითხვას. განსაკუთრებით აითვალწუნეს ნაშრომები ფიზიკაში (მხედველობაში ჰყავდათ არისტოტელე). 1139 წელს ლატერანის საეკლესიო კრებამ ბერებს მედიცინაში მუშაობა აუკრძალა.

ის ბერები, რომლებიც მაინც იწერდნენ ძველ ხელნაწერებს (სხვა საკითხია, როგორ იწერდნენ!). ალბათ მცირე გამონაკლისნი იყვნენ. აი, რას წერდა კულტურის ცნობილი ისტორიკოსი კოლბი: „მონასტრებს, კლასიკური ლიტერატურის გადარჩენის მიზნით, თუნდაც იმის მესამედი რომ გაეკეთებინათ, რასაც მათ მიაწერენ, არც ერთი ძველი ავტორი არ დაიღუპებოდა! XV საუკუნეში მარტო ბენედიქტელთა ორდენს 5107 მონასტერი ჰქონდა. დაე, თითოეულ მონასტერს 10 წელიწადში ერთხელ მაინც თუნდაც ერთი კლასიკური ავტორი გადაეწერა!“

ასე რომ, მონასტრებმა მხოლოდ ნაწილობრივ გადაარჩინეს კლასიკური კულტურის ძეგლები. ამ მხრივ, გაცილებით მეტი დამსახურება სხვებს მიუძღვით — ბირველ რიგში კი ბიზანტიელებს. ბიზანტია, ბერძნულ-რომაული კულტურის მემკვიდრე, გარკვეულ ბერი-ოდამდე კარგად უვლიდა კლასიკური კულტურის ძეგლებს, ხოლო მას შემდეგ, რაც ეს სახელმწიფო განადგურდა, ბევრი ბიზანტიელი იტალიაში გაიქცა და ამით არა ერთი ძველი გადაარჩინა. საბოლოოდ გადაარჩა გაცილებით მეტი ბერძნული წიგნი, ვიდრე ლათინური, მიუხედავად იმისა, რომ დასავლეთ ევროპის სამღვდელოება ბერძნულ ენას და ლიტერატურას აღმაცერად უყურებდა. ძალიან ბევრი ნაშრომი (არისტოტელე, ევკლიდე, კლავდიოს პტოლემეიოსი) გადაარჩინეს არაბებმაც, თუმცა ისიც ცნობილია, რომ არაერთი ანტიკური ნაწარმოები, რომელიც არაბებისათვის ცნობილი იყო, შემდეგ მაინც დაიკარგა. უნდა აღინიშნოს იტალიური ქალაქების დამსახურებაც — ზოგი რამ სწორედ მათ შემოგვინახეს.

მაშინ, როდესაც ანტიკური მემკვიდრეობის განადგურების შემდეგ თითქმის მთელი დასავლეთი ევროპა ღრმა კულტურულ კრიზისს განიცდიდა, განათლებული ადამიანები აქა—იქ თუ შემორჩნენ. რომაელი არისტოკრატი ბოეციუსი ერთი იმ მცირეთაგანი იყო, რომელიც სრულიად უმცეარ ბარბაროსულ ზედაფენებში არ გაითქვიფა და ანტიკური კულტურისადმი დიდ ინტერესს იჩენდა. იგი პლატონს სწავლობდა, ამუშავებდა არისტოტელეს ნაშრომებს, საიდანაც ვრცელი ნაწყვეტები ამოიწერა. როცა ბოეციუსი იტალიაში ოსტგუთების ბატონობის წინააღმდეგ გამოვიდა, ამ უკანასკნელთა მეფე თეოდორიხის ბრძანებით დააპატიმრეს. მან საპრობილეში დაწერა თავისი, საუკუნეების მანძილზე ფრიად გახმაურებული „ფილოსოფიით ნუგეშისცემის შესახებ“, წიგნი ღრმად პესიმიზტური, რომლის ავტორი ძალზე განიცდის თავისი კლასისა და მთელი ძველი კულტურის განწირულობას.

სხვა განათლებული პირები ასე თუ ისე შეეგუენ ახალ პირობებს, ბარბაროს მეფეებს ემსახურებოდნენ. რომაელი სენატორი კასიოდორი დიდხანს იმავე თეოდორიხის დაახლოებული პირი იყო და გამდიდრდა კიდევ. მას შემდეგ, რაც იუსტინიანეს განთქმულმა სარდალმა, საჭურისმა ნარზესმა ოსტგუთების იტალიური სამეფო დაამხო და ისინი აპენინის ნახევარკუნძულიდან სამუდამოდ გააძევა, კასიოდორი პოლიტიკურ ასპარეზს ჩამოსცილდა და კალაბრიაში ვავარიუმის მონასტერი დააარსა, მან პირველმა გამოიტანა დასკვნა, რომ მონასტრებს ანტიკური ძეგლების გადარჩენის საქმეში ბევრი რამის გაკეთება შეეძლოთ. თვით კასიოდორმა „გუთების ისტორია“ დაწერა, რომელმაც ჩვენამდე VI საუკუნის ავტორ იორდანის მიერ გადამუშავებული სახით მოაღწია.

მეცნიერების დონე საოცრად დაბლა დაეცა. ამის მაგალითია თუნდაც კოზმა ინდიკოპლოვის (VI ს.) „ქრისტიანული ტოპოგრაფია“, სადაც ვკითხულობთ, რომ დედამიწას ბრტყელი პარალელოგრამის ფორმა აქვს და იგი ყოველი მხრიდან ოკეანით არის გარემოცული. ოკეანის იქით სამოთხეა, მზე და სხვა მნათობები ჩრდილოეთში მყოფ უზარამაზარ მთას გარს უვლიან და ა. შ.

არც ისე დიდი ხნის წინათ აყვავებული იტალია და გალია არაფრით განსხვავდებოდნენ ბარბაროსული სამყაროსაგან „კულტურული გათანაბრება“. ძნელია დაუფკეროთ გერმანელი ისტორიკოსის დოპშის ნათქვამს, რომ ასეთ ფონზე გერმანელები გამოიჩნეოდნენ, ვითომდა მათი ოდინდელი კულტურის გამო. ისეთი დიდი ავტორიტეტები, როგორც ცეზარი და ტაციტუსია, გერმანელებზე სულ სხვა რამეს წერენ.

ერთი სიტყვით, VI-VII საუკუნეებში დასავლეთი ევროპა წყვიდალმა მოიცვა. ერთგვარ გამოცოცხლებას მხოლოდ VIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და IX საუკუნის დასაწყისში ვხედავთ. ამ მოვლენას „კაროლინგური აღორძინება“ ეწოდება.

ფრანკთა უზარმაზარი სახელმწიფოს ხელმძღვანელებს კარლოს მარტელს, პიპინ მოკლესა და კარლოს დიდს მოკავშირეები სჭირდებოდათ. კარლოს დიდს შეგნებული ჰქონდა, რომ მილიონობით ადამიანებს მხოლოდ ცეცხლითა და მახვილით ვერ იყოლიებდა მორჩილებაში, საჭირო იყო იდეოლოგიური ზემოქმედებაც. ეს კი ეკლესიას უნდა განეხორციელებინა. ამიტომ ფრანკების მეფე ცდილობდა ეკლესიისათვის ავტორიტეტი შეექმნა. რათა სამღვდლოება რამდენადმე განათლებული მაინც ჰყოლოდა, კარლოს დიდმა უკვე 769 წელს გამოსცა კაპიტულარი, სადაც ეპისკოპოსებს უბრძანა ეზრუნათ მღვდლების განათლების შესახებ, მათთვის კი, ვინც წერა-კითხვა არ იცოდა, ამიერიდან წირვა აეკრძალათ. 787 წელს ეპისკოპოსებსა და მონასტრებს გაუგზავნეს ცირკულარი, სადაც ამაზევეა ლაპარაკი. ლეთისმოსავი მეფე იმასაც წერს, რომ ლოცვისას, ადამიანები ძალაუვნებურად სცოდავენ, წიგნებში (გადაწერისას) შეცდომებიც გაზარული.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ თვით კარლოს დიდი (768-814) თავისი მეფობის დასაწყისში, რომ იტყვიან, ნამდვილი მცირემკოდნე იყო. ყმაწვილობაში მას მხოლოდ ტანვარჯიში ასწავლეს, შემდეგ რის ვაი-ვაგლახით დაეუფლა ლათინურ ენას, შეეძლო ამ ენაზე ლაპარაკი (მეფემ ცოტაოდენი ბერძნულიც ისწავლა), თუმცა წერა-კითხვა ძალიან უჭირდა. როგორც მისი ბიოგრაფი აინჰარდი წერს, უკვე ხანდაზმული მეფე ძილის წინ ბალიშის ქვეშ მოსანთლულ ფირფიტებს იდებდა და, როცა უძილობა ეუფლებოდა, ცდილობდა ამ ფირფიტებით ლათინური ასოები გამოეყვანა. მით უმეტეს უცნაურია, რომ კარლოს

დიდი თავისებური „ბიბლიოფილი“ იყო. მისი დროის სწავლებლებზე (წერილები, ლექსები) დაყრდნობით შეიძლება მტკიცება, რომ მეფე დიდად დაინტერესდა კარგი წიგნების შექმნით. ააჰენში, კარლოსის ბიბლიოთეკაში ინახებოდა არა მარტო პოპულარული ანტიკური ავტორების (პლინიუსი, ციცერონი, სალუსტიუსი), არამედ აგუსტინესა და სხვათა წიგნებიც. მათ ნაწილს კარლოსი იცნობდა კიდევ. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს წიგნები მას სწავლულმა მრჩეველებმა წაუკითხეს და სათანადოდ აუხსნეს კიდევ, თორემ მცირემცოდნე მეფის დამოუკიდებელი მუშაობა ამ რთულ ტექსტებზე ჩვენ დაუჭერებლად გვეჩვენება. კარლოს დიდის ანდერძში ასეთ კურიოზულ ცნობასაც ვხვდებით—როცა გარდაიცვლებოდა, მისი წიგნები სხვადასხვა შეძლებული პირებისათვის კარგ ფასად უნდა მიეყიდათ, ღარიბებისათვის კი უფასოდ დაეთმოთ!

კარლოს დიდის პირადი ბიბლიოთეკა ააჰენში მისი უზარმაზარი სახელმწიფოს სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრები არისტოკრატებისათვის სამღვდლოების ზედაფენებისათვის მისაბაძი გახდა. ამ დროს ფართოდ ხდება ცნობილი შარტრის ტაძრის, კამბრეს, კლერმონის, ლიონის და სხვა მონასტრების ბიბლიოთეკები. ყველა ამ მონასტერს სკრიპტორიუმები ჰქონდა, სადაც წიგნებს ამრავლებდნენ. ამ სახელოსნოებში ერთი რომელიმე სწავლული ბერი ერთბაშად რამდენიმეს უკარნახებდა, შემდეგ კი ტექსტებს ამოწმებდნენ, ცდილობდნენ შეცდომები არ გაპარულიყო. ყველაზე დიდი სახელი ტურის წმინდა მარტინის მონასტრის სკრიპტორიუმს ჰქონდა. ცნობილია ღორშის, ბობიოს, ფლერის და სხვა მონასტრების სკრიპტორიუმებიც. სწორედ მათი საშუალებით გახდა შესაძლებელი, რომ ზოგიერთ მონასტერს უკვე 300—400 ხელნაწერი ჰქონდა, რაც ამ დროისათვის დიდ რიცხვად უნდა ჩაითვალოს. 7 000 ხელნაწერი ჩვენამდეა მოღწეული და ევროპის სხვადასხვა წიგნთსაცავებში ინახება. ზრუნავდნენ ხელნაწერების გარეგნულ გაფორმებაზეც. თუ აღრინდელ გადამწერებს ყოვლად უვარგისი, გაუგებარი ხელწერა ჰქონდათ, ახლა ამ მხრივ საჭმე გამოსწორდა. შეარჩიეს ისეთი ბერები, რომლებიც ლამაზად, მკაფიოდ გამოიყვანდნენ ხოლმე ასოებს (ე. წ. კაროლინგური მინუსკულა). კაროლინგური წიგნები მინიატურებით, ინიციალური

ასოებით იყო დამშვენებული. საინტერესოა, რომ ზოგი მათგანი ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში ინახება.

რა წიგნებს ამრავლებდნენ სკრიპტორიუმებში?! აქ იყო არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო ლიტერატურაც. მრავლდებოდა ციცერონის, ცეზარის, სალუსტიუსის, ლივიუსის, ტაციტუსის, სვეტონიუსის, რომაელი პოეტების წიგნები. რა თქმა უნდა, ასეთი დონის ავტორები კაროლინგურ ეპოქას არა ჰყავდა და მათ საყოველთაოდ ბაძავდნენ.

განმანათლებლურ საქმიანობას მეცნიერების ჯგუფი ჩაუდგა სათავეში, რომელსაც მეფე ყოველგვარ პირობებს უქმნიდა. მის კარზე განსაკუთრებით დიდ როლს ასრულებდა ანგლოსაქსი ბერი ალკუინი (730-804 წწ.), რომელმაც ინგლისში, იორკის სკოლაში მიიღო განათლება. ალკუინი კარლოსმა 781 წელს პავიაში (იტალია) გაიციო. მომდევნო წელს მეფის მოწვევით, რომელიც მოიხიბლა ბერის ცოდნით, 4 პირთან ერთად კარლოსს ეწვია, გახდა მისი მთავარი მრჩეველი განათლების საკითხში, ასწავლიდა მასაც და უფლისწულებსაც. 782-796 წლებში ალკუინი სასახლის სკოლას ხელმძღვანელობდა, რომელიც მეფეს ყველა ქვეყანაში თან დასდევდა. ბერი ჩინებულ გასამრჯელოს იღებდა. ეს იყო სრული შემოსავალი სამი დიდი სააბატოდან. მის მამულებში 20 ათასი ყმა მუშაობდა.

ალკუინი სახელმძღვანელოებს ადგენდა გრამატიკაში, რიტორიკაში, ასტრონომიაში. მისი წიგნები V საუკუნის მწერალ მარტიან კაპელას და სხვათა კომპილაციას შეადგენდნენ. მარტიან კაპელას გახმაურებული 9 წიგნისაგან შემდგარი „ფილოლოგიისა და მერკურისის ქორწინების შესახებ“, ეტყობა ალკუინისათვის მიბაძვის საგანი იყო. აქ კაპელა მიმოიხილავს „შვიდ თავისუფალ ხელოვნებას“ (გრამატიკას, რიტორიკას, დიალექტიკას, გეომეტრიას, არითმეტიკას, ასტრონომიასა და მუსიკას).

ეს „შვიდი ხელოვნება“ ჩვენ მიერ უკვე ხსენებულმა რომაელმა მეცნიერებმა ბოეციუსმა და კასიოდორმა ორ ჯგუფად დაყვეს. ერთი გახლდათ ტრივიუმი (გრამატიკა, რიტორიკა, დიალექტიკა), მეორე — კვადრივიუმი (გეომეტრია, არითმეტიკა, ასტრონომია, მუსიკა). ვინც ამ მეცნიერებებს დაეუფლებოდა, XV-XVI საუკუნებამდე დიდად განსწავლულ პიროვნებად ითვლებოდა. ასეთი, ცხადია, ძალზე ცოტა იყო. გრამატიკის დაუფლება ნიშნავდა ზოგიერთი კლასის

სიკუთრი ავტორის ტექსტისა და კომენტარების კითხვას, რიტორიკულ ნიშნავდა ლამაზად მეტყველებას, წერის ცოდნას და ა. შ.

მეფის დაახლოებული პირი იყო ისტორიკოსი პავლე დიაკონი, მასზე 20 წლით უფროსი (დაიბადა 720 წელს). პავლე წარმოშობით ლანგობარდულ არისტოკრატის ეკუთვნოდა, მან მეფის კარზე პავლიაში ჩინებული განათლება მიიღო, იცნობდა ანტიკურ ავტორებს, კარგად იცოდა ბერძნული ენა, მას შემდეგ, რაც კარლოსმა ლანგობარდების მეფე დეზიდირიუსი დაამხო, პავლე სამხრეთ იტალიაში წავიდა და 774 წელს მონტე-კასინოს მონასტერში ბერად შედგა. სულ ორიოდვე წლის შემდეგ მისმა ძმამ არიხისმა მონაწილეობა მიიღო ჩრდილოეთ იტალიაში კარლოს დიდის საწინააღმდეგო აჯანყებაში. ეს აჯანყება ჩააქრეს, არიხისი კი დააპატიმრეს და სხვებთან ერთად საჟღერანგეთში გაგზავნეს. მისი ოჯახი დიდ გაჭირვებაში ჩავარდა, მაშინ პავლე დიაკონმა კარლოს დიდს ლექსად დაწერილი გულისამაჩუყებელი თხოვნა გაუგზავნა, სადაც აღწერა არიხისის ცოლისა და მისი ოთხი შვილის უნუგეშო მდგომარეობა. კარლოსი პოეტებს დიდ პატივს სცემდა - ამ მიმართვის შემდეგ დაპატიმრებული გაათავისუფლა, პავლე დიაკონი დაიახლოვა და გვერდიდან აღარ იშორებდა. შემდეგში პავლემ სპეციალურად მეფისათვის „ლანგობარდების ისტორია“ დაწერა.

მეფის კიდევ ერთი საყვარელი პირი, მეცნიერი და პოეტი აინჰარდი 770 წელს დაიბადა. განათლება ფულდის მონასტერში მიიღო. ერთხანს ალკუინის ხელმძღვანელობით სასახლის სკოლაშიც სწავლობდა. მისი მთავარი ნაშრომია „კარლოს დიდის ცხოვრება“, რომელზეც მუშაობისას ფართოდ გამოიყენა სვეტონიუსის პოპულარული „ავგუსტუსის“ ბიოგრაფია“ („12 ცეზარის ცხოვრებიდან“). აინჰარდმა აქედან აიღო არა მარტო ნაწარმოების სქემა, არამედ მრავალი გამოთქმა და მთელი რიგი ფრაზები. რა კარგია, რომ „პლაგიატის“ ცნება მაშინ ჯერ კიდევ არ არსებობდა! ეტყობა, თავისი წიგნის ორიგინალობაზე აინჰარდი ნაკლებად ზრუნავდა, ეამაყებოდა კიდევ, რომ სახელოვან რომაელ ისტორიკოსს ბაძავდა. ასე თუ ისე, ვინც კარლოსის ეპოქას სწავლობს, აინჰარდის ნაშრომს გვერდს ვერ აუვლის. მეფის სიკვდილის შემდეგ აინჰარდი უკვე მისი შვილის მრჩეველი გახდა. 826 წლამდე იგი „ლორშის მათიანეს“ შედგენას ხელმძღვანელობდა.

სასახლის კარზე ძალზე დაწინაურდა თეოდულბი. იგი ერთ-ერთი იყო, ადრე ესპანეთში ცხოვრობდა. მას შემდეგ, რაც კარლოსმა 778 წელს უილბლოდ ილაშქრა პირენეის ნახევარკუნძულზე, თეოდულბი მას გამოყვა და ძლიერ დაუახლოვდა. მალე იგი ორლეანის ეპისკოპოსი გახდა, მეფის სხვადასხვა საპასუხისმგებლო დიპლომატიურ დავალებებს ასრულებდა. ამავე დროს თეოდულბი კარის პოეტი იყო, ლათინურ ენაზე სატირულ ლექსებს წერდა და სხვადასხვა მწერლებს მასხრად იგდებდა. მას უნდა მიეღო მონაწილეობა ბიზანტიის წინააღმდეგ მიმართული „ლიბრი კაროლინი“ შედგენაშიც. შეიძლება სხვა სწავლული არისტოკრატების ჩამოთვლაც. პოეტ ანგილბერტს, რომელსაც მეფემ არაერთი საპასუხისმგებლო დავალება მისცა, კარგი ბიბლიოთეკა ჰქონდა. მაინცის არქიეპისკოპოსმა რაბან მაგრმა, რომელიც ასევე არაერთ წიგნს ფლობდა, სხვადასხვა სახის რელიგიური ნაშრომი და ჰიმნი დაწერა. რაბან მაგრის მოწაფე, ვალაფრიდ სტრაბონმა, რომელიც რაიპენაუს მონასტრის აბატი იყო, სკოლა დააარსა და ხელნაწერების გამრავლებასაც ხელმძღვანელობდა. ერთი სიტყვით, კარლოს დიდს საიმედო თანამშრომლები ჰყავდა.

მეფემ „სასახლის აკადემია“ ჩამოაყალიბა, რომელშიც მისი მრავალრიცხოვანი ოჯახის წევრები, უმაღლესი სასულიერო და საერო პირები, იმდროინდელი ცნობილი მეცნიერები მონაწილეობდნენ. ეს გახლდათ თავისებური ლიტერატურული წრე, რომელიც ემსახურებოდა თვით კარლოს დიდისა და მისი შვილების განათლებას, მათი გონებრივი ჰორიზონტის გაფართოებას. „სასახლის აკადემიაში“ კითხულობდნენ სხვადასხვა ავტორთა წიგნებს, მათ შორის თვით ამ წრის წევრების ნაშრომებსაც. განიხილავდნენ მთვარისა და მზის მოძრაობის საკითხებს, ხსნიდნენ სხვადასხვა ლათინურ ტერმინებს და ა. შ. წრის სხდომებს რამდენიმე ქალიც კი ესწრებოდა (კარლოს დიდის და ეიზელი, მისი ბიძაშვილი გუნდრადა და სხვები). საინტერესოა, რომ აკადემიის თითოეულ წევრს თავისთვის ანტიკური ან ბიბლიური ფსევდონიმი უნდა შეერჩია. თვით მეფე თავისთავს დავითს უწოდებდა, ალკუინი—ფლაკუსს, ანგილბერტი—ჰომეროსს, თეოდულფი—პინდარეს, ეიზელი—ლუციას, გუნდრადა—ევალაიას. „სასახლის აკადემიაში“ სულ სხვადასხვა ხალხების წარმომადგენლები შე-

დიოდენს. ალკუინი ინგლისელი იყო, კლიმენტი — ირლანდიელი, რაბან მავრი და აინჰარდი — გერმანელები, პეტრე პიზელი, რომელიც მეფეს გრამატიკას ასწავლიდა, და პავლე დიაკონი იტალიელები იყვნენ და ა. შ.

კარლოსის კარზე სპეციალური სკოლაც იყო, სადაც არისტოკრატია, სასახლის მოხელეთა შვილები სწავლობდნენ. როგორც ცნობილია, კარლოსს ერთი მუდმივი დედაქალაქი არა ჰქონია. მისი კარი სისტემატურად მოგზაურობდა და სადაც მეფე იმყოფებოდა, სკოლაც იქ გადაინაცვლებდა ხოლმე. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთი პირობების გამო სკოლაში სისტემატური მეცადინეობა არ ტარდებოდა. სკოლის დამთავრება იმას ნიშნავდა, რომ ჭაბუკის შემდეგი კარიერა უზრუნველყოფილი იყო—მეფეს ხომ ნასწავლი პიროვნებები სჭირდებოდა.

თუ 787 წლის „კაპიტულიარი მეცნიერებათა შესახებ“ ადგილობრივ ხელისუფლებას ავალდებულებს ყველა ეპისკოპოსის კათედრასთან და მონასტერთან სასულიერო სკოლები გახსნან, 802 წლის კაპიტულიარი საერო სკოლების დაარსებასაც ბრძანებს. ამ საერო სკოლების პროგრამა სასულიეროთაგან თითქმის არ განსხვავდებოდა.

ერთი სიტყვით, განათლების სფეროში წინა ორ „ბნელ საუკუნესთან“ შედარებით ბევრი რამ გაკეთდა. კულტურული ცხოვრება გამოცოცხლდა. მონასტრებში არა მარტო წიგნებს იწერდნენ, არამედ ახალ გამოკვლევებზეც მუშაობდნენ (განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობაში). მკვეთრად გაიზარდა განათლებულ ადამიანთა წრე.

და მაინც „კაროლინგური რენესანსი“ ნამდვილი აღორძინება არა ყოფილა. როგორც კი კაროლინგების იმპერია შემადგენელ ნაწილებად დაიშალა, აღორძინებაც დამთავრდა. სკოლების უმრავლესობა დაიხურა, ბიბლიოთეკებზე და წიგნების გამრავლებაზე აღარავინ ზრუნავდა. ევროპას კარგა ხნით ისევ წყვედიადი დაეუფლა. 817 წელს, როცა სახელმწიფოს კარლოს დიდის ვაჟი ლუი ღვთისმოსავი მართავდა, ასეთი კანონი გამოვიდა: ამიერიდან სკოლაში ვერ შევიდოდა ის, ვინც სასულიერო კარიერისათვის არ ემზადებოდა. ერთი სიტყვით, კარლოს დიდის მემკვიდრეებმა ვერ გააგრძელეს ის მცირეოდენი რეფორმებიც კი, რომელიც VIII საუკუნის მეორე ნახევარში განხორციელდა.

ძველი რომაელების ბიბლიოთეკებში ერთმანეთის გვერდით შეხვდებოდით ნაშრომებს ისეთი მწერლებისას, დიდ იდეოლოგიურ მტრებად რომ ითვლებოდნენ და, თანაც, სულ სხვადასხვა თვალსაზრისის იზიარებდნენ. ყველა ამ თვალსაზრისის იცნობდა რომაელი მკითხველი. ყოველ შემთხვევაში, ქრისტიანული რელიგიის გამარჯვების შემდეგ პირველ საუკუნეებში რომაელს აზრადაც არ მოსდიოდა იმ ლიტერატურის განადგურება, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა იმეამად გაბატონებულ შეხედულებებს.

IV საუკუნის მიწურულისათვის ვითარება შეიცვალა. იმპერატორ თეოდოსის დროს წარმართული ლიტერატურა აიკრძალა. 400 წელს კართაგენის საეკლესიო კრებამ ამ წიგნების კითხვა აკრძალა. მაგრამ, პირველ ხანებში ეს სულაც არ ნიშნავდა მათ განადგურებას. ასეთ ნაშრომებს სხვადასხვა წიგნთსაცავებში კვლავინდებურად ინახავდნენ, მაგრამ უკვე 405 წელს პაპმა ინოკენტი პირველმა შეადგინა იმ „მწვალებლური“ წიგნების სია, რომლებიც დაუყოვნებლივ უნდა მოესპოთ. დაიწყო ხელნაწერების, ხშირად კი მთელი ბიბლიოთეკების განადგურება. ანტიკური ლიტერატურის მრავალი განძი, ალბათ, სწორედ მაშინ დაიკარგა: გაჩნდა სიტყვა „ინკვიზიცია“, რაც ლათინურ ენაზე „გამოძიებას“ ნიშნავს. ამ სიტყვამ თანდათანობით საზარელი მნიშვნელობა მიიღო.

თუ ადრე ქრისტიანი ეპისკოპოსები თავიანთ მრევლს უბრალოდ ურჩევდნენ, მწვალებლურ წიგნებს ნუ წაიკითხავთო, შემდეგ იმპერატორების უმკაცრესი ედიქტები გამოვიდა — რომის თვალუწვდენელი იმპერიის მცხოვრებლებს უბრძანებდნენ მოხელეებისათვის დაუყოვნებლივ ჩაებარებინათ აკრძალული წიგნები, რათა ისინი საჯაროდ დაეწვათ. წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ მფლობელს სიკვდილით დასჯა ემუქრებოდა. ზოგჯერ წიგნებს არა წვავდნენ, არამედ ტექსტს ფხვნიდნენ და მასზე ახლად წერდნენ. ასეთ წიგნს „პალიმფსესტი“ ჰქვია. შეიძლება ისეც მომხდარიყო, რომ უძვირფასესი გამოკვლევა ყოველად პრიმიტიულ, უსარგებლო ტექსტს შეეცვალა.

დიახ, მაგრამ რას უპირისპირებდნენ იმ ლიტერატურას, რომელიც ამერიიდან „სამუდამოდ“ იკრძალებოდა?! 392 წელს იერო-

ნიმე სტრიდონელმა (ნეტარმა იერონიმემ) დაწერა „წიგნი სახელმწიფოთა ნიქმული ადამიანების შესახებ“. აქ მან წარმოადგინა იმ 135 ქრისტიანი მწერლის სია, რომელთა ნაწერების წაკითხვაც ყველასათვის აუცილებლად მიაჩნდა. ამ წიგნში იერონიმე თავს ესხმოდა ყველა „სხვაგვარად მოაზროვნე“ ავტორს.

529 წელს გამოქვეყნდა იერონიმე სტრიდონელის ნაშრომის თავისებური გაგრძელება. ეს გახლდათ გენადი მარსელელის „წიგნი საეკლესიო მწერლების შესახებ“. ამ დამატებით 99 მწერლის ნაწარმოებებს უწევდნენ რეკომენდაციას.

536 წელს ბიზანტიის იმპერატორმა იუსტინიანემ გამოსცა ბრძანება: ამიერიდან მთელ სახელმწიფოში წარმართული ნაწარმოებების გადაწერვას ხელს მოჰკვეთდნენ!

თუ ფრანკთა მეფე კარლოს დიდი ანტიკურ ავტორებს აშკარად პატივისცემით ექცეოდა, მისმა შვილმა და მემკვიდრემ ლუი დღითისმოსავმა განაცხადა, რომ ამ წიგნებს არც თვითონ წაიკითხავს და არც სხვას ურჩევს მათ წაკითხვას. ასე ჩაითვალნენ არასასურველ ავტორებად ვირგილიუსი, ჰორაციუსი, იუვენალი და სხვები. ლუის მითითებით ფრანკთა სახელმწიფოში ჩატარდა მონასტრებისა და სკოლების რეფორმა, რომლის მიზანი რელიგიის სრული გაბატონება იყო.

მომდევნო საუკუნეებში ეკლესიის შეტევა წიგნებზე და მეცნიერებებზე გრძელდებოდა. ტურის (1163 წ.) და პარიზის (1231 წ.) საეკლესიო კრებებზე გამოტანილი დადგენილებებით ის, ვინც ფიზიკისადმი მიძღვნილ წიგნებს წაიკითხავდა, მძიმედ სცოდავდა. 1163 წელს პაპმა ალექსანდრე მესამემ სპეციალური ბულაც კი გამოსცა ფიზიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერების შესწავლის წინააღმდეგ. ხოლო 1209 წელს ამ მეცნიერებებისადმი მიძღვნილი წიგნების კითხვა პარიზის საეკლესიო კრებამ საერთოდ აკრძალა. 1317 წელს პაპმა იოანე ოცდამეორემ ფიზიკის აკრძალვას ქიმიის აკრძალვაც მიაყოლა!

რათა ეს გადაწყვეტილებები ქალაქებში არ დარჩენილიყო, დაადგინეს ბევრი რამ საჯაროდ დაეწვათ. ლათინურ ენაზე ბიბლიის იდეალურ თარგმანად მიჩნეული იყო ნეტარი იერონიმეს შესრულებული თარგმანი. და აი, 1119 წელს ქალაქ მეცში (საფრანგეთი) საჯაროდ დაწვეს ყველა სხვა თარგმანი. 1236 წელს ესპანელმა კარდინა-

ლმა ჰიმენესმა მიიჩნია, რომ კორდოვის სახელგანთქმულ ბიბლიოთეკას, სადაც არაბული წიგნები და ანტიკური ავტორების ნაშრომები ინახებოდა, ქრისტიანული რელიგიისათვის შეეძლო მხოლოდ ზიანი მოეტანა. გადაწყვეტილება ასეთი იყო: მოესპოთ 280 ათასი ხელნაწერი წიგნი!

XIII საუკუნის დასაწყისში საფრანგეთის კათოლიკურმა სამღვდლოებამ ერთი ფრიად თავისებური დაკვეთა მიიღო ქალაქ მონპელიეს (სამხრეთი საფრანგეთი) ებრაული სინაგოგის რაბინებისაგან: რადგან ქრისტიანები წვავენ თავიანთი მწვალელების ნაშრომებს, კარგს იზამდნენ, თუ მათ, ებრაელი მწვალელების წიგნებსაც მიაცოლებდნენ. ამის შესრულებას რა უნდოდა! ქრისტიანებმა რაბინებს დაუჯერეს და 1223 წელს მონპელიეს მოედანზე ბევრი ებრაელი მოაზროვნის ნაშრომი მოსპეს.

1559 წლის იანვარში რომში პაპ პავლე მეოთხის მითითებით გამოქვეყნდა აკრძალული ლიტერატურის პირველი ცენტრალიზებული სია, ე. წ. „ინდექსი“.

„ინდექსი“ ოთხი ნაწილისაგან შედგებოდა. პირველში შედიოდნენ ის ავტორები, რომელთა ნაშრომები მთლიანად, ყოველგვარი გამოხატვის გარეშე იყო აკრძალული, მეორეში — ცალკეული აკრძალული ნაშრომები, მესამეში — ის ანონიმური წიგნები, 1519 წლის შემდეგ რომ გამოქვეყნდა. მეოთხეში კი იმ გამომცემლობებისა თუ სტამბების მფლობელები იყვნენ დასახელებული, რომელთაც კათოლიკეთათვის აკრძალული წიგნები დაბეჭდეს.

ჯერ კიდევ ამ ინდექსის გამოქვეყნებამდე — 1543 წელს, კარდინალმა კარაფამ (სწორედ მომავალმა პაპმა პავლე მეოთხემ) პაპის სახელით გამოაცხადა, რომ ამიერიდან ინკვიზიციის ნებართვის გარეშე ნებისმიერი შინაარსის ვერც ერთი წიგნი ვერ დაიბეჭდებოდა. მესამე მსოფლიო ტრიდენტის კრებამ (1545—1563 წწ.) „მწვალებლურ წიგნებთან“ ბრძოლა თავის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საქმედ ჩათვალა, 1554 წელს აკრძალული წიგნების სია საგრძნობლად შეივსო.

1571 წელს პაპმა პიუს მეხუთემ შეადგინა სპეციალური „ინდექსის კონგრეგაცია“, ვატიკანის კანცელარია, რომელსაც წიგნების ცენზურა ევალებოდა.

პაპების მიერ გამოცემული კანონები მხოლოდ რელიგიური შინაარსის წიგნებს როდი ეხებოდა. ისინი საერო ლიტერატურაზეც

ფართოდ გავრცელდა. ყველა წიგნი, რომელიც მორალურ პრინციპებს ეხებოდა, ეკლესიის კონტროლის ქვეშ უნდა ყოფილიყო.

ყოველი თვის პირველ ორშაბათს, სრულიად საიდუმლოდ რომში კონგრეგაციის სპეციალური სხდომა იმართებოდა, რომელსაც ამა თუ იმ წიგნის შესახებ საბოლოო დადგენილება უნდა გამოეტანა. კონგრეგაციის დადგენილებას შემდეგ კარდინალთა საბჭო განიხილავდა, საბოლოოდ კი პაპი ამტკიცებდა, თუკი წიგნი იკრძალებოდა, მას დაუყოვნებლივ გამოიტანდნენ ხოლმე კათოლიკური ბიბლიოთეკებიდან, შემდეგ კი მკითხველებსაც აცნობებდნენ.

1624, 1634, და 1640 წლებში ახალი „ინდექსები“ გამოქვეყნდა.

მეცნიერებისა და ლიტერატურის ასეთმა ხელყოფამ ყველა ქვეყანაში დიდი აღშფოთება გამოიწვია. ფლორენციის ჰერცოგმა კოზიმო მედიჩიმ გადაწყვიტა დაახლოებით მაინც გამოეანგარიშებინა ის თანხა, რომელსაც იგი „ინდექსის“ სისრულეში მოყვანისას დაკარგავდა. გამოირკვა, რომ ამ შემთხვევაში ფლორენციაში დიდძალი წიგნით მოვაჭრე და გამომცემელი სრულიად გაკოტრდებოდა. როცა საფრანგეთის მეფის პირადმა მდივანმა ტორელამ დასაწვავი წიგნები ასევე მიახლოებით შეაფასა, უზარმაზარი თანხა — 100 ათასი დუკატი გამოუვიდა. მაშინ ყველა ცნობილმა წიგნით მოვაჭრემ და გამომცემელმა პაპს თხოვნით მიმართა: მათთვის დანაკლისი აენაზღაურებინათ. აქედან არაფერი გამოვიდა — მთელ დასავლეთ ევროპაში, სადაც კი ხელი მიუწვდებოდათ, წიგნის ყველა მაღაზიაში „ინდექსები“ გამოფინეს.

რა თქმა უნდა, წიგნებს „ინდექსების“ გამოქვეყნებამდეც წვავდნენ. 1490 წელს ესპანეთის ცნობილმა „დიდმა ინკვიზიტორმა“ ტორკვემადამ სალამანკის ებრაულ უბნებში 6 ათასი ტომი მოსპო, სულ რამდენიმე ხნის შემდეგ; 1499 წელს გრენადაში არაბულ ენაზე გამოცემული ხუთი ათასი ტომი ცეცხლს მიეცა, მაგრამ ახლა უკვე მწვალებლური ლიტერატურის საყოველთაო, მეთოდური ამოძირკვა დაიწყო. მაგალითის მიმცემი იტალია იყო: 1559 წლის მარტში რომში სან-ჯიოვანისა და სანტა-კროჩეს მოედნებზე დიდძალი წიგნი გაანადგურეს. იგივე კეთდებოდა საფრანგეთში, შვეიცარიაში, ესპანეთსა და სხვა ქვეყნებში. თანამედროვეთა მოწმობით, იმდენი წიგნი დაიწვა, რომ ისინი ერთ ადგილას რომ მოეგროვებინათ, „კოცონის

ალი უფრო მაღლა ავიდოდა, ვიდრე ტროას ცნობილი დროს“.

დაიწყო საყოველთაო ჩხრეკა, წიგნის მფლობელებისა თუ სწავლულების დაბეზლება. მას ცალკეულ შემთხვევებში თვით მეფეებიც კი ვერ გადაურჩნენ. 1602 წელს ინკვიზიტორებმა ესპანეთის დედოფლის პირადი მოძღვარიც კი გაჩხრიკეს. ესპანეთის მეფემ მორჩილად ითხოვა მისთვის ზოგი აკრძალული წიგნი მაინც დაეტოვებინათ, მაგრამ ცოტა რამ დაუთმეს და ისიც იმიტომ, რომ მეფის პირად ბიბლიოთეკამდე ხელი თითქმის არავის მიუწვდებოდა.

ასეთ ღონისძიებებს ყველა ქვეყანაში დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ. ადამიანები ცდილობდნენ წიგნები როგორმე გადაერჩინათ, მათ მიწაში ფლავდნენ, სარდაფებში, საფლავებშიც კი ინახავდნენ ერთხანს კონგრეგაციას რამდენადმე უკანდახვევაც კი მოუხდა. ამიერიდან ცხადდებოდა იმ წიგნების სია, რომელთა წაკითხვაც „განწმენდის“ შემდეგ შეიძლებოდა, ანდა ზოგ მათგანში ზოგი რამ უნდა „შესწორებულიყო“. მაგრამ ეს დროებითი დათმობა იყო...

თუ ადრე „ინდექსში“, ძირითადად, რელიგიური შინაარსის წიგნები ხვდებოდნენ, თანდათანობით დაიწყეს პროგრესული მეცნიერებისა და მწერლობის ნაშრომების შეტანაც.

1512-1513 წლებში „მწვალებლად“ მიიჩნიეს და დაუყოვნებლივ დასწვეს ფრანგ მეცნიერ-ჰუმანისტ ლეფევრ დე ეტაპლის ნაშრომები. დიდი საერთაშორისო აღიარების მიუხედავად, პაპისტებს არც გენიალური იტალიელი მხატვრისა და მეცნიერის ლეონარდო და ვინჩის ნაწარმოებები მოსდიოდათ თვალში. ლეონარდოს გამუდმებით აკრიტიკებდნენ, ათას რამეს სწამებდნენ. 1516—1524 წლებში მატერიალისტური შეხედულებებისათვის ცეცხლს მისცეს იტალიელი ფილოსოფოსის პიეტრო პომპონაციის წიგნები.

1523 წელს პაპმა კლიმენტ მეშვიდემ სპეციალური მიმართვა გაუგზავნა გერმანიის იმპერატორ კარლოს მეხუთეს, სადაც მოუწოდებდა მას „დაეწვა მეცნიერები და წიგნის ბეჭდვისათვის ბოლო მოეღო“.

1524 წელს ცეცხლს მისცეს ერაზმ როტერდამელის განთქმული „ქება სისულელისა“, მისი მთარგმნელი და გამომცემელი კი კოკონზე დასწვეს. 1535 წელს კონგრეგაციის დადგენილებით „სამუდამოდ აიკრძალა“ თომას მორის „უტოპია“. სხვადასხვა ადგილას მისი უამ-

რავი ცალი დაიწვა. ძალზე „სახიფათოდ“ სცნეს ტომაზო კამბანელის „მზის ქალაქი“, რისთვისაც მისმა ავტორმა 27 წელი სხვადასხვა საპრობილეში გაატარა.

პაპი იოანე XXII ოცნებობდა მთელი მსოფლიო მონასტრად ექცია: პაპ სიქსტ მეხუთეს კი ასეთ სიტყვებს მიაწერდნენ: „მე მინდა; რომ ჩემი მმართველობის დროს ყველა საპრობილე დაცარიელდეს, ყველა სახრჩობელაზე კი ვიღაც ეკიდოს“.

1588 წელს ესპანეთში აკრძალული ლიტერატურის გაძვიდველების, მყიდველებისა და მკითხველებისათვის სიკვდილით დასჯა შემოიღეს.

1550 - 1600 წლებში მარტო იტალიაში ინკვიზიციამ 78 მეცნიერი და მათი ნაშრომები დასწვა. საერთოდ კი, ყოვლად შეუძლებელია იმის დადგენა, თუ რამდენი კაცის სიცოცხლე შეეწირა ინკვიზიციას დასავლეთ ევროპაში XVI - XVII საუკუნეში.

ვიზგიზებდნენ კოცონები.

იტალიური ბიბლიოთეკები

ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, დასავლეთ ევროპაში ერთ-ერთ უმდიდრეს წიგნთსაცავად ვატიკანის ბიბლიოთეკა ითვლებოდა. პაპების პოზიციების განმტკიცებასთან დაკავშირებით, რომში დიდძალმა სიმდიდრემ მოიყარა თავი. კათოლიკური ეკლესიის მესვეურები ცდილობდნენ ისეთი წიგნთსაცავი შეექმნათ. სადაც ღვთისმეტყველური ლიტერატურის ყველა ძირითადი ნაწარმოები იქნებოდა თავმოყრილი. ასეთი ბიბლიოთეკა, როგორც პაპები ფიქრობდნენ, დიდად გამოადგებოდათ, „მწვალებლების“ წინააღმდეგ ბრძოლაში.

პირველი წიგნთსაცავი ვატიკანში უკვე V საუკუნეში შეიქმნა. VIII საუკუნისათვის კი იგი მთელ დასავლეთ ევროპაში უმდიდრესად ითვლებოდა. პაპების დიდი დამცირების უამს, როცა 1305 წელს მათ ადგილსამყოფელად რომის მაგივრად ავინიონი მიუჩინეს („პაპების ტყვეობა ავინიონში“), პაპმა კლიმენტ მეხუთემ ის მაინც მოახერხა, რომ ბიბლიოთეკა საფრანგეთის ამ პატარა ქალაქში გადაეტანა. 1409 წლისათვის აქ უკვე 1090 ტომი იყო დაცული, რომლებიც 50 ათას

ხელნაწერს მოიცავდნენ. 1417 წელს პაპი რომში დაბრუნდა და ლიბრეოლოგია, ცხადია, თან წამოიღო.

განსაკუთრებით დიდი როლი ვატიკანის ბიბლიოთეკის გამდიდრებაში პაპმა ნიკოლოზ მეხუთემ (გარდაიცვალა 1455 წელს) ითამაშა. იგი ახალგაზრდობიდანვე წიგნების დიდი მოყვარული ყოფილა. ბერად აღკვეცის შემდეგ ვალებს ველარ აუდიოდა, რადგან ბევრ, ძვირადღირებულ ხელნაწერს ყიდულობდა. 1447 წელს, პაპი რომ გახდა, ნიკოლოზ მეხუთეს, ცხადია, შემოსავლის უღვევი წყარო გაუჩნდა. მთ შორის მთავარი იყო ინდულგენციის გაყიდვა, გასამძელოს ფასად ნებისმიერი დამნაშავეისათვის „ცოდვის მიტევება“. გარდა ამისა, პაპმა დიდი ზეიმზარით ჩაატარა გერმანიის იმპერატორის კორონაცია, რისთვისაც უზარმაზარი თანხა მიიღო.

საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ მანამ, სანამ პაპი გახდებოდა, ნიკოლოზ მეხუთე თავისებურ სარეკომენდაციო სახელმძღვანელოებს ადგენდა სხვადასხვა დაინტერესებულ პირთათვის. სწავლული ბერ პირველ ადგილზე ბიბლიას აყენებდა, შემდეგ, ეკლესიის მამათა თხზულებებს. ამ სარეკომენდაციო სიაში თვალსაჩინო ადგილი ფილოსოფოსებს უჭირავთ. არისტოტელეს ნაშრომები სამ. ჯგუფად (ლოგიკა, ფიზიკა, ეთიკა) არის დაყოფილი. შემდეგ რეკომენდირებულია არისტოტელეს კომენტატორები, ავეროესი, ავიცენა, მაიმონიდის ნაშრომები, ბერძენი ფილოსოფოსების ლათინური თარგმანები, რომელიც ფილოსოფოსები, ისტორიკოსები, ორატორები, გრამატიკოსები. ცოტაა პოეტები — ვერგილიუსი, ოვიდიუსი, სტატიუსი, ლუკანი. ეპიკურ მწერლებზე, სატირიკოსებზე, დრამატურგებზე, არაფერია ნათქვამი. აქ ერთადერთი გამონაკლისია სენეკა.

ნიკოლოზ მეხუთემ დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებში თავისი აგენტები დაგზავნა, სადაც ისინი ძველ ხელნაწერებს ეძებდნენ. ამ ხელნაწერებს შემდეგ სპეციალური კალიგრაფები ამრავლებდნენ. პაპი ზოგიერთ სწავლულს ზღაპრულ ჰონორარს აძლევდა. ასე, მაგალითად, პოლიბიოსის ლათინურად მთარგმნელმა პეროტომ 500 დუკატი მიიღო, სტრაბონის ლათინურად მთარგმნელმა გუარინიმ 1000 ოქროს გულდენი და კიდევ 500 გულდენს მიიღებდა, პაპი რომ არ მომკვდარიყო. ბერძნულისა და ლათინურის დიდებულად მცოდნე პაპმა ფილელფოსს 10 ათასი გულდენი აღუთქვა, თუ იგი ჰომეროსს თარგმნიდა. მიიჩნევდნენ, რომ ნიკოლოზ მეხუთეს 5000 —

დან 9000-მდე ტომი ჰქონდა. აქედან 5000 იშვიათი ხელნაწერი ვატიკანის ბიბლიოთეკას გადასცა. 1450 წელს რომში შავი ჭირის ეპიდემია მძვინვარებდა. პაპი თავის კართან ერთად ფაბრიანოში გადავიდა, თან წაიყვანა ყველა მთარგმნელი და კომპილატორი, რათა ავადმყოფობა არ შეყროდათ. ზოგი მკვლევარი ფიქრობს, რომ ცნობა პაპის პირადი ბიბლიოთეკის წიგნთა რაოდენობაზე ცოტა არ იყოს, გაზვიადებულია. ამის დასადასტურებლად მოჰყავთ ერთ-ერთი სია, სადაც მხოლოდ 794 ლათინური და 353 ბერძნული ხელნაწერია დასახელებული. შესაძლოა, ნიკოლოზ მეხუთის ბიბლიოთეკარებს სხვა ასეთი სიებიც ჰქონდათ, რომელიც დღეს დაიკარგა.

1588 წელს პაპმა სიქსტ მეხუთემ ვატიკანის ბიბლიოთეკისათვის სპეციალური შენობა ააგო. საინტერესოა, რომ იგი დღემდე არსებობს და წიგნებიც ისევ იქ ინახება. 1798 წელს, როცა ფრანგებმა რომი აიღეს, ძვირფასი ხელნაწერების მნიშვნელოვანი ნაწილი პარიზში გადაიტანეს. ნაპოლეონის საბოლოო დამარცხების შემდეგ ყველაფერი ვატიკანის ბიბლიოთეკას დაუბრუნდა.

ვატიკანის ბიბლიოთეკა დღემდე რჩება მსოფლიოს ერთ-ერთ უდიდეს წიგნთსაცავად. აქ მილიონზე მეტი წიგნი ინახება, მაგრამ ძირითად სიმდიდრედ მაინც ძველი და შუა საუკუნეების ავტორების 70 ათასი ხელნაწერი უნდა ჩაითვალოს. მათ შორის გახლავთ სამი დიდი იტალიელი მწერლის დანტეს, პეტრარკასა და ბოკაჩოს ხელნაწერებიც. ვატიკანის ბიბლიოთეკაში ანტიკური ხანის არაერთი უძვირფასესი ხელნაწერიც ინახება, რომლებიც დღემდე არ გამოქვეყნებულა. წიგნების პირველი გამოცემები 100 ათასზე მეტია. პაპების ნებართვით ზოგი მათგანი ფირზე გადაიღეს და ახლა სენტ-ლუისის (აშშ) კათოლიკურ უნივერსიტეტში ინახება, ზოგი რამ კი—ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში. საყურადღებოა, რომ ვატიკანის ბევრი ხელნაწერისა თუ წიგნის წაკითხვა დღემდე აკრძალულია. ისინი საგანგებო ფონდში ინახება. თუმცა ზოგიერთ მეცნიერს „უთმობენ“ ხოლმე წასაკითხად. საამისო განკარგულება თვით პაპმა ან რომელიმე გავლენიანმა კარდინალმა უნდა გასცეს.

ჰუმანისტებმა დიდძალ წიგნებს მოუყარეს თავი, შექმნეს საუკეთესო ბიბლიოთეკები. იტალიელი მეცნიერი და პედაგოგი პაოლო ვერჯერი წერდა: — წარსულის მოსაგონრად ყველაზე მეტად წერილობითი ძეგლებია საჭირო, ის, რაც წიგნებში ჩინებულადაა აღწე-

რილი, სამუდამო გახლავთ... ჩვენ უნდა ვიზრუნოთ, რომ წინაპრებისაგან შევინარჩუნოთ და ისინი მთლიანად და უვნებლად, მემკვიდრეებს გადავცეთ“.

XIV - XV საუკუნეებში იტალიაში შექმნილ ბიბლიოთეკებს შორის ერთ-ერთი საუკეთესო მეცნიერ ნიკოლო ნიკოლის (1365—1437 წწ) ეკუთვნოდა. იგი ფლორენციის მმართველ კოზიმო მედიჩის მეგობარი იყო, მთელი თავისი ქონება ძველი ხელნაწერების შეძენას შეაღწია. ახალი ავტორებიდან ნიკოლი განსაკუთრებით ჰუმანისტ სალუტატის აფასებდა. მას სხვადასხვა ქვეყნებში თავისი ხალხი ჰყავდა, შინ კი — კარგი ვადაწერები. სწორედ ნიკოლიმ შემოგვინახა ციცერონის „დე ორატორეს“ ხელნაწერი, ზოგი რამ ამიანე მარცელინეს ნაშრომებიდან. მას შემდეგ, რაც მთელი ქონება დახარჯა და არავითარი სახსარი აღარ დარჩა, ნიკოლიმ მაინც არ ჩაიქნია ხელი. იგი ამიერიდან კოზიმო მედიჩის ქონებით სარგებლობდა და მალე პლინიუსის ჩინებული ეგზემპლარი შეიძინა, რომელიც აქამდე ლიუბეკის (გერმანია) მონასტრის საკუთრება იყო. ნიკოლი არ ჰგავდა იმ ბიბლიოფილებს, წიგნებს რომ არავის ათხოვებდნენ ხოლმე, სიამოვნებით ხვდებოდა სიძველეთა მოყვარულებს, ხელნაწერებს სახლშიც კი ატანდა. მეცნიერს 800 წიგნი ჰქონდა, მათ შორის 100 ბერძნული, რაც იმ დროისათვის კერძო მფლობელისათვის დიდ განძად ითვლებოდა მთელი ეს ბიბლიოთეკა 6000 ოქროს გულდენად იყო შეფასებული.

1437 წელს ბიბლიოფილი მოკვდა და წიგნები ანდერძით ქალაქ ფლორენციას დაუტოვა. ანდერძის დაწერა იოლი იყო, მაგრამ რადგან ნიკოლო ნიკოლის დიდი ვალი ჰქონდა, წიგნებს ცალ-ცალკე გაყიდვა ემუქრებოდა. მაშინ საქმეში თვით კოზიმო მედიჩი ჩაერია, ვალები თვით გაისტუმრა და წიგნები წმინდა მარკის მონასტერს გადასცა, იმ პირობით, რომ იქ საჯარო ბიბლიოთეკა გაიხსნებოდა. ამ ბიბლიოთეკით ყველა მსურველს შეეძლო სარგებლობა. მეცნიერმა ტომაზო პარენტუჩელიმ შეადგინა იმ ნაშრომების სია, რომლებიც აუცილებლად უნდა ყოფილიყო არა მარტო წმინდა მარკის, არამედ ყველა სხვა წიგნთსაცავშიც. პარენტუჩელი იმ პრაქტიკული მოსახრებიდან გამოდიოდა, რომ ყველა ძვირფას ხელნაწერს მაინც ვერავინ მოუყრიდა თავს და მათი მინიმალური რაოდენობა დაასახელა.

კოზიმო მედიჩის ბრძანებით 45 საუკეთესო კალიგრაფი ორთაობის მანძილზე თავაუღებლად მუშაობდა და საბოლოოდ 200 მშვენივრად დასურათებული წიგნიც მოამზადა.

ბრწყინვალე ბიბლიოთეკა შექმნა ფლორენციაში ლორენცო მედიჩიმ. მისი მთავარი დამხმარე და თანაშემწე, ამ მხრივ, ბიზანტიელი იოანე ლასკარისი გახლდათ. შემონახულია ამ ბიბლიოთეკის კატალოგი წიგნების მოკლე დასახელებით და ხელნაწერების მსყიდველობითი ფასით. მედიჩების წიგნთსაცავში იყო ბიბლიის სხვადასხვა გამოცემა, ცალკეული ბიბლიური წიგნები, ტექსტი და კომენტარები ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორების ბრწყინვალე კოლექცია. აგრეთვე, ებრაელ მწერალთა ნაშრომები. ბერძნულ ხელნაწერთა შორის უნდა აღინიშნოს გრამატიკები, ლექსიკოგრაფიული ნაშრომები. ძველ და ბიზანტიელ ისტორიკოსთაგან ბიბლიოთეკას ჰქონდა იოსებ ფლავიუსისა და პროკოპი კესარიელის წიგნები. არის აღორძინების ხანის ავტორთა ნაშრომების არაერთი დასახელებაც. იოანე ლასკარისმა შეადგინა იმ ხელნაწერების სია, რომლებიც მედიჩების ბიბლიოთეკისათვის შეიძინა. არის იმაზე მითითებაც, თუ ვისთან და რა ადგილას აღმოაჩინა ისინი. ზოგჯერ პატრონებს არ უნდოდათ ხელნაწერთა დათმობა, მაშინ ლასკარისი ასლის გადაღებას სჯერდებოდა.

ლორენცო მედიჩი ფლორენციიდან რომ გააქვევს, ბიბლიოთეკა დომინიკელთა მონასტერში გადაიტანეს, სადაც ბევრი რამ დაიკარგა. როცა ლორენცოს შვილი ჯოვანი მედიჩი პაპი გახდა (ლევო X-ის სახელით), მან ბევრი წიგნი ხელახლა მოძებნა და შეისყიდა.

ცნობილმა ჰუმანისტმა პოჯო ბრაჩოლინიმ (1380—1459 წწ.) ბევრი რამ გააკეთა ძველი ხელნაწერების ძებნის საქმეში. იგი დიდხანს პირნათლად ასრულებდა ნიკოლო ნიკოლის დავალებებს სამხრეთ გერმანიაში, სადაც მონასტრებში საყურადღებო წიგნებს მიაგნო. პოჯო კლასიკური ლათინურის ბრწყინვალე მცოდნე იყო. მან ციცერონის ექვსი სიტყვა იპოვა, რომლებიც სამუდამოდ დაკარგულად ითვლებოდა, მიაგნო კვინტილიანეს ნაშრომების სრულ კრებულს, სილიუს იტალიელის, მანლიუსის, ლუკრეციუსის, ვალერიუს ფლაკუსის, ასკონიუს პედიანუსის, კოლუმელას, ავლუს გელიუსის, ფრონტონის, ვიტრუვიუსის არაერთი ნაშრომი აღმოაჩინა. პოჯო ბრაჩო-

ლინიმ გამოსცა პლავტუსის თორმეტი უკანასკნელი კომედია და კერონის სიტყვები, მიმართული ვერესის წინააღმდეგ.

ბერძენმა კარდინალმა ბესარიონმა 600 უძვირფასეს ხელნაწერს მოუყარა თავი. მათი ნაწილი ქრისტიან, ნაწილი კი კერპთაყვანისმცემელ ავტორებს ეკუთვნოდათ. ბესარიონმა ამ განძის მოგროვებას უზარმაზარი თანხა — 30 ათასი ოქროს გულდენი შეაღია. კარდინალი დიდხანს ეძებდა საიმედო ადგილს, სადაც ამ ბიბლიოთეკას შეინახავდა. იგი იმედოვნებდა, რომ ხელნაწერები ბერძენებს დიდად გამოადგებოდათ, როცა თავისუფლებას დაიბრუნებდნენ და თავიანთ სახელმწიფოს აღადგენდნენ. ბოლოს კარდინალმა ბესარიონმა დაითანხმა ვენეციის ხელისუფლება, რომელთაც სპეციალური შენობაც კი ააგეს მისი კოლექციის შესანახად. ზოგი ხელნაწერი ამ კოლექციიდან ახლაც ვენეციის წმინდა მარკის ბიბლიოთეკის საკუთრება გახლავთ.

ურბინოს პატარა საპერცოგოს მმართველი ფედერიგო მონტეფელტრო ჯერ კიდევ ბავშვობიდან აგროვებდა წიგნებს. როცა ჰერცოგი გახდა, 30—40 სკრიპტორიუმი გახსნა, მათ შენახვას 30 ათას ღუკატზე მეტი მოანდომა. ფედერიგომ თანდათანობით თავისი დროისათვის ყველაზე სრულყოფილი ბიბლიოთეკა შექმნა. აქ იყო ბევრი რამ ბერძენი ავტორებიდან, მათ შორის სოფოკლესა და პინდარეს ყველა თხზულება, მენანდრეს მანუსკრიპტი, რომელიც, ეტყობა, სადაც დაიკარგა. საინტერესოა, რომ ურბინოს ბიბლიოთეკაში შეიძლებოდა ყველა, იმ დროისათვის არსებული სამედიცინო წიგნის ნახვა. იყო ასეთი რუბრიკაც: „მოდერნი“. აქ შედიოდა დანტეს და ბოკაჩოს ყველა თხზულება, 25 ცნობილი ჰუმანისტის ნაშრომები ლათინურ და იტალიურ ენებზე, ყველაფერი ის, რაც მათ სხვა ენებიდან თარგმნეს. შეიძლებოდა ეკლესიის მამების მრავალი წიგნის ნახვაც. ურბინოს ბიბლიოთეკას ჰქონდა თავისი მთავარი „კონკურენტების“ ვატიკანის, ფლორენციის, პავიის წიგნთსაცავების, ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის კატალოგიც კი. ჰერცოგი ფედერიგო მონტეფელტრო ამაცობდა, რომ ბევრი ავტორი ყველაზე უფრო სრულად სწორედ მის წიგნთსაცავში იყო წარმოდგენილი. თვით ჰერცოგის საყვარელი მწერალი ტიტუს ლივიუსი ყოფილა, რომლის „ისტორიიდან“ ვრცელ ნაწყვეტებს ხშირად უკითხავდნენ: მოგვიანებით

ურბინოს ბრწყინვალე კოლექცია ვატიკანის ბიბლიოთეკის მსგავსად რეზერვაციაშია შენახული.

ამ დროისათვის იტალიაში ბევრი ისეთი კოლექციონერიც გაჩნდა, რომლებიც დიდად არ დაგიდევდნენ წიგნების შინაარსსა და ხარისხს. ერთი მათგანის შესახებ ირონიულად წერდნენ, რომ მისთვის მთავარია წიგნის სიძველე და არა მისი შინაარსიო. პეტრარკა დასცინის იმ ადამიანებს, რომლებიც უამრავ, ყოვლად უვარგის და უსარგებლო წიგნებს უყრიან თავს. ჯოვანი მანცინი მასხრად იგდებს ქალაქ ბრეშიის მცხოვრებ ვინმე 70 წლის მოხუცს ანდრეოლო დე ოჩისს, რომელიც, თითქოს, თანახმაა თავისი სახლიც გაყიდოს, ცოლიც დათმოს და თვით დაკარგოს ყოველივე, ოღონდ კი თავისი ბიბლიოთეკა გაამდიდროს.

XIV საუკუნიდან, შეიძლება ითქვას, იტალიაში წიგნების ახალი „ბუმი“ დაიწყო. ახლა ბიბლიოთეკებს არა მარტო უმაღლესი არისტოკრატიის წარმომადგენლები და ეკლესიის ზედაფენები ქმნიდნენ, არამედ საშუალო შეიძლების აზნაურები და მოქალაქეებიც. რადგან ხელნაწერების შექმნა მეტად ძნელი იყო (უმეტეს შემთხვევაში, ხელნაწერის თითო ცალი თუ მოიძებნებოდა), ამიტომ ძირითად იმედს გადამწერებზე ამყარებდნენ. მათ შორის ყველაზე ძვირად ფასობდნენ ისინი, ვისაც ბერძნული ტექსტის გადაწერა შეეძლო. არსებობდა ბერძნული წიგნების გამავრცელებელი რამდენიმე სკრიპტორიუმი. უნგრეთის მეფე მათივე კორვინუსი ბერძნულ წიგნებზე მომუშავე კალიგრაფებს დიდ გასამრჯელოს უხდიდა. მისი სიკვდილის შემდეგ პიეტრო მედიჩი თვლიდა, რომ ასეთ სკრიპტორიუმებს ნაკლები შეკვეთა ექნებოდათ.

უფრო მეტი იყო სკრიპტორიუმები, სადაც ლათინურ ტექსტებს იწერდნენ. ამ ახალი წიგნების ღირსება დიდი არ იყო. ეტყობა, პროფესიონალი გადამწერები უხალისოდ, ყოველგვარი ენთუზიაზმის გარეშე მუშაობდნენ.

იტალიელი ჰუმანისტები თავიანთი იდეების გავრცელების საქმეში ბიბლიოთეკებს ძალიან დიდ როლს ანიჭებდნენ. პეტრარკა, მაგალითად, თვლიდა, რომ საჯარო ბიბლიოთეკა ყველა იტალიურ ქალაქში უნდა ყოფილიყო. 1362 წელს დიდმა პოეტმა თავისი საუკეთესო წიგნთსაცავი, სადაც აბელიარისა და ელოიზას მიმოწერა დანტეს უიშვიათესი გამოცემები და სხვა ბიბლიოგრაფიული იშვიათობანი

ჰქონდა, ქალაქ ვენეციას აჩუქა. 1374 წელს მას ბოკაჩომ მიზანმიმართული წიგნები წმინდა მარკის მონასტერს დაუტოვა. ჰუმანისტი სალუტატი თვლიდა, რომ ქალაქების ბიბლიოთეკების სათავეში სწავლული პირები უნდა ყოფილიყვნენ, რომლებსაც შესანიშნავად ეცოდინებოდათ თავიანთი ფონდის თითოეული წიგნი.

ბიზანტიის დაცემის შემდეგ იტალიური ბიბლიოთეკების ფონდი მნიშვნელოვნად გაამდიდრა ბერძენ სწავლულთა დიდი ნაწილის აპენინის ნახევარკუნძულზე გადასვლამ. სწავლულთა ბიბლიოთეკებში შეხვედებოდათ ანტიკური პოეტების და დრამატურგების, ბერძენი და ბიზანტიელი ისტორიკოსების, ორატორების წიგნებს, რომელთა დიდი ნაწილი ვენეციელებმა შეიძინეს.

არაერთი სტამბის, გამომცემლობის დაარსების შემდეგაც კი ხელნაწერებს ყავლი არ გასვლიათ. ისე, რომ მიუხედავად მძლავრი კონკურენტების არსებობისა, სკრიპტორიუმები XVIII საუკუნემდე მრავლად არსებობდნენ. (სულ რაღაც ორი წლის მანძილზე—1448 და 1500 წლებამდე ევროპის 246 ქალაქში 1099 სტამბა შეიქმნა), ბიბლიოფილები კვლავინდებურად ძვირად აფასებდნენ ხელნაწერებს. მას შემდეგ, რაც საბეჭდი მანქანის სახით გადამწერებს მძლავრი მეტოქე გაუჩნდათ, გადაწერის ხარისხი ამაღლდა. ახლა უკვე იშვიათად ვხვდებით დაუდევრად შესრულებულ ხელნაწერებს. მათ გვარსაც აწერენ და იმასაც მიანიშნებენ, თუ რამდენი დღე მოანდომეს ტექსტის გადაწერას. ერმოლოო ბარბარო აღნიშნავს, ათენეუსის ნაშრომს 37 დღე მოვანდომეო. იოანე რუფუსს ცნობილი იტორიკოსის ზოსიმეს ნაწარმოები 22 დღეში გადაუწერია და ა. შ.

დაბეჭდილმა წიგნებმა და ხელნაწერებმა ერთმანეთის მხრადამხარ მთელი ოთხი საუკუნე იარსებეს.

პირველი უნივერსიტეტები

XII—XIII საუკუნეებში დასავლეთ ევროპაში ბევრი უმაღლესი სასწავლებელი დაარსდა, რომელთაც უნივერსიტეტები ეწოდებოდათ. ამ სკოლებმა სახელი მიიღეს ლათინური სიტყვიდან „უნივერსიტას“, რაც „ერთობლივობას“ ნიშნავს. იგულისხმებოდა მასწავლებლების გაერთიანება, რომლებიც ამ სკოლებში მუშაობდნენ.

ასეთი უნივერსიტეტებისა და სხვა, არასასულიერო სკოლებსა და უნივერსიტეტებსა დაარსების შემდეგ

პირველი უნივერსიტეტი ქ. ბოლონიაში (იტალია) დაარსდა XI ს. მიწურულში, აქ არსებული იურიდიული სკოლის ბაზაზე, რომელშიც რომაული სამართლის გამოჩენილი მცოდნე ირნერიუსი მოღვაწეობდა. ირნერიუსის ლექციები ისეთ ინტერესს იწვევდა, რომ მის მოსასმენად ბოლონიაში ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩამოდიოდნენ. ირნერიუსი რომაულ სამართალს ცალკე წიგნად კითხულობდა, წყაროებს ფართოდ იყენებდა, კომენტარს უკეთებდა იუსტინიანეს კანონების კრებულს. თანდათან ბოლონიის უნივერსიტეტში კანონების, კომენტატორების, ანუ გლოსატორების მთელი სკოლა შეიქმნა. დაარსებიდან მოყოლებული, მრავალი წლის მანძილზე ბოლონიის უნივერსიტეტში წამყვან საგნად სწორედ იურიდიული მეცნიერება ითვლებოდა. ბოლონია ამაყობდა თავისი უნივერსიტეტით და მისი კეთილდღეობისათვის სახსრებს არ იშურებდა. როგორც იტალიური კულტურის გამოჩენილი მცოდნე იაკობ ბურკჰარდტი წერდა, ბოლონიის ხელისუფლები უნივერსიტეტის შესანახად მთელი თავისი შემოსავლის ნახევარს, დაახლოებით 20 ათას დუკატს ხარჯავდნენ.

თუ ბოლონიის უნივერსიტეტში წამყვან დარგად იურიდიული მეცნიერება ითვლებოდა, სალერნოში (სამხრ. იტალია) ძირითადი ყურადღება მედიცინას ექცეოდა. ეს სასწავლებელი ბოლონიის უნივერსიტეტთან ერთდროულად წარმოიქმნა, სალერნოში ჯერ კიდევ პირველ ათასწლეულში არსებული სამედიცინო სკოლის ბაზაზე, რომელიც აგრეთვე მთელი დასავლეთ ევროპიდან იკრებდა კონტინენტს.

მოგვყავს ძირითადი ევროპული უნივერსიტეტების დაარსების თარიღები. პარიზის უნივერსიტეტი დაარსდა 1200 წელს, ოქსფორდის (ინგლისი) — დაახლოებით 1206 წელს, ვალენსიის (ესპანეთი) — 1208 წ., სალამანკის (ესპანეთი) — 1223 წ., ნეაპოლის — 1224 წ., ვენის — 1226 წ., კემბრიჯის (ინგლისი) — 1231 წ., უბსალის (შვეიცია) — 1240 წ., მონპელიეს (საფრანგეთი) — 1283 წ., ლისაბონის 1290 წ. (1308 წლიდან ეს უნივერსიტეტი ქ. კოიმბრაში გადავიდა), პრადის უნივერსიტეტის დაარსების თარიღია 1348 წ., ჰაიდელბერგისა — 1387 წ., კიოლნისა — 1388 წ., ერფურტისა — 1392 წ., ლაიფ-

ცივისა — 1409 წ., როსტოკისა—1419 წ., ტრირისა — 1454 წ.,
ინცისა — 1471 წ. და ა. შ.

XVI ს. დასაწყისისათვის დასავლეთ ევროპაში 60-ზე მეტი უნივერსიტეტი იყო. მათ შორის ყველაზე უფრო დიდი ავტორიტეტი პარიზის უნივერსიტეტს ჰქონდა, რომელსაც თავდაპირველად „სტუდიუმ გენერალე“ („საერთო“ ან „საყოველთაო სკოლა“) ერქვა, რაც, ერთი მხრივ, იმას ნიშნავდა, რომ აქ ყველა წამყვან მეცნიერებას ასწავლიდნენ, მეორე მხრივ კი ის იგულისხმებოდა, რომ პარიზის უმაღლეს სასწავლებელს ადგილობრივი მნიშვნელობა როდი ჰქონდა, იგი ღია იყო დას. ევროპის ქვეყნების მცხოვრებლებისათვის.

პარიზის უნივერსიტეტის დაარსების ქარტია მეფე ფილიპე-ავგუსტს ეკუთვნის (1200 წ.). ამას მოჰყვა პაპ ინოკენტი III-ის ორი ბულა (1209 და 1210 წლებში) და პაპის ლეგატ რობერტ სორბონელის სტატუტი (1215 წ.). უნივერსიტეტმა მალე დიდი პოპულარობა მოიხვეჭა და საფრანგეთის დედაქალაქს სახელი შემატა. აი, რას წერდა კულტურის ცნობილი ისტორიკოსი კოლბი: „პარიზის უნივერსიტეტმა მთელ მსოფლიოში დიდი სახელი მოიხვეჭა. მან საფრანგეთის დედაქალაქს ისეთი მნიშვნელობა მოუპოვა, რომელიც ხშირად საფრანგეთის სამეფოს მნიშვნელობაზეც მეტი იყო. ამის გამო პარიზი თითქმის დასავლეთის მეტროპოლიდაც კი იქცა... პარიზის უმაღლესი სასწავლებელი საფრანგეთისათვის იმპერატორის იმ გვირგვინის ექვივალენტურიც კი იყო, რომელიც გერმანელებს დარჩათ“.

უნივერსიტეტის მასწავლებლები ორგანიზაციებად, ე. წ. ფაკულტეტებად იყვნენ გაერთიანებულნი. „ფაკულტეტი“ წარმოსდგება ლათინური სიტყვიდან „ფაკულტას“, რაც „უნარს“ ნიშნავს — იგულისხმებოდა რაიმე საგნის სწავლების უნარი. ასეთი ფაკულტეტი პარიზში ოთხი იყო. ერთი „უმცროსი“ ფაკულტეტი და სამი „უფროსი“. „უმცროს“ მოსამზადებელ ფაკულტეტს „არტისტული“ ერქვა. აქ ჭაბუკებს, ზოგჯერ 12-13 წლის ბავშვებსაც კი იღებდნენ, დასაწყისში წერა-კითხვას ასწავლიდნენ, შემდეგ კი „7 თავისუფალ ხელოვნებას“. ის, ვინც „არტისტულ“ ფაკულტეტს ამთავრებდა, შემდეგ სწავლას რომელიმე „უფროს“ ფაკულტეტზე აგრძელებდა: სამედიცინოზე, იურიდიულზე ან საღვთისმეტყველოზე. განსაკუთრებით

ძლიერად ითვლებოდა საღვთისმეტყველო ფაკულტეტი, რომელიც პარიზის უნივერსიტეტისათვის ისეთივე წამყვანი იყო, როგორც ბოლონიისათვის — იურიდიული ან სალერნოსათვის — სამედიცინო. პარიზის უნივერსიტეტის მფარველად რომის პაპი ითვლებოდა. მასწავლებლები ირჩევდნენ ფაკულტეტის ხელმძღვანელს — დეკანს, მოსწავლეებს კი სტუდენტები ერქვათ (ლათინური სიტყვიდან „სტუდერე“, რაც „ბეჯითად მეცადინეობას“ ნიშნავს). პარიზის უნივერსიტეტი ოთხ „ერად“ იყოფოდა: ფრანგულ, ინგლისურ (რომელსაც შემდეგ გერმანელები შეუერთდნენ), პიკარდიულ და ნორმანდიულ „ერად“. ამ „ერებს“ თავისი „პროვინციები“ ჰქონდათ. სამხრეთულ „ერებს“ — ესპანელებს, იტალიელებს, ბიზანტიელებსა და სხვა აღმოსავლელებს — ფრანგებს მიათვლიდნენ, ჩრდილოელებს — გერმანელებს, სკანდინავიელებს, პოლონელებს, უნგრელებს — ინგლისურ „ერს“ და ა. შ. საბოლოო ანგარიშით ყველა ეს „ერი“ უნივერსიტეტის რექტორს („რექტორი“ — „მმართველი“) ირჩევდა, მას ოთხი არჩევითი მოადგილე პროკურატორი — ჰყავდა (სიტყვიდან „კურა“, რაც „ზრუნვას“ ნიშნავს), თითოეული პროკურატორი რომელიმე „ერის“ სტუდენტებს ხელმძღვანელობდა.

უნივერსიტეტის წევრებად მხოლოდ მასწავლებლები და სტუდენტები როდი ითვლებოდნენ. ასეთებად მიაჩნდათ აგრეთვე მომსახურე პერსონალი: წიგნების გამყიდველები, გადამწერები, შიკრიკები, აფთიაქის თანამშრომლები და მედუქნეებიც კი.

ფაკულტეტები თავიანთი შემადგენლობით ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავდებოდნენ. ყველაზე მრავალრიცხოვნად „არტისტული“ ითვლებოდა. ის, ვინც მას წარმატებით ამთავრებდა, ყველაზე უმდაბლეს სამეცნიერო ხარისხს — პაკალავრის ხარისხს იღებდა და შეეძლო აქვე თვით ემასწავლებლა. სწავლა იმდენად ძნელი იყო, რომ კურსდამთავრებულთაგან მხოლოდ მესამედი თუ ხდებოდა ბაკალავრი. „უფროსი“ ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ მომდევნო სამეცნიერო ხარისხს — მაგისტრისას დაახლოებით ყოველი მეთექვსმეტე იღებდა. უმაღლესი — დოქტორის ხარისხი ძალიან ცოტას ენიჭებოდა. დანარჩენები ყოველგვარი წარჩინების გარეშე რჩებოდნენ, ითვლებოდა, რომ მათ მხოლოდ მოისმინეს კურსი.

სტუდენტთა რიცხვის მიხედვით მეორე ადგილზე იურიდიული ფაკულტეტი იყო, მესამეზე — საღვთისმეტყველო. საერთოდ, სტუ-

დენტების რიცხვი უნივერსიტეტებში დიდი არ ყოფილა. ყველაზე უფრო ხალხმრავალ პარიზის უნივერსიტეტს ორი ათასზე მეტი სტუდენტი არა ჰყავდა.

როგორი იყო სწავლება უნივერსიტეტებში? სტუდენტები მასწავლებლის ლექციას ისმენდნენ, დისპუტებში მონაწილეობდნენ. იმის გამო, რომ წიგნები ძალზე ცოტა იყო, მასწავლებელი კითხულობდა მათ და კომენტარს უკეთებდა, სტუდენტები კი იწერდნენ. ეს აუცილებელი წიგნები იყო „არტისტული“ ანუ მოსამზადებელი ფაკულტეტისათვის — არისტოტელეს ნაშრომები, სამედიცინოზე — ჰიპოკრატესა და გალენის წიგნები, იურისტები კი გრაციანეს სწავლობდნენ. დისპუტების დროს მის მონაწილეს რაიმე დებულებები უნდა წამოეყენებინა, დაეცვა ან უარეყო ისინი. დისპუტები დიდ როლს ასრულებდნენ სასწავლო პროცესში, სწორედ მის დროს იძენდნენ სტუდენტები ცოდნას. ცნობილია შემთხვევა, როცა XIII საუკუნეში პარიზის უნივერსიტეტის ერთ-ერთ დისპუტში მონაწილეობა მიიღო ოქსფორდელმა მაგისტრმა დუნს სკოტმა, დიდად ნიჭიერმა და განსწავლულმა პიროვნებამ. როცა სკოტმა თავისი დებულებები წამოაყენა, მის წინააღმდეგ 200-მა ორატორმა გაილაშქრა. დასასრულს დუნს სკოტმა ზეპირად, ყოველგვარი ჩანაწერების გარეშე, გაიმეორა ყველა მათგანის აზრი და შემდეგ თანმიმდევრულად უარყო ისინი.

ყოველ სტუდენტს, რომელსაც სამეცნიერო ხარისხის მიღება უნდოდა, თავისი განსწავლულობა საჯარო დისპუტზე უნდა დაემტკიცებინა. კამათი ხშირად ისე მწვავედებოდა, რომ მისი მონაწილეები ხშირად ერთმანეთს კიდევაც დაერეოდნენ ხოლმე.

სტუდენტი ლექციაზე თავისი წიგნით უნდა მისულიყო. ამიტომ უნივერსიტეტებთან ორგანიზებული იყო წიგნებით ვაჭრობა, საამისოდ კი ყველა უმაღლეს სასწავლებელს თავისი სკრიპტორიუმები ჰქონდა. რა თქმა უნდა, ეს სკრიპტორიუმები დაკვეთებს ვერ აუღიოდნენ, წიგნები მაინც ცოტა იყო და სწავლებას აძნელებდა.

წიგნების რაოდენობის თვალსაზრისით შედარებით უკეთესი მდგომარეობა პარიზის და ოქსფორდის უნივერსიტეტებში იყო. მათ ბიბლიოთეკებში გაცილებით უფრო მეტი საერო შინაარსის წიგნი მოიძებნებოდა, ვიდრე სხვაგან. მაგრამ ეკლესიის მესვეურები ფხიზლად ადევნებდნენ თვალყურს, რათა „მავენ“ ლიტერატურა არ გაეცრელებულიყო. აი, ერთ-ერთი ასეთი განკარგულება: „წიგნები,

რომელთა მოძღვრება დაგმობილია, ის ნაშრომები, რომელთა კითხვა სახიფათოა და მავნე, მხოლოდ ღვთისმეტყველების პროფესორს ენდობა. მაგრამ არც მან უნდა წაიკითხოს ისინი, თუკი არგუმენტაციისა ან დავის დროს არ სჭირდება. დაე პროფესორი მათ ნუ გაეცნობა მხოლოდ ცნობისმოყვარეობის გამო, რათა წიგნებით არ მოიშხამოს“.

უნივერსიტეტის სტუდენტები წიგნებს ძირითადად ბიბლიოთეკაში იღებდნენ. წიგნების რეგისტრაცია მკაცრი იყო, „რათა სტუდენტს რაიმე ძვირფასი ხელნაწერის ნაცვლად გარეგნულად ასეთავე, მაგრამ სინამდვილეში ნაკლები ღირებულების ნაშრომი არ მოეტანა“, ასეთი გამოსავალი ნახეს: ყველაზე ძვირფას წიგნებს სტუდენტებს სახლში არ ატანდნენ, მათ ისინი მხოლოდ ბიბლიოთეკაში უნდა წაეკითხათ. ძვირფასი წიგნები პიუპიტრებზე პატარა ჯაჭვებით იყო მიმაგრებული. ასე იქცეოდნენ, მაგალითად, კემბრიჯის უნივერსიტეტში. სხვა უნივერსიტეტის კატალოგებშიც ხშირად გვხვდებოდა შენიშვნა: „მიმაგრებულია“. ეს, ცხადია, იმას ნიშნავდა, რომ წიგნი სახლში არ გაიცემოდა. კატალოგები ოსტატურად იყო შედგენილი. დაინტერესებულ ადამიანს აქ შეეძლო გაეგო, რა გააჩნდა ბიბლიოთეკას, ვინ იყვნენ ავტორები, როგორი იყო სრული სათაური და ა. შ.

ყველა უნივერსიტეტში სწავლება ერთ — ლათინურ ენაზე მიმდინარეობდა. ეს ხელს უწყობდა სტუდენტებისა და მასწავლებლების დიდ დენადობას. ზოგჯერ ისეც ხდებოდა, რომ უნივერსიტეტს ხელმძღვანელებს ქალაქის მესვეურებთან რაიმე სერიოზული კონფლიქტი მოსდიოდა. მაშინ მთელი სასწავლებელი სხვაგან გადადიოდა. XIII საუკუნეში პარიზის უნივერსიტეტი გაიფიცა. მასწავლებლების ნაწილი ინგლისში გადავიდა და ოქსფორდის უნივერსიტეტი დააარსა. საინტერესოა, რომ ამ პროფესორებმა ქ. ოქსფორდის მესვეურებთანაც ვერ გამოიხატეს საერთო ენა, ეს ქალაქიც მიატოვეს და კემბრიჯის უნივერსიტეტი დააარსეს. მალე ოქსფორდის უნივერსიტეტმაც განაახლა მუშაობა, მაგრამ ასეთივე სასწავლებელი კემბრიჯშიც დარჩა.

ძალიან ხშირად, სწავლება აუდიტორიებში კი არ მიმდინარეობდა, არამედ პროფესორები სტუდენტებთან საერთო საცხოვრებლედ

ბში მიდიოდნენ. უნივერსიტეტების სიახლოვეს ბევრი ასევე მნიშვნელოვანი თო საცხოვრებელი არსდებოდა. მათ მეცენატები, ქველმოქმედები ეხმარებოდნენ. უღარიბესი სტუდენტები ბინის გარდა საკმელსაც იღებდნენ. სორბონა — პარიზის უნივერსიტეტის ცენტრი, თავის დროზე სხვა არა იყო რა, თუ არა ღვთისმეტყველების ფაკულტეტის სტუდენტების საერთო საცხოვრებელი.

სამღვდელოებისა და ქალაქის მმართველების სისტემატური ცდის მიუხედავად, კონტროლის ქვეშ ჰყოლოდათ სტუდენტები, ხშირი იყო მღელვარება და შეხლა-შემოხლა. ფორმალურად ქალაქის მესვეურები ფიცს სდებდნენ, რომ არაფრით შეზღუდავდნენ უნივერსიტეტის უფლებებს, მაგრამ ეს ლიტონ სიტყვებად რჩებოდა. მმართველობისა და სტუდენტების ხშირი შეტაკებების შედეგად, ლექციები წყდებოდა და სტუდენტებს ქალაქიდან ასახლებდნენ. მათ ხშირად მასწავლებლებიც მიყვებოდნენ. იყვნენ ისეთი სტუდენტებიც, რომლებისათვის სწავლა კი არ იყო მთავარი, არამედ დროსტარება. ძალიან ხშირად, მოსამზადებელი ფაკულტეტის ასე თუ ისე დამთავრების შემდეგ, სტუდენტები სხვა ქალაქებში მიდიოდნენ. XIII-XIV საუკუნეებში შეიქმნა მოხეტიალე სტუდენტის — ვაგანტის ან გოლიარდის ტიპი. ვაგანტები დიდ ჯგუფებს ადგენდნენ, სისტემატურად მოგზაურობდნენ, მხიარულ სიმღერებს თხზავდნენ, სადაც ხშირად ფეოდალებსა და სამღვდელოების წარმომადგენლებს ესამოდნენ თავს. ასე გახდნენ ვაგანტები არსებული წყობილების კრიტიკოსები, ხშირ შემთხვევაში კი — მოწინავე იდეების მატარებლებიც.

საუკეთესო მასწავლებლების ძიებაში სტუდენტი ზოგჯერ ათეულობით უნივერსიტეტს მოივლიდა ხოლმე. ითვლებოდა, რომ ყველაზე კარგი კადრები მაინც პარიზის უნივერსიტეტს ჰყავდა. XIII საუკუნეში აქ მოღვაწეობდნენ შოტლანდიელი დუნს სკოტი, ესპანელი რაიმონდ ლულიუსი, ინგლისელი როჯერ ბეკონი. თავისი ცხოვრების ძირითადი ნაწილი ბეკონმა მაინც ოქსფორდის უნივერსიტეტში გაატარა. მისი შრომები ეკლესიამ აკრძალა, თვით მეცნიერი კი დაახლოებით 20 წლის მანძილზე სხვადასხვა საპყრობილეში იმყოფებოდა.

ესპანეთში, ქრისტიანულ უნივერსიტეტებთან ერთად, ბრწყინვალე არაბული უმაღლესი სასწავლებლები შეიქმნა. საინტერესოა, რომ კორდოვას, სალამანკის, სევილიის, მალაგის არაბულ უნივერსი-

ტეტებში ბევრი სტუდენტი საფრანგეთიდან, ინგლისიდან, გერმანიიდან იდნაც ჩადიოდა. აქ მედიცინას, მათემატიკას, ასტრონომიას, ქიმიას დას. ევროპის უნივერსიტეტებზე გაცილებით უკეთ ასწავლიდნენ. XII საუკუნეში კორდოვის უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოსოფოსი იბნ-როშიდი (ავეროესი), რომელმაც დიდი პოპულარობა მოიპოვა, არისტოტელეს ნაშრომების ბრწყინვალე მცოდნე იყო და მაჰმადიანური სამღვდელოება სამკვდრო-სასიცოცხლოდ გადაიმტერა. ბოლოს მას კორდოვის უნივერსიტეტი დაატოვებინეს, არისტოტელეს შესწავლა კი 1195 წელს მთელ არაბულ ესპანეთში აკრძალეს.

პარიზის უნივერსიტეტის მაგისტრი ამორი ბენელი კათოლიკური ეკლესიის დებულებების წინააღმდეგ გამოვიდა. რომის პაპმა მეცნიერი აიძულა თავის მოსაზრებებზე უარი ეთქვა, მაგრამ მისი მოწაფეები და მიმდევრები მასწავლებელზე უფრო შორს წავიდნენ და პანთეისტური აზრების ქადაგება იწყეს. თვით ამორი 1204 წელს გარდაიცვალა, 1210 წელს კი მისი ათი მიმდევარი დაწვეს, თვით ამორის გვამი საფლავიდან ამოთხარეს და ასევე ცეცხლს მისცეს.

პარიზის უნივერსიტეტის „არტისტული“ ფაკულტეტის მაგისტრი სიგერ ბრაბანტელი ავეროესის მიმდევარი, არისტოტელეს ნაშრომების პოპულარიზატორი გახდა. იგი ფაქტობრივად ღმერთის არსებობასაც კი უარყოფდა. ეკლესიამ გააძლიერა პარიზის უნივერსიტეტში „მოკალათებული“ ურწმუნოების დევნა. სიგერ ბრაბანტელი დააპატიმრეს. იგი პაპის საპყრობილეში გარდაიცვალა. პაპ ინოკენტი III სპეციალური ბულით აიკრძალა არისტოტელეს ყველა ნაშრომი მეტაფიზიკასა და ფიზიკაში.

ერთი სიტყვით, უნივერსიტეტებმა თავიანთი პროგრესულად მოაზროვნე პროფესორებითა და მღვდვარე სტუდენტებით სამღვდელოებას და ფეოდალური სამყაროს მესვეურებსაც დიდი პრობლემები შეუქმნეს. უნივერსიტეტებში კონცენტრირებული მთელი იმდროინდელი მოწინავე მეცნიერება მკვეთრად დაუპირისპირდა ფეოდალურ სამყაროს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
შუმერების სამყაროში	<u>3</u>
ნინევის ბიბლიოთეკის განძი	9
ალექსანდრია „მუზეუმის გალია“	19
ათენიდან რომამდე	28
ბიზანტიური ფოლიანტები	35
„სიბრძნის“, მეცნიერების“ და ცოდნის სახლები	46
ადრეული შუა საუკუნეები	55
„კაროლინგური აღორძინება“	<u>63</u>
კოცონები გიზგიზებდნენ	70
იტალიური ბიბლიოთეკები	75
პირველი უნივერსიტეტები	<u>82</u>

გამომცემლობის რედაქტორი მ. ჯ ა ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი

ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბ უ დ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი

კორექტორი ლ. ბ ა ლ ო შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 29.01.90. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17.07.91.

საბეჭდი ქაღალდი 60×84. პირობითი ნაბეჭდი

თაბახი 5,75. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 4,43.

ტირაჟი 1000, შეკვეთის № 328.

ფასი 1 მან.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.

Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.

Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 1.

Гамрекели Гиви Давидович
ПО СТАРЫМ КНИГОХРАНИЛИЩАМ

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1991

